

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÉVFORDULÓJÁN

KÖNYV-
SZÍNI-
KÉPZŐMŰVÉSZETI
KRITIKA

1997

Július–augusztus

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÉVFORDULÓJÁN

Bence Erika: A szegyenbe esett lány balladája (Mikszáth Kálmán: Bede Anna tartozása) 497

Bori Imre: Jegyzetek Mikszáth Kálmán fél évtizedéről 506

Hász-Fehér Katalin: Az irónia arabeszkje (Mikszáth Kálmán: A fekete város) 518

Brasnyó István: Mikszátheum, Mikszátheanum 533

Láncz Irén: A megszólítás nyelvi eszközei Mikszáth Kálmán műveiben 535

Cseh Márta: Különös szavak Mikszáth Kálmánnak A Noszty fiú esete Tóth Marival című regényében 544

Németh Ferenc: Mikszáth és a bánátiak 552

Tari István: Illusztráció 557

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÉVFORDULÓJÁN**A SZÉGYENBE ESETT LÁNY BALLADÁJA***Mikszáth Kálmán: Bede Anna tartozása***B E N C E E R I K A****I.**

1934-es összefoglaló irodalomtörténetében Szerb Antal a Mikszáth-novelláról mint a műfaj tökéletes mintájáról beszél, amelynek legfontosabb törvényszerűsége, hogy „egy sorsfordulatot kell bemutatnia, és semmi más”. Fontos megjegyezni, hogy itt Mikszáth korai, tehát a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* fémjelezte novellisztikájáról van szó, míg a későbbieket Szerb a parasztnovellákhoz képest elsikkadó jelentőségűnek tekinti. E jellegzetessége, miszerint az élet egy döntő jelentőségű pillanatát nagyítja fel előttünk, a novellát az elbeszél, az élőlőszóban közvetített történet, a csattanóval végződő sztori, az anekdota formájához közelíti, mi több, a magyar rövidpróza alakulástörténetének bizonyos szakaszaiban – mint amilyen a Mikszáth-novella is – a kettő összeforr, együtt fejt ki hatást.

Tény, hogy egyes Jókai-regények (pl. az *Egy magyar nábob*) asztaltársaságok körében elhangzott történeteken alapulnak, míg a Jókai-utódként (pozitív és negatív felhanggal) is emlegetett Mikszáth műveinek alapja többször az újsághír, a hírlapi rövidtörténet. (Széles körben ismert példája ennek *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regény.) Ez az anekdotikus, ugyanakkor a realitásokhoz a mozgófénykép módszerével közelítő elbeszélés mód, mely a Mikszáth-novella sajátja is, az egyszerűség látszata alatt tulajdonképpen bonyolult ötvözet, a prózateremtő eljárások gazdag tárháza: egyszerre követi a képzelet játékát és ragaszkodik a tényszerűséghez, tűnik egysíkúnak és válik ugyanakkor egy többretegű, többszálás viszony- illetve motívumrendszer tökéletes formájává,

lesz egyszerre nyitottá és rejtélyessé, földközeli és egy másik szinten mégis elvonttá.

A *Bede Anna tartozása* című novella a két említett korai kötet, az 1881-es *Tót atyafiak* és az 1882-es *A jó palócok* valamennyi szövege közül a legrövidebb, jelentésében azonban a legárnyaltabb, leggazdagabb. Felépítésében leginkább az *Az a fekete folt* című, terjedelemben a másik végletehez tartozó novellához hasonlítható. A szerkezet és a történet látszólagos egyszerűsége, világos felépítése mindkét novella esetében felületes és leegyszerűsített értelmezésekhez vezetett. Így: „egy földesúr elrabolja a tót pásztor lányát, mire az felgyújtja az akolt” (*Az a fekete folt*); „Bede Anna halott nővérét orgazdaságot csuknák börtönbe, a család becsülete végett húga jelentkezik, semmiféle irgalmat nem remélve az uraktól” (*Bede Anna tartozása*). Ezeket az esetleges értelmezéseket – méghozzá ilyen tételszerű megfogalmazásban – annak figyelembe vételével sem fogadhatjuk el, hogy nem novellaelemzés, hanem egy összefoglaló irodalomtörténet Mikszáthról szóló fejezete tartalmazza őket, és az idézettek egy megjegyzés előzi meg: „... egy tót pásztor, egy palóc béreslány látszólag oly meghatóan édes-bús tragédiája mögött az elnyomott osztályokkal történő égbekiáltó igazságtalanságok kapjanak hangot – ez mindenképpen új”. A *Bede Anna tartozására* vonatkozó megállapítás felületességét tárgyi tévedés is bizonyítja, hiszen nem Bede Anna halott nővéréről van szó a novellában, hanem Bede Erziéről; az orgazdasággal vádolt és halott lány Bede Anna, és Bede Erzi jelenik meg a bírák előtt. (Ez a tévedés egyébként nemcsak az idézett irodalomtörténetben bukkan fel, hanem egy 1952-es Mikszáth-monográfiában is.)

Ha valami tényleg egyedülállóan újszerű az említett novellákban – a vizsgálatunk tárgyául szolgáló *Bede Anna tartozásában* és a vele rokonítható *Az a fekete folt*ban mindenképp, de természetesen a két kötet többi szövegében is – az nem ilyen osztályszempontú mondanivaló (Mikszáthnak az irodalomértés bizonyos szakaszaiban épp a társadalmi visszasságokkal szembeni elnéző, megbocsátó gesztusát rótták fel), hanem az az eljárás mód, ahogy Mikszáth pontról pontra, az összefüggésteremtés sokszínűségével, a sejtetések, utalások rendszerének gazdagságával, a felszínen zajló történet alatt-mögött húzódó tartalmak jelentőségének érvényesítésével kibontja előttünk a cselekmény mozgatórugóit, s lélektanilag rendkívül árnyalttá, hitelessé, motiválttá teszi előttünk a történetet és végkifejletét, azt, hogy Olej Tamás felgyújtja a lányáért cserébe kapott akolt (számára mérhetetlen vagyont), s hogy Bede Erzi vállalja a nővére kiszabott börtönbüntetést. Ami Bede Erzsi és Olej Tamással történik, az hétköznapi törvényeken és törvénykezéssel túl van, s lázadásuk iránya sem az e világi jogrend, hanem elvontabb régiók felé irányul: Olej esetében a lelkiismeret, az önvád megsemmisítését szolgálja (hiszen, ha –

még ha egy pillanatra is – nem inogna meg benne az a természetelvű értékrend, amely szerint él és gondolkodik, megakadályozhatná Anika elrablását), Bede Erzsi tette pedig szimbolikus gesztus a közvélemény felé, amellyel az élet gyarlóságait, szenvedélyeit és indulatait, tehát Bede Anna igazságát vállalja a bírák és a világ előtt, s ebben csak kisebb szerepet játszik a család becsülete (hiszen Bede Anna bűnét „elmosta” az a tény, hogy meghalt, hogy belepusztult szégyenébe) és a törvény naiv értelmezése.

A novella fentebb leírt hangulati és lélektani sajátosságát egy kétpólusú elbeszélés- és építkezésmód teljesíti ki előttünk. Ez a kettős felépítés leginkább négy szempontból érvényesül: a műfajiság szintjén, a narrátor személyét illetően, az idő szerepe és a novellahősök hovatarozása tekintetében.

Németh G. Béla állapítja meg Mikszáth parasztnovelláiról, hogy tárgyörök a népköltészeté, de nem a népmese és a népi elbeszélés (kivéve talán a népmese és a legenda felé ívelő *A néhai bárány*, illetve a *Lapaj, a híres dudás* című novellákat – B. E. megjegyzése), hanem a líra (a dal, a ballada, a románc és a sirató) hangulatával, világával, eszköztárával hozhatók összefüggésbe. A ballada műfaja, épp átmenetisége révén a líra és az epika között, alkalmasnak bizonyult a novellával való együtthatás szempontjából. Úgyhogy Mikszáth novellái (sűrítettségük, kihagyásos jellegük, az ún. balladai homály és madártávlat-szemlélet érvényesítése révén) szinte prózában előadott balladaként hatnak. Az *Az a fekete folt* és a *Bede Anna tartozása* e szempontból is különleges, hiszen nemcsak a ballada műfajának eszköztárát fedezhetjük fel bennük, hanem az alapul, kiinduló motívumként szolgáló balladát is. Olej Tamás, a brezinai bacsa egy balladatöredékből („Ott künn a Brezinán az a fekete folt, / Fekete folt helyén valaha akol volt . . .”) lép elénk (az elbeszélés jelen idejében Olej már balladahős, a folklór világában él), s az azt megelőző novella a ballada vélt valóságalapját mondja el, miközben fokozatosan a jelenből a múltba (sőt, az abszolút múltba) helyeződik át a történetmondás ideje. A *Bede Anna tartozása* című novella pedig Bede Erzsi történetének és Bede Anna balladájának ötvözete. Bede Erzsi története arról szól, hogy az orgazdaság vádjával börtönbüntetésre ítélt Anna helyett, aki időközben belehalt bánatába, Erzsi jelenik meg a bírák előtt, vállalva nővére tettét és büntetését. Ám ott fény derül Anna esetére, amely tulajdonképpen a szégyenbe esett lány balladai története, s amelyet a balladamondás műfaji törvényszerűségeit (mindenekelőtt a szaggatottságot, a kihagyásos jelleget, az utalás, a szépítés módszerét) érvényesítve Erzsi ad elő. Még bizonyos ritmus, rím is kiszüremlik a szövegből. Ugyanakkor a primer szöveg is merít a ballada eszköztárából. A novella alapvetően komor hangulatát természeti jelenségek nyomatékositják („Ott künn a köd nekinehezdedt az idomtalan épületnek, s szinte összébb szorítá annak falait, ráült az ablakokra, és elhomályosítá a

jégvirágokat.”), a legfelső ablaktáblán elhelyezkedő, kezdetben lomhán forgó ólomkarika pedig a bajjelzés rekvizituma. „Őrült sebességgel kezd forogni”, miközben fény derül Bede Annának a törvény által megállapított vétkére és büntetésére, szinte túlvilági jelenségként, üzenetként irányítva a figyelmet a történet mögött húzódó tragédiára. De a lány, Bede Erzsi pruszlikjáról lepatantó kapocshoz, sőt, az elnök zsebkendőjének sárga színéhez is rejtett utalás párosul. A szemlátomást naiv-együgyű lány lénye hordozta és onnan kipattanó, kibuggyanó titok fizikai levezetődése, megnyilvánulása az egyik jelenség, míg a másik, a sárga szín, az irgalmatlannak és kőszívűnek bemutatott bírák, illetve az elnök megjelenésével képez kontrasztot, személyiségük, érzésviláguk melegebb színeit érzékelteti; képileg támasztja alá azt a tényt, hogy az elnök mégis képes elérzékenyülni a lánytól hallottak hatására, illetve erkölcsi tartását, nyíltszívűségét látva. A novellai expozíció tartalmazta rövid dialógus (különösen a nyomatékosító ismétlés révén) egyértelműen balladai párbeszédet idéz fel bennünk, többek között Arany műballadáit, így az *Ágnes asszonyt* és a *Tetemre hívást*.

„– Van-e még odakünn valaki? – kérdi vontatott, hideg hangon a szolgától.

– Egy leány – mondja a szolga.

– Hadd jöjjön be az a leány.”

Ugyanakkor Bede Erzsi tette a balladai szeretetpróba tematikájához is közel áll, fellelhetők benne annak indítékai. (Az *Az a fekete foltban*, Olej történetében – a népmesei és a legendaszerű betétek mellett – a kísértetballada, illetve a gonosz apáról szóló balladatípus motívumai bukkannak fel: Olej úgy érzi, úgy véli, a természetben, a szél süvítésében halott felesége szellemhangja szól hozzá, figyelmezteti tettei helytelenségére, ugyanakkor a leánya sorsát eljászó, a leányt áruba bocsátó apa típusához, szerepéhez is közel kerül.)

A műfaji kettősség, hogy a novellába egy ballada épül, maga után vonja a narrátori megkettőződés tényét. A novella mesélője egy, a történések felett álló, azt nemcsak elbeszélő, közvetítő, de kommentáló szerepű narrátor, míg Bede Anna balladájának előadója Bede Erzsi, aki belülről éli át a történetet, belül van az elbeszélésen. Az elbeszélői pozíció kettősségét, illetve szövegen belüli váltakozását térbelileg mérhető jelenségek is érzékeltetik. Így a novella mesélője kezdetben szinte madártávlatból közelít az eseményekhez, amikor a bíróság épületét kívülről, fentről láttatja, majd belép ugyan a terembe, de amit közvetít számunkra, az többnyire látványelem. Az esküdtek távolról szemlélt, komor-szürke csoportja, a belépő leány külső jellemzői (amelyek természetesen belső jellemvonásait tükrözik, hívják életre; anélkül is felismerjük benne a végsőkéig jámbor természetet, hogy megszólalna, bármit is mondana), az elnök portréja stb. Viszont a Bede Erzsi szájából elhangzottak lelki tények, egy szerencsétlen leány történetének lélektani mozgatórugóit fedik fel: szen-

vedélyes, ugyanakkor téves szerelmét, az indulat, a szerelemérzés elhomályosította ítélőképességét, csalódásának és áldozattá válásának folyamatát. Ezen a ponton válik jelentőssé a nevek hangszimbolikája, hiszen Bede Annának (vagy Bede Erzsinek) már a neve is hordozza magában az ártatlanság sugallatát, szemben Kártony Gábor (a csábító) beszédes nevével. De más példát is említhetünk Mikszáth novellisztikájából. Tímár Zsófi neve a jámborságé, Vér Kláráé a csalfaságé. Ugyanilyen az ellentét Gélyi János, illetve Csipke Sándor neve között. Vagy ott vannak a párhuzamként emlegetett Arany-balladák. A hűtlenséget, az álnokságot, a kacérságot vagy a szeszélyt olyan nevek képviselik, mint: Sinkó Tera, Szőke Panni, Kund Abigél, Ágnes asszony. A kúséget, ártatlanságot és nyíltságot Zách Klára, Dalos Eszti. De az elődként említett Jókainál is megfigyelhető ez a jelenség, hiszen gonosz jellemű hősei Athalie, Alfonsine vagy ehhez hasonló névvel rendelkeznek, míg feddhetetlen erkölcsű nőalakjai egyszerű, dallamos névre hallgatnak, Edithek, Tímeák, Noémik. (A férfinevek esetében is megfigyelhető ez az ellentét: Tímár Mihály–Krisztyán Tódor.)

Az *Az a fekete folt* című novella bonyolult időrendje nem függetleníthető az elbeszélői megnyilatkozásoktól, amelyekről olykor nem tudjuk eldönteni, hogy narrátori közlésekről van-e szó, vagy Olej Tamás belső beszédjéről, monológjáról. Ennek megfelelően az elbeszélői pozíció is változik, a „külső”-ből a „belső”-be helyeződik át. Az elbeszélés ideje a jelenből a múltba lendül át fokozatosan; az eseményeket felidéző abszolút jelen időt a ballada homályos múlt ideje váltja fel. Valamennyivel egyszerűbb, de hasonló folyamatok játszódnak le a *Bede Anna tartozásában* is. Az elbeszélés jelenjében (a kívülálló narrátor képviselte időben) felmerül a múlt képe, azaz a Bede Erzsit váró külső körülmények múlt időben történő leírása. A lány megjelenésével jelenre vált az elbeszélés módja. Bede Anna balladai története azonban hangsúlyozottan befejezett múlt, lezárt, folklórba vesző, emlékezetbe merülő történet: a titok homályát, szaggatottságát, megfejthetlenségét hordozza magában.

A szereplők hovatarozása alapján is két világról beszélhetünk. Ez a kettőség nem egyértelműen aszerint alakul ki, hogy a szereplők az ítélelhozás melyik oldalán állnak, hogy meghozói, illetve elszenvedői-e az ítéletnek, hanem inkább aszerint, hogy miféle törvény képviselői, hirdetői: az e világi, földi igazságoké vagy pedig magasabbrendű, égi törvényeké. E kétféle értékrend létét ismeri fel végül is az elnök és fogalmazza meg, amikor a lányt egy felsőbbnek vélt igazságszolgáltatás nevében elbocsátja. Bede Erzsinek az értékrendnek a nevében-szemléletében cselekszik, de nem tudatosan, hanem megérzéseire hagyatkozva. Ezért kénytelen az elnök kisebb cselhez folyamodni (azt mondja, téves írást kézbesítettek) és a népi vallásosság meggyőződéseire hivatkozni (egy égi ítélőszék előtt mindenki felel tetteiért), hogy a lányt igazában megnyugtassa.

II.

A novella, a korábbiakban leírt és vizsgált jelenségek (tehát a műfaji változás, az elbeszélő szerepe, az időbeliség mibenléte és a szereplők világa) alapján öt egységre tagolható. Ezek az eredeti szövegből kiemelt mondatok, mondattöredékek segítségével nevezhetők meg: 1. *Mind együtt ültek a bírák.* 2. *a lány belépett* 3. *Egy végzés.* 4. *a lány . . . mintha szavakat keresne* 5. *A bírák egymásra néztek mosolyogva.*

1. (A novella bevezető egysége: a helyszín [a bírósági tanácsterem] és az alaphangulat [nehéz, fojtott levegő, ködmön- és pálinkaszag, vészterhes légkör] múlt időben történő leírása.) Az esküdtszék fáradtan, rutinszerűen és érzéketlenül végzi a munkáját. A megtárgyalt bűnügyek személyzetének gépies elvonulása jelentette egyhangú ritmust, a szavak pattogásán, súlyán („Hadd jöjjön be az a lány.”) is érzékelhető megdöbbenést, a komor hangulat fokozódását kiváltva töri meg a lány megjelenése. Belépte szinte „tetemre hívás”-jelleggel. Az esküdtszék reakciójába nyilvánvaló – persze kimondatlan – előítélet vegyül: a bűnös nő elvetemültségének, romlottságának a testiséggel összefüggő képzete.

A vizsgált történetegységnek még két érdekes momentumára figyelhetünk fel. Az egyik a természeti elemek (köd, szél) hangsúlyozott jelenléte, ami a későbbiek folyamán jelentőséget, beavatkozó szerepet nyer. A másik momentum pedig egy narrátori beszólás: „Minek is ide a virágok?” (jégvirágok az ablaktáblán). Több szempontból is nyomatékosító jellege van: a teremben zajló eseményeknek az élet derűsebb oldalától való távolságát, elhatárolódását jelzi, másrészt előlegezi a lány megjelenése kiváltotta kontrasztot.

2. (A bírák elé lépő lány külső-belső jellemzését szolgáló szövegegység.) A lány külalakját részletező leírás mutatja be. Belső, tehát jellemtulajdonságaira megjelenéséből, szavaiból (pontosabban: elejtett félszavakból) következtek. A szöveg – a lány lényével összefüggésbe hozható – hangulatváltást jelez pontról pontra. A természeti jelenségek itt is kifejező funkciót kapnak. A lány beléptével – mintha az ő lényéből következne – „üde légáramlat” érinti meg a jelenlevőket és a vastag ködön át egy napsugár férközik az ablakhoz. Az elnök hangja már nem olyan vészesen csengő; az „az a leány” megnevezést a „gyermek” megszólítás váltja fel, minden közönyössége ellenére (a „gyermek” kifejezés alkalmazása révén) némi csodálkozást rejt magában. „Az ilyen merev, szigorú hivatalnoknak nincs érzéke semmi iránt” – veti közbe, mintegy a történetmondáson kívül, zárójeles formában az elbeszélő: az elnök nem akarja vagy nem veszi észre a lány szépségét, jelenségmivoltát, akinek hangja lágy, szomorú zene, feloldja a bírák arcának feszességét. A következő jelenet – a

lány a kebléből keresi elő az írást, mire leszakad a pruszlik felső csatja – tiszta erotika. „Ó, a csúf kapocs!” – veti közbe az elbeszélő, és szinte látjuk mögötte a kajánul vigyorgó arcot. (Mikszáth kandikáló-leselkedő arca más novellákban – pl. *A bágyi csodá*ban Vér Klára ruhát tereget – is felbukkan.) Az elnök nem mer, nem akar odanézni.

3. A végzés tartalmának (Bede Anna félelmi börtönbüntetése) ismertetésével visszasüpped korábbi komorságába az elbeszélés hangulata. Még nem tudjuk, hogy Bede Erzsiről van szó. Alakja itt is egybeforr a virág képzetével: a fehér lilium tisztaságával rokonítható leány(arc) – a végzés tartalmának elhangzását követően – bíborrá (úgy is értelmezhetjük: vörös rózsává) változik. A fehér és a vörös mellett kontrasztiként jelenik meg a fekete szín: a lány gyászkendőjén és haja színében. Az előbbi (kétszer történik rá utalás a szövegben) sejtet, egy eladdig kimondatlan történetre hívja fel a figyelmet (ez, mint később kiderül, Bede Anna balladája), a másik (a kibomló hajfonat feketesége) gyönyörködtet.

Ugyanezen szövegegységben háromszor ismétlődik el a vészterhes mondat: „A törvény az törvény.” Jelentése mindhárom esetben más. Először a lány közvetítói édesanyja szavait, s itt a világi törvény, a hatalom tisztelete rejlik benne. Másodszer az elnök mondja ki, s hozzá megdöbbenése, értetlensége párosul, hiszen az elkövetett bűn, az ítélet, illetve a lány alakja közötti összefüggés képtelensége nyilvánvaló. Mérges, komorsága tulajdonképpen tehetetlenségéből fakad. Mintha megérezné: a törvény kimondta normák és az élet lehetőségei nem mindig fedik egymást. Harmadszor a „törvény az törvény”-féle mondat elszakad a realitásoktól és a szellel, szellemhangon visszhangzik a teremben. Fontos: az elnök nem az írás, hanem e magasabbrendű jelenség előtt hajol meg, és kész teljesíteni a lányra kirótt büntetést. A következő jelentésegységben ez a szellemhang már új jelentéssel, tartalommal bővül: a halott Bede Anna szavával azonosítjuk.

4. (A novella cselekménybeli és jelentésbeli kulminációja.) A lány, mintegy a törvény előtti utolsó érvként elmondja testvérnéje, Bede Anna történetét. A „de hát akkor minek jössz ide, te bolond”-féle megjegyzés valóságos megkönnyebbülést jelez a bírák esetében. A „te bolond” kifejezésnek nincs sértő éle, a jámbor, az együgyű értelmében használatos. Érdekes, miként minősíti – hiszi – mondandóját és tettét Bede Erzsik semmis jelentőségűnek, holott szaggatottsággal, töredékesen elmondott meséjébe családi tragédia, szenvedélyes szerelmi történet, a szerelemből elkövetett bűn históriája, a szégyenbe esett lány megrázó sorsa és végzete, valamint saját áldozatvállalásának erkölcsi nagysága vegyül. Mit is tudunk meg Bede Annáról? Azt, hogy nagyon szerette Kártony Gábort, aki feltehetően törvényen kívüli személy (betyár?), s aki miatt maga is bűnbe keveredett. Kártony Gábor sorsát homály fedi, nem tudjuk meg

mi történt vele. Ugyanakkor élesen kirajzolódik előttünk jellemének negatív oldala, az, hogy Annát bűnbe csábította és – feltehetően – cserbenhagyta. Erzsi szájából ugyanis elhangzik egy részleteiben ki nem fejtett megjegyzés: „Ó, mennyire várta! Beh jó, hogy nem bírta kivárni. Nem ezt várta . . .” Feltehetjük a kérdést, miben reménykedett Anna? Hogy Kártony Gábor visszatér és kiderül ártatlansága, hogy a szerető felmenti őt bűnösségének látszata alól, hogy tisztára mossa becsületét? Anna történetébe egy alig kivehető sejtetés mélyül: hogy itt nemcsak az orgazdaság tettéről van szó, hanem a szégyenbe esett lány szomorú históriájáról is. Életének vége, halála tipikusan balladai: a szégyenbe esett lány belehal bánatába, elemésztí a szégyen (az öngyilkosság szépített megnevezése?). A balladai történet befejezőmódja igazodik a műfaji szabályszerűségekhez, azzal, hogy a balladazáró átokformulát vagy tanulságyszerű tételt itt a hasonló szerepű fogadalomtétel helyettesíti: az anya és Erzsi megfogadja, hogy mindent jóvá tesznek, „legyen meg teljes nyugalma haló porában”.

5. (A novella befejezése, a cselekmény megoldását tartalmazó egység.) A primer jelentéstartalom szerint az elnök átézve a lány fogadalmának és szándékának jelentőségét, felszabadító hazugsághoz folyamodik („Hibás írást küldtünk hozzátok” . . .), ezzel a törvény, a vármegye büntetése alól ment fel. Végül kimondja a novellai történet megoldását is jelentő és Anna magasabbrendű igazságát tartalmazó ítéletét. „Odafönt másképp tudódott ki az igazság. Eredj haza, lányom, tisztelem édesanyádat, mondd meg neki, hogy Anna nénéd ártatlan volt.” Ezek a szavak persze azt is jelenthetik, hogy a királyi táblán ítéltetett Anna ártatlannak. Ezt azonban az elnök érzelmi ellágyulása, és Bede Erzsi átszellemült válasza árnyalja: „Gondoltuk mi azt!” Mit? Hogy a királyi tábla ártatlannak fogja találni Annát? Amikor a béreslány még a vármegyétől sem remél irgalmat! Nem. Bede Erzsi itt az élet törvénnyel nem mérhető indulataira, szenvedélyeire, jelenségeire utal.

A szégyenbe esett lány balladája a másvilágon, az égi igazságszolgáltatás szintjén adja meg szereplőinek a feloldozást. Ugyanakkor a primer műfaj, a novella is tartalmaz ilyen elvont értelmű megoldást: Bede Erzsi kiállja a szeretetpróbát. Vállalva nővére tettét és igazságát a világ előtt, a megbocsátó, feltétlen szeretet mellett tesz tanúbizonyságot. Sokkal többet tesz tehát annál, mint hogy a család becsülete miatt halott nővére helyett megjelenik a bírák előtt.

A *Bede Anna tartozása* című Mikszáth-novella – miként az a fentiekből kiderülhet – kis terjedelme ellenére is nagy szellemi távlatokat nyit meg előttünk, az életmű egyik legművészebb, legremekebb darabja.

IRODALOM

- Alexa Károly: Anekdota, magyar anekdota. In: *Tanulmányok a XIX. század második feléről*. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1983, 5–85. l.
- Barta János: Mikszáth-problémák I. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1961. 2., 140–161. l.
- Csűrös Miklós: Mikszáth korszerűsége és A fekete város. In: *Tanulmányok a XIX. század második feléről*. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1983, 86–113. l.
- Harsányi Zoltán: Mikszáth Kálmán (A modern magyar széppróza kialakulása). In: *Népiesség és realizmus a XIX. századi magyar irodalomban. Holnap*, Budapest, 1993, 380–384. l. vagy In: H. Z.: *Stíluselmzések*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987
- Király István: *Mikszáth Kálmán*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1952
- Nagy Miklós: Don Quijote, Rip van Winkle és Mikszáth Kálmán hősei. In: *Forrás*, 1997. 3. 71–81. l.
- Németh G. Béla: Az eszmélkedő, kései Mikszáth. In: *Hosszmetszetek és keresztmetszetek*. 1987 vagy: *Mű és személyiség*. 1971
- Németh G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Szépirodalmi, Budapest, 1971, 204–215. l.
- Nemeskürthy István: *Diák, trj magyar éneket*. 2. Gondolat, Budapest, 1983
- Sőtér István: Mikszáth Kálmán helye a magyar realizmusban. *Válasz*, 1949, 336–343. l.
- Sőtér István: Mikszáth Kálmán időszemlélete. In: *Tisztuló tükrök*. Gondolat, Budapest, 1966, 23–31. l.
- Schöpflin Aladár: Mikszáth Kálmán. In: *Válogatott tanulmányok*. Szépirodalmi, Budapest, 1967, 218–242. l.
- Szalay Károly: *Szatúra és humor*. Magvető, Budapest, 1963
- Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető, Budapest, 1982

JEGYZETEK MIKSZÁTH KÁLMÁN FÉL ÉVTIZEDÉRŐL

B O R I I M R E

„Blaise okosan szól hozzá, könnyedén zsonglörködött az általános kérdésekkel, s szavait szellemes megjegyzésekkel, finom ötletekkel, mulatságos anekdotákkal, híres emberekre vonatkozó célzásokkal fűszerezte.”

Du Garde: Maumort alezredes

1.

A tót atyafiak (1881) és *A jó palócok* (1882) megjelenése utáni időkben Mikszáth Kálmán a friss írói dicsőség és hírnév jötevő fényében sütkérezett. Ebből pedig az is következett, hogy e két kis kötetének az árnyékában maradtak az elkövetkező egy-két év novellái. Mert amit e két kötetrel felmutatott, megismételhetetlennek tűnt szemében. Az útkeresés, a kísérletezés, a hangnem-próbálgatások időszaka következett ezután, s úgy tetszik, mérlegelte, melyik iránynak kötelezze el magát, de még mindig az elnemkötelezettség szabadságában élt: távolságtartó írói viszonyulása témában a dzsentrhez, formában az anekdotához egyaránt erre figyelmeztet. Hogy más irányt is vehetett volna, baráti körének felfogása egyértelműen bizonyíthatja, hiszen Szana Tamásról, Komjáthy Jenőről és Reviczky Gyuláról van szó, kik a modern ízlés áramában éltek.

Többfelé is tekintett, és eljátszott annak gondolatával is, hogy az újabb írásokat *A tót atyafiakhoz* és *A jó palócokhoz* kösse. *A hosszú életűek* című elbeszélését 1882-ben *A tót atyafiak Jasztrabék pusztulása* című elbeszéléséhez kapcsolja: „A híres Gerge Istvánt látogattam meg egyszer. Ösmerhetik a

tekintetes urat az olvasók a »Tót atyafiai«-ból. De fölteszem, hogy nem ösmerik, azért hát elmondom, hogy csendbiztos, de szolgabírói hatáskörrel.” Az *utazás Palócországban* második, *A Palócföld flórája* című írásában a Lapaj kunyhójának a képét találjuk, amely közvetlenül a *Lapaj, a híres dudás* című szövegéhez kapcsolódik; a *Mikor a strkövet hoztuk* című elbeszélése pedig *A jó palócokban* található *Az a pogány Filcsik* című elbeszélésére utal, és kedves hősből új Háry Jánost teremt.

Ez a pályaszakasz az, amelyet Barta János „közbülsőnek” nevez, Király István pedig „középsőnek” mond, és azt állította, hogy ez az időszak „látszólag nyugodt, eseménytelen éveket” hozott.

Változás, egyben továbbfejlődés figyelhető meg műfaji definícióiban is. 1881-ben a rajz a műfaja, s egészen ritka a novella, illetve az elbeszélés megjelölés nála. Az utóbbiak ilyen módon találhatók: „Novella az életből”; „Elbeszélés az iskolai életről”; „Fürdői novella képekben”; „Eredeti novella képekkel”. 1882-ben és a következő években az elbeszélés műfaji megnevezése kerekedik felül, de ír „igaz történetet”, „fotografiát”, „korrajzot”, „adomát”; „eredeti népmesét” is többek között. Mintha nem akarna az anekdotikus történetek elmondása vonzásának engedelmessé válni, mintha nem egyetlen úton akarna járni csupán. Két ponton is megfigyelhető ez: az anekdotához való viszonyában és a dzsentri életről alkotott nézeteiben. Az 1880-as évek első felében még sikerült neki distanciái megőrzése.

„Bolondságok, beszélyek, tréfák, bűnesetek” – sorolja az *Azok a „nyájás olvasók”* című írásában a lehetséges és neki is a keze ügyében lévő műfajokat. A sort természetesen folytathatta volna a legendával, a parabola-mesével, az anekdota és monda differenciált felfogású formáival, a „népmesének” nevezett alakokkal, a tárcacikkkel és természetesen a novellával is.

2.

Mikszáth Kálmán már differenciáltan szemlélte műfaját, megkülönböztette az anekdotát az adomától.

Az adoma a szemében a szóbeliség műfaja, és használati értéke is van. A *Mi minden kell a jelöltnek?* című írásában a képviselőjelölt a választási hadjárat eszközei között tudja az adomát:

„– Hát kell-e még valami – kérdém gúnyolódva.

– Hogyne kellene. Okvetlenül meg kell keresnem Németh Albertet.

– Ugyan minek?

– Egypár adomát akarok tőle, amit a vacsorák fölött fogok elmondani.”

Számon tartja, hogy léteznek adomakörök is: Bagi uramról és Nagy Mihályról például. György Lajos, a kitűnő anekdotakutató közli, hogy Mikszáth a *Bagi*

uram frakkban című 1882-es írásában egy „Naszreddin-féle esetét említi meg”. „Bagi uramról és Nagy Mihályról egész adomakör van – írta Mikszáth –, mert igazán nagyon furcsa az, hogy azok a ködmönben járó gatyás emberek, ha igazán akarnak, négylovas hintón járhatnak s habanosz-szivart vághatnak fel dohánynak a makrába.” Értekezik is az adomáról:

„Tima uram a szabadsághős Csányi László inasa volt, somogyi születésű, kit még a katonaságtól hozott magával.

Hű volt urához az önfeláldozásig, de bárgyú a hihetlenségig. A Deák Ferenc-adomáin kívül még egy egész anekdotakör fűződik hozzá a Dunántúlról, s ha valaki valamit elügyetlenkedik, ma is azt mondják azon a környéken: »valóságos Tima vagy«. Tima Jóska neve most már élni fog mindaddig, míg ügyetlen emberek lesznek, tehát örökké” (*Az ország ostobája*).

Ezután Tima-adomák következnek.

Maga az író a *Török Jánosnak való történetek* című kétrészes írásában az anekdotaszerűen elmondott eseményben az adomára utaló következő mondatot is leírta: „Látom a vetkőző Vondrák Jánost. Ezúttal letérdelt az átjáróra, és kezeit összetéve imádkozott, akár Csatár Zsiga a csongrádi templom előtt” (*A halál mint csaló*). Az akkor élő Csatár Zsiga e mondat révén történeti távlatot kapott, noha a Mikszáth kritikai kiadás sem tudja, hogyan is imádkozott Csatár Zsiga a csongrádi templom előtt.

Az anekdotához viszonya ugyanolyan bensőséges, mint amilyen az adomához is, ám gyakrabban nyúl az anekdota, mint az adoma után, s teszi ezt tudatosan, formakezelése egyik módjaként. Az adomát a szóbeliség fokán tartja, az anekdotát nem csupán az írásbeliségbe emeli fel, elszakítva eredeti alapjaitól, hanem szépírói módon eltávolítja a népi és köznépi, illetve nemesi anekdotakincstől, amely különben gazdagon virágzott az irodalom peremvidékein. Mikszáth szemében az anekdota „viselt dolgok leírása” (*Tessék engem becsukatni* címűben 1883-ban), ami azt jelenti, hogy ő is szívesen köti a történetet ismert személyekhez (így Pulszky Ferenchez, Eötvös Károlyhoz, Kállay Bónihez). Ezek a személyek hitelesítik a történetet, igaz voltukon ezek a nevek a pecsét. Ha másképpen nem, hát nevesítések segítségével éri el a kívánt hatást, miként a *Salamon ítélete* című 1882-es írásában látjuk. Ez a nevesítés néha csak egy „szíves házigazdám” fordulat, mint *Az egyetlen genteleman* című 1883-as novellájában, vagy a „tanúja voltam egyszer” novellakezdet *A kaszát vásárló paraszt* című oly nevezetes novellájában. Van ennek egy egészen „énes” változata is: „Mindig nőgatnak, hogy szóljak már hozzá valami tudományos dologhoz is: hátha véletlenül kisül, hogy a tudományokra születtem” (*A statisztika*). Ezekből a kezdetekből bontja ki majd a főjegyző anekdotáját, amelyben a tapasztalt hivatalnok egy perc alatt megadja a megye összes eperfájának a számát – megyei praxis alapján!

Mikszáth az ún. életből vett anekdotákat éppen úgy kedvelte, mint az irodalomban találtakat. Az utóbbira példa *A magyar ördög* című, a Hatvani-anekdotákat egybefogó, köztük olyanok is, amelyek a magyar anekdotakincs szerves részét képezik, hiszen Tóth Béla szentesítette őket nevezetes gyűjteményében. Egy anekdota két variánsának összevetésével rálátni Mikszáth elbeszélő temperamentumára is. Mikszáth a bevezetőnek szánt anekdotákat azért sorakoztatta fel, hogy a „tudós professzor Hatvani István” szerelméről beszélhessen, tehát mesébe ojtotta a közismert anekdotát arról, hogy Hatvani professzor hogyan látta vacsorára Debrecen város urait. Példája ez a részlet annak is, hogy Mikszáth egyszerre „fésülője” is volt a hozzá került anekdotának, s továbbfejlesztője-képzője is, művészi formájának megadója, ha arra az állítására gondolunk, amely szerint az anekdota „sok kézen megy át, míg egy ügyes toll valamely gyűjteménybe megfésülve leteremti” olyan módon, hogy „ember legyen, aki rájőjön honnan keze, honnan lába”. A most szemügyre vett Hatvani-anekdotának szerelmi epizódja pedig Mikszáth leleménye, a készen kapott anekdotaszerkezet bővítése és tragikusra színezése Hatvani István és a főbíró „gyönyörű, szende leánykájának”, Fruzinkának szerelmi története elmondásával.

Anekdotafüzért készített a *Lendl százados és a magyar kormánybiztos* című „regényes képben” 1881-ben, míg az 1883-ban született *A rossz matéria* címűben anekdotát találunk az anekdotában:

„– Hát az jó lesz-e, ha elbeszélem a hat apámat?

– Persze hogy az is jó lesz, s elbeszélte aztán a történetet.”

Mikszáth szövegépítő technikájának az ősképei ezek az anekdotamegfogalmazások. Ezek írásával szinte párhuzamosan elméleti alapvetéssel is kísérletezett. Az 1883-as *Haszonbérlet koromból* című narrációjában találjuk a következő mondatot:

„A szabók ugyanis nem azt tartják, amit esztétikusok, hogy egy nagy regény a nagy alkotás, a szabók azt mondják, hogy a legnagyobb alkotások a kis ruhadarabok, részletek mutatják a mesterkezet, mert a kis ruhadaraboknak többnyire a testhez kell simulniok, annak a kidomborodó árnyai szerint. Mit a bunda? A bunda semmi! Azt meg tudja varrni még a szabóinas is.”

Akkor még egy-egy kisebb elbeszélő szövegében kísérletezett a „kis ruhadarabokból bunda” elv gyakorlati alkalmazásával. Ilyen próbálkozása *A magyarok istene* című. Ebben írta:

„Igen, igen, egész anekdota-kör van az istenről. S ezek mind hazafias adomák, amelyekből kitűnik, hogy mégis ő szent felsége a legnagyobb magyar, s ha valami bajuk van a magyaroknak, óvó palástjával befödi őket, és nyújt feléjük védő kart.

Az egyik adoma arról szól, hogy az isten hálókabátban ült a trónon, amikor roppant éljenzés keletkezett a menny kapuja előtt. Mellette ül Krisztus urunk és Szűz Mária.

- Miféle zaj van? – kérdi az úr Szt. Pétertől kíváncsian.
- Széchenyi Istvánnak nyitom a kaput – mondja Szt. Péter.
- Széchenyi jön? – kiált az úr meglepetve, és odakiált két angyalnak: »Nosza, hamar hozzátok elő az atillámat.«

Széchenyi közben benyit, s az isten nyájasan fogadja, valamint gyöngéden figyelmezteti Jézus Krisztust is.

– Gyere közelebb, édes fiam, adj kezet Pista bátyádnak.” A folytatásban még két anekdotát közöl: egyet József nádorról, a másikat Napóleonnól. Napóleonnól van egy másik anekdotája is, a *Johanka néni, Franciska néni és keresztapám* című szövegében.

3.

Az adomának-anekdotának történetiségére is apellált Mikszáth Kálmán. Ilyen az *Ősök és unokák* címűben a Tisza Kálmán óséről, Tisza Pálról szóló: „Az öregúr, aki nekem az adomát elmondta, az apjáról hallotta, meglehet, hogy az ő apjához is hasonlóan jutott a kis történet – de akár milyen régi is, érdemes elmondani.”

Megmutatja az adoma születésének a módját *Az elbúsult mamulek* című elbeszélésében, ismét csak az élőbeszéddel való szoros eredetét bizonyítandó: „Azt mondják, hogy a *szemeikből is tud olvasni*.

Igaz, hogy ez ellen meg azt lehetne fölhozni, amit az egyszeri erdélyi úr Herman Ottó ellen.

Elbeszéljem, vagy ne beszéljem el?

Inkább elbeszélem, ha emiatt ki találnék is zökkenni egy kicsit az előadásom folyamatjából.

Mikor még Herman pókkönyve legfeljebb valahol az asztalfiókban hevert, hézagos kéziratban (mint most a halakról írt könyve), beállított pókfajok gyűjtése közben egy művelt erdélyi főúrhoz, ki igen szívesen látta.

Beszélgetés közben rátérnek csakhamar a fiatal tudós témájára.

- Ön tehát pókokat keres itt a vidékünkön?
- Igen, és találtam is már vagy harmincféle fajt.
- Az nem lehet – mondja kétkedő mosollyal a gazda –, hiszen nincs is több pók, mint háromféle: a kaszás pók, a keresztes pók és a közönséges pók.
- Hogyan, ön nem látott volna soha többfélélt? Oh uram, hisz az ember csak ránéz és mindjárt a szeméről meg tudja őket különböztetni.
- Ugyan menjen – kiáltott fel a főúr bosszankodva. – Hiszen a póknak szeme sincsen!

E szerény kitérés után, mely különben nagyon is a tárgyhoz tartozik, visszatérek a történetemhez, melynek egész anyaga úgyszólván felette sovány.”

Egyértelmű, hogy Mikszáth Kálmán kezében az anekdota *műfaj*, kifejezési forma, amelynek nem ösztönös, hanem igen tudatos művésze, aki bátran él a lehetséges variánsokkal, elannyira, hogy lépten-nyomon újraalkotja műfaját. El kell tehát fogadnunk Diószegi András ama megfigyelését, miszerint „Mikszáth tudatosan megszerkesztett, témakörök szerint elrendezett anekdotikus kötetei mintegy »szociológiai« leltárát adják kora társadalmi típusainak, egyszersmind ezek az alakok pszichológiai alaptípusok is”. Nehezebb elfogadni Barta János véleményét, aki szerint sok anekdotának tartott Mikszáth-szöveg valójában pletyka, szemlélete legalább az, ami jellemző, hiszen az író a történeteit „egy elképzelt otthonosan szűk kör számára elmeséli”, ez a szűk kör ebből következően nem támasztott magasabb igényeket az íróval szemben. Közelebb kerülhetünk azonban Mikszáth anekdotáihoz, ha bennük példázatokat látunk, hiszen az igazolás, a bizonyítás szándéka is bennük foglaltatik, hogy az anekdotában a példabeszéd képes beszédként szülessen újjá. Teljeskörűen ezt bizonyíthatja Mikszáth fentebb idézett anekdotikus példabeszéde is.

4.

Homályban marad a századvégi magyar novella összefüggése a magyar dzsentrivel. Legpregnansabban Németh G. Béla fogalmazta meg az összefüggést, amikor azt fejtegette, hogy *A jó palócok* és *A tót atyafiak* után tudatosan ezektől elszakadva formált ki egy új formaváltozatot Mikszáth Kálmán, de akkor is fonta a „helyét, a formáját, a lehetőségeit nem leelő dzsentri” és cívisparaszt, a paraszt és a parasztnábob feje köré az anekdotakoszorút. Nem vitás, hogy a dzsentrihősei szívéhez közel állnak, miközben nincs lelkes véleménye erről a társadalmi osztályról, amikor azt állítja, hogy a „nemesség ma . . . két részből áll: szíves házigazdákból és a vendégekből” (*Mi a sokk*). „Én magam is a vendégek osztályához tartozván – olvassuk –, hosszú »lengyeleskedésem« alatt szerzett tapasztalataimból kifolyólag a következő tanácsokkal szolgálok tisztelt kollégáimnak, kik egy-egy kastélyba bejutnak, melynek gazdája még nem »egy mitőlünk.«” És a dzsentriviselkedés szabályaiból, a dzsentrimodorból tart elbeszélői tanfolyamot. Megrajzolja a dzsentrikarriert is: Nalóczi Gyurinak „amíg a pénze tartott, nasizott, kártyázott a pesti kávéházakban, ahelyett hogy a tanórákra járt volna, mikor pedig a pénze elfogyott, gibickedett a navivasi-játékosok mellett . . . Napról napra süllyedt emellett az élet mellett. A szép fiúból lassankint sárga viaszkepű proletár lett, hogy napról napra még mélyebben essék s ott találja magát egy reggel a társadalom

legutolsó söpredéke között” (*A fátum gyermeke*). Egy másik leírása még érzékletesebb:

„Kik ezek a kezesvadászok? Ejh, hát azok, akik dolgozni nem akarnak ugyan, de lopni restellnek, akik kitalálták, hogy a kezes a legkényelmesebb eszköz a megélhetésre, ha az embernek semmije sincs.

Különben nem épp holmi dib-dáb emberek ezek a kezeskeresők; többnyire végzett földesurak, fényes családi neveikből élődő proletárok, gazdag nagybátyáik hosszas életével sújtott uracsok. Azok, akik leszálltak oda, hogy jótállót kell keresniök és azok, akik odáig vitték, hogy reményük van zsiránst – fogni. Ez a láncszem tehát a felső régiókból leér egészen a százesztendőre lefoglalt fizetésű hivatalnokig s a semmitemő elegáns uccataposó specialitásokig. Tovább nem megy. Ami azon alul van, az már a kvalifikáció alá esik.

A kvalifikációt azért említem, mert embereinknek szigorúan tisztességesnek kell *látszaniok*, miután megélhetési eszközük épp e külső tisztesség” (*Adósok, jótállók, hitelezők*).

A pusztulás képei társulnak a dzsentriélethez. „A nemesség odalett, elzüllött . . . A kastélyok még ott állnak a palóc falvakban, hanem már nagyon kopottak. Némelyiknek a fedelén becsurog az eső is. Másokról ellenben levakarták a címereket” (*Utazás Palóccorszáiban. A Pakas*).

Vagy:

„A nagy luxus, a nagy adó, meg a nagy adósság legelőbb seperte el a dzsentrit.

Tudós urak cikkeket, egész könyveket írnak a dzsentri pusztulásáról, hogy annak így kellett történnie, mert ez olyan, mint a fogzás: kihull az egyik fog, másik nő helyette, nem történik semmi változás, a világ kereke tovább fog forogni.

Van aki megsiratja a nemességet, van aki azt mondja: elaggott már, hadd menjen az útból, ha korhadt . . .” (*Urak és cigányok*)

Kedvtelve festett dzsentriportrékat, az életmódrajzok mellett viselkedésrajzokat: „Nyalka, szőke, fürtös fiatalember, aki két predikátummal írta a nevét (lynkei és boróti Boróth Károly), csókolni való dzsentri-gyerek; ivott, lovagolt, kártyázott s keresztnevükön emlegette a mágnásokat” (*A dzsentri-fészek. Az első látogatás Gereylen*).

S ha a dzsentrikérdést felvillantottuk, essék szó a társadalomról és a vármegyéről hirdetett nézeteiről is. Korának „bolondos korszellemét” említi (*Az utolsó oligarcha*), és annak romboló szellemét: „Most, amikor naponkint olvassuk az újságokban a tömérdek pusztulást, licitációt, gazdát cserélt főúri birtokot – jólesik ökegyelmeikre (ti. a parasztmágnásokra) gondolnunk, akik a kis lajbi zsebükből fizették és fizetik ki az adójukat” (*Parasztmágnások*). Mikszáth Kálmán azonban nem állapodik meg az ilyen megállapításoknál, általánosításra is vállalkozik, amikor leírja: „nem valami nagy dolog már a

XIX. században, hogy két ember, aki végtelenül boldog lehetne, véletlenül boldogtalanná legyen?”! (*Hogy lettem én négy gyermek apja?*)

Ennek a világnak a tartóoszlopai pedig vármegyék, amelyekről Mikszáthnak ugyancsak kételyei voltak. „Hiszen mi a megye ma? Egy amputált ember. De hogy van amputálva? Az egyik lábát levágták (nota bene az egészségest), s tettek helyette gumilábot (amelyik hajladozik, de nem jár), az egyik fülébe ólmot öntöttek, hogy ne halljon, az egyik kezét (az egyik alispánt) elvágták, hogy keveset markoljon, és mégis azt kívánják tőle, hogy erőtlen legyen!” (*A tekintetes árvaszék*) Hasonlóan nyilatkozott a *Nem igaz a korrupció!* és *A statisztika* című írásában is.

5.

Fogadjuk el Szalay Károly véleményét, amely szerint az anekdotában Mikszáth a maga moralista ihletettségének formáját találta meg, amikor „az anekdota és az emberi viselkedés modelljei” címen kezdett Mikszáthról értekezni a Mikszáth korának humorát és satíróját tárgyaló művében. Hihető, hogy Mikszáth morálja nem a hőseié, főképpen nem a dzsentrialakoké. Egy józanabb polgári mentalitás nyilatkozott meg ítéleteiben, szemérmesen szólt az élet dolgairól és csak kivételes helyzetekben szabadosabb.

Szemérmessége a szerelem kérdéseiben a leginkább nyilvánvaló. Őt mintha nem fűtötte volna a korszak erotikus láza. Sztereotípiákkal élt lány- és asszonyalakjainak leírásakor, mint aki csak messziről nézte a női nemet, de közel magához nem engedte, mintha félt volna, hogy nem tud ellenállni a csábításnak. A szép Kacsó Istvánné például „módos menyecske volt, szép apró lábai, mint a fehér hattyú, hát még igéző lábikrái . . . rózsaszín lett a menny ott, ahova lépett, kigyúlt, vérvörös lett ahová nézett” (*Az elveszett nyáj*). A szép színész nő mozdulatai liliumhajlásúak, a termete „égő nap szúrása” (*Hogy lettem én négy gyermek apja*). A női lábakon állapodik meg leginkább a tekintete: a tót lányok is „módosan lépkednek hattyúfehér lábacskaikkal” (*A becsületbírák előtt*). A nők arca hol a „pogácsa-alma” (*Az asszony hajszálánál csak az ezze hosszabb*), hol „tejbe mártott rózsza” (*A Kürthy né uborkái*), ritkábban a női nevetés is „olyan csiklandozó . . . mint a tavaszi napfény” (uo.).

Szelíd erotika az övé: „Mikor az a bohó lány felgyúri szoknyácskáját kissé s keresztülteszi a nyakán (ti. a lúdén) gömbölyű rózsaszín lábait, érdemes megnézni, mert akkor látszik meg igazán, milyen vakító fehér a tollazata” (*A brézói ludak*). Vagy: „Katáng Márton a szentmise alatt odahajolt a Tornonyos Istvánnéhoz . . . egy szép zahorai menyecske . . . és megcsókolta a nyakát” (*Intra dominium*). Több ízben is kacér szójátékot jegyez le, ezek között a legjellemzőbbet idézzük:

- „ – Ha magának uram több bátorsága volna, magának minden sikerülne.
 – Minden?
 – Minden!
 – Az is, amit én gondolok?
 – Az is.

És elpirult hozzá egy kicsit, mert a szép Ágnes mindenik udvarlójáról tudta, mint gondol” (*Az asszony hajánál csak az esze hosszabb*).

Nem reagált az erotikus üzenetekre és impulzusokra, egészen tartózkodó, amikor érzelmegnyilatkozásokról kell írnia. Szépségeszménye is konvencionális, eszményített inkább, semmint egyéni vonásokat hordozó. Pedig 1880-ban megjelent Gozsdu Elek *Az aranyhajú asszony* című műve, és 1884-ben Bródy Sándor *A nyomor* című novelláskötete került az olvasók kezébe.

A jellemző *A gumilashti zsinór* című írása 1883-ból, amely egy nyilvánvaló házasságtörés szerelmi találkozás leírása. Csak külsőségeket látunk, a felsorakoztatott apró jelek teszik valószínűvé, hogy az egyik vendég és a háziasszony között érzelmi egyetértés van, s hogy az éjszakát együtt töltötték.

6.

Mikszáth Kálmán nem volt aktív viszonyban a természettel sem – a testiséget és a természetiséget kizárta tehát figyelme köréből az 1880-as évek első felében. Mintha egyetlen természetmodell lebegett volna a szeme előtt, amikor tájat kellett leírnia. Íme, egyike a legrészletesebb leírásainak:

„Amint jövünk, jövünk csendesen mélláztatva, két kopár hegygerinc, mely egynek kéklött messziről, hirtelen szétválik (mintha a száját nyitná mosolyra), s kitérül az édes völgy füveivel, virágaival. Langyos fuvallat száll a völgyön, mely szemlátomást tágul, hosszabb, öblösebb. A két hegygerinc kijebb fut, s elcsukja egészen előlünk a nagy idegen világot: nem ereszi oda.

Túl a nevető réteken, a »kilenc fűzfánál« egyszerre csak odaugrik valami a kocsihoz, csörögve-locsogva: Hipp, hopp, én vagyok itt, a »Hollócska« patak!
 És vígan fut a kocsi mellett bandériumnak egész hazáig” (*Egy jó asszony*).

7.

Ha újabb vizsgálódási pontokat jelölünk ki, újabb bizonyságokat sorakoztathatnánk fel Mikszáth Kálmán ellentmondásos karakterű művészetének. Rendhagyó volt a művészetete, és nyilván nem véletlen, hogy Gyulai Pál nem szerette, pedig az eszményítés híve is találhatott Mikszáth szövegeiben fogódzót. Anekdotázó is, de az anekdotát kételyek is befutják, mint *A nagy Regdon*

Mihály című elbeszélésében, ahol is azt mondja, „minden igaz az alábbiakból, csak a nevek nem”. Majd hozzáteszi: „De talán nincsenek is már igaz nevek.”

Szélsőséges pontjai is vannak novellisztikájának az 1880-as évek első felében. Az egyik az etnográfiai érdekűség az *Új társadalom* című írásában. A magyarországi bolgárok házassági szokásait írta le anekdotikus elbeszélésében: a bolgároknál az apa a fiát magának házasítja meg, a felesége pedig egykoron az apja „fiatalkori flammeja volt”, ilyen módon „az apa felesége a fiú nevére van bejegyezve”. Látomást ír meg *A mennybelseje* című 1883-as elbeszélésében. Fő kérdése kapcsán elmélkedik ebben az írásban arról, hogy a víziókban a rendkívüli olyan mozzanatot is hordoz, ami igaz. Ilyen módon, miként a *Megint megkerült a Csákó* című elbeszélésében megfogalmazta, a „mese valósággá nővi ki magát”. Ez is, akárcsak *A király kibékülése* című írása „novellának nagyon mesés, történelemnek valószínűtlen, de a mesénél mégis több”. A csodás-látomásos jelenségekkel kapcsolatban érdeklődéséről ad számot: „Ahol csak szerét tettem, mindenütt beszéltem azokkal, akik már látták az eget belülről. Körülbelül nyolc ilyen emberrel esett találkozásom. S mindnyájuk beszéde közt volt bizonyos összefüggés – ami azt bizonyította, hogy ugyanazt az eget látták, mert úgy látták.” Ecsetelte is az öregemberektől hallottakat:

„Többnyire pünkösdi hajnalán nyílik az meg, de nem minden ember látja, aki künn van, csak minden évben egyetlen kiválasztott.

Éjszaka idején esik a látvány. Szélszentes idő ha van. Fűvek, fák levelei nem mozognak. A föld lanyha párákat lehel ki. Bogár se zizzen, madár se röpköd. Az erdők mozdulatlanul állnak őrten körös-körül.

Ekkor hirtelen szétcsapódnak az ég csillagos függönyei. Egy fényes vérvörös csík (az ég túlsó oldala) villám-hirtelen megnagyobbodik, s az ég felső tájékai mintha lefelé ereszkednének, de rézsunt, nagy darabon láthatók . . .

Tündéri zene szólal meg, melyhez fogható bájosat emberi fül meg még nem hallott, az egész természet megtelik csodálatos bűbajos zsongással, s úgy látszik, mintha minden visszhangozná azt, a fák, folyamok és sziklák.

Benn az égben pedig processzió megy halk énekszóval. Angyalok viszik a zászlókat röpködve, s levett kalappal mennek az emberek hosszú sorban, köztük néhány falubeli ismerős is.

De mindez csak egy fél másodpercig tart. Addig se. Csak éppen egyetlen pillantás, mely alatt tátva marad az ember szája a csodálkozástól és gyönyörtől.”

A misztikum vonzásának azonban az író ellenáll, leszállítja tehát a látomást a magasból és nagyon hétköznapi történeté degradálja.

Ezek a szöveghelyek éppen úgy a kivételek, mint ahogyan kivétel a következő töprengése is: lehetőségei előtt lebbenti fel a fátylakat:

„Hogy mi egy öngyilkosságnak az oka . . . miképpen jön odáig a lélek, hogy kihámozza magát erőszakosan a testből, azt nehéz egészen igazán eltalálni az újságíróknak is . . .

Az az egy konstatált tény volt, hogy úgynevezett »rossz anyagi körülmények« vitték a halál elé; hanem mi volt a lelki processzus, ez volna érdekes a pszichológusnak.

Én azonban véletlenül csak nemzetgazdász vagyok. Nekem az kellene, hogyan, miért jutott ily desperátus viszonyok közé ez az én Pálom, aki higgadt, szelíd, okos ember volt egész életében” (*Út a pisztolycsőig*).

8.

Sejtelmekben, utalásokban sem szegény Mikszáth Kálmánnak az 1880-as évek első felében írott sok-sok szövege. Olyan művének őscsírája van például az *Ügved-segéd koromból* című írásában, mint amilyen *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című lesz: „Hanem egy félóra múlva aztán meghozta a szakácsné a hírt a piacról, hogy a kisasszony megszökött az éjjel egy hadnaggal, útközben meg is esküdtek volna egy faluban, revolverrel kényszerítve a papot az áldásra . . .”

Irodalmi utalás van Vajda János 1875-ben megjelent *Alfréd regénye* című művére: „Mondjuk a derék fiatal urat Alfrédnek (mondjuk, mert a nőcsábítókat körülbelül e névvel keresztelik a regényekben) (*A szerelmes gentleman*).

S ha elfogadjuk Alexa Károlynak azt az állítását, hogy „Mikszáth műveinek egy közel sem jelentéktelen hányadát egy Krúdy vagy egy Kosztolányi is vállalhatná”, akkor adalékként Papp Dánielre is hivatkozunk: *A Balóthy-domínium* című 1884-es elbeszélésében ott van egy passzus a Bánát „tündérlak” voltáról, amely így ösképe Papp Dániel nevezetes „tündérlak-képzetének”:

„Áldott kövér föld volt, mind a négyezer hold egy darabban. S ez az egy darab olyan, mintha az egész világ oda volna teremtve kicsiben. Volt ott folyó végig a hosszú, széles réten, folyó hátán malom, hegy s hegy hátán szőlő, ott volt erdő, ősvadon a fele, szelíd gesztenyéből a másik fele. Körülbelül ilyen lehetett a paradicsom, ha nagyon szép.

Bolóthy Boldizsár büszke arccal mutogatta vendégeinek a birtokát.

– Pompás fekete agyag – szólta ilyenkor, és meghasította kampósbotjával. – Kenyérre lehetne kenni, mint a vajat.

Igaz is, hogy prima klasszis talaj volt. Egyszer arra jártak a földkóstolók, s az egyik eképpen nyilatkozott:

– Mikor az Úristen a Bánátust teremtette, hát egy darab kiesett a kezéből, s ide csöppent.”

Krúdy Gyula *Őszi versenyek* című kisregényének legszebb részletét idézi fel Mikszáthnak a *Rózsa Sándor redivivus* című elbeszélésnek alábbi fragmentuma: „Rózsáné asszonyom még megérdemelte a csiklandozó szót. Azokhoz a harminc–negyven év közötti asszonyokhoz tartozott, akiknek illik a heccelés. Nagy fekete szemeiben még csillog a tűz, arcán még a hamvasságnak is volt valami nyoma, de már elmúlóban, az ajkak már bágyadtak, a homlok már színtelen, de a fehér halánték, a gödrös áll és az üde nyak még ingerlő.”

Ezek után már azon sem csodálkozunk, hogy ott van Ady Endre „négy-öt magyar összehajol” képe egy Mikszáth-mondatban: „az a négy-öt magyar érzésű szász ember” (*A két titkos ügynök*), s hogy a „minden Egész eltörött” képzetet is ő írta le (talán) először *A seprűs tót* című 1884-es elbeszélésében az új világról értekezve:

„Ősz fele vígan ballag haza Matyej. Két társzekér viszi utána a gabonát, a »részt« . . .

De amerre útja viszi, faluk és szérük mellett, néhol egyszerre elhal ajkain a vidámság.

Egy-egy bolond gőzcséplőgép zakatol bele az éneklésébe.

A Matyej szíve elszorul.

Nemcsak a nyírvevesszőt tette tönkre a cirok, hanem a cséplőt is szemlátomást agyonüti a »masina«.

Szalad a világ minden dolga szanaszét, mint összetört tál cserepei.”

Nem véletlen immár, hogy egy másik, majd Ady Endrénél megszólaló kifejezésre bukkanunk *A tekintetes vármegye* című Mikszáth-novellában is: „az egyik fülébe ólmot öntöttek, hogy nagyot halljon”.

Kitetszik az is, hogy ezeket az anekdotikus vonású elbeszéléseit írva megbarátkozott a mesével, a népmesével is, mert írt ilyeneket is, a legendával és a maga egyéniségéhez szabta az anekdotát, csak éppen a polgári szabású naturalista novellatípussal nem barátkozott meg. Nem kell csodálkozunk. A magyar patriarchális világrend megbomlott. „Amióta alá kezd merülni a négy-csengős lovon járó nemesi osztály vagy világ, s gyalog jár vagy kócos hámu lovon a paraszt, amióta kitolni kezdi fejét az új polgári osztály, mely a dzsentrit fogja helyettesíteni, azóta született meg a lófejű vasút, mely lassankint meghonosodik a többi nagyobb magyar városokban is” (*A tramway*). Mikszáth Kálmán ennek a világnak látó írója volt!

AZ IRÓNIA ARABESZKJE

Mikszáth Kálmán: A fekete város¹

H Á S Z - F E H É R K A T A L I N

*A történelemben és az irodalomban
csak bocsánatos bűnök léteznek.
(C. Blanc)*

Mikszáth utolsó befejezett regényének, *A fekete város*nak a Magyar Tudományos Akadémia 1913-ban történelmi regényként ítélte oda a Péczely-díjat, annak ellenére, hogy az első kritikusok nagy részét éppen a regény anakronizmusai, történelmi pontatlanságai ejtették zavarba. Még tartott *A fekete város* első közlése (a *Vasárnapi Újságban* 1908. október 18-ától 1910. január 2-áig jelent meg folytatásokban), amikor a történelmi hitelességgel kapcsolatos első észrevételek megérkeztek Mikszáthhoz. Görgey Albert, a család egyik toporci leszármazottja 1909 nyarán és őszén kétszer is figyelmezteti levélben, hogy családtörténetet és történelmet hamisít, amikor a regény cselekményét a Rákóczi-korra teszi. Görgey Artur öccse, István, 1904-ben kiadott családtörténelmi munkájában (*A Görgey-nemzetség története*) ugyanis elmondja *A fekete város* alapját képező szóbeli hagyományt az egyik ősről, aki lelőtte a lőcsei polgármestert, s bosszúból a szász város lefejeztette az alispánt, de nevek és dátumok nélkül. A dicsélen esetnek utána sem néz a levéltárakban, meghagyja azt legendának, névtelenségben és kortalanságban. A lefejezett Görgey-ős a neves elődöket felsoroló munkában inkább csak a történelmi elfogulatlanság illusztrációját képviselte, azt a gyanút igyekezvén elhárítani, hogy a régi családfán „csupa merő derék ember termett” volna. Görgey Albert 1909-ben az

¹ Az Unikornis Kiadónál megjelenés alatt álló Mikszáth-kötet (A Magyar Próza Klasszikusai című sorozat) utószava.

esetet a 16. századra valószínűsíti, de semmiképpen sem a Rákóczi-korra, amikor Görgey János (a regényben Pál alispán öccse, valóban létező történelmi személy), Rákóczi egyik bizalmas embereként vett részt a szabadságharcban, fiatal Györggyel együtt. Ez a tény akár presztízs kérdésnek is számíthatott 1906 körül: ezt az évet Rákóczi-évvé nyilvánították, október 20-án az országgyűlés ünnepélyesen eltörölte a Rákóczit hazaárulóvá degradáló törvénycikkelyt, egy hétre rá pedig hazaszállították Törökországból Thököly, Zrínyi Ilona és Rákóczi Ferenc maradványait.

Mikszáth tehát, amikor a 17–18. század fordulóját választja a regény idejéül, tudatosan a hagyomány és a történelmi hitel ellenében cselekszik. Mellőzi egy, a 19. század elején is tekintélyesnek számító család tiltakozását, anakronizmusai és félrerajzolt alakjai folytán szabadon kezeli a történelmi tényeket. Ezek között vannak olyan jelentéktelen tévedések, mint hogy a drága tarcolánt olcsó kelmének veszi, de vannak olyan szándékoltan tűnő elírások is, miszerint Esze Tamás, a jobbágy származású kuruc, nála például vidéki nemessé válik, Zrínyi Ilona pedig Thökölyvel bújosodik Törökországban, pedig közismert, hogy Munkács várának feladása után, 1687-től 1692-ig Bécsben tartózkodik. Végül hivatkozásainak utánajárva derül ki, hogy időnként a történelmi forrásainak hitele is kétséges. Besorol a valóban használt és átnézett irodalom közé olyanokat, amelyek léteznek ugyan, de ritkaságuk folytán nem férhetett hozzájuk. Ilyen például a regény írásának idején még kéziratossá, illetve részleteiben közölt Hain Gáspár-féle lőcsei krónika, vagy Meltzer Jakab műve, akinek nevét hibásan „Metzer”-nek írja. Emellett fiktív forrásokra is hivatkozik, bizonyos La Cattori korabeli útleírására és Porubszky krónikájára, amely művek létezéséről a mai szakirodalom semmit sem tud.

A regény korabeli fogadtatása a történelmi hitel megítélése szempontjából két ágra oszlik; a szepesiek és – a regény befejeztével már a Görgeyek is – hajlandók történelmi regényként olvasni *A fekete várost*. A *Szepesi Hírnök* 1910-es ismertetőjében megtisztelőnek érzi, hogy Mikszáth róluik ír, a Görgeyek pedig megnyugszanak abban, hogy ha mellőzve is egyes tényeket, Mikszáth mégiscsak „rendkívüli egyéniségeknek festi” a családtagokat, akiket „energia és nyílt becsületesség” jellemez. Vannak, akik jogtörténelmi szempontból igazolják a mű történelmi hitelességét, mások, mint Ferenczy Zoltán, a Péczely-díj indoklására írt szövegében a két rend, a nemesség és a polgárság összeütközésében látják a regény történetiségét.

A regényről szóló első reakciók másik ága a műfaji hagyományokat kéri számon Mikszáthtól, s ebből kisebbfajta vita is kikerekedik a történelmi regényt illetően. Palágyi Lajos a műfaj alatt elsősorban egy lineáris (re)konstruált és így kanonizált történelmi hagyomány regényesített változatát érti, melyben az adott ténykeretek között nyilvánulhat meg az írói fantázia és a

művészi szabadság. Mindezt azonban Mikszáthra nem tartja érvényesnek, mondván, hogy Mikszáth nem elsősorban történelmi, hanem humoros és idilli művek szerzője.

A regény fogadtatása körüli zavart Mikszáthnak a történelmi tényekhez való kettős viszonyulása okozta. Miközben szemmel láthatóan nagy hangsúlyt fektet a korrajz, szokásrend és életmód dokumentációjára, annyira, hogy a kritikai kiadást szerkesztő Király István meg is jegyzi, miszerint „Mikszáth komoly történelmi igénnyel írta *A fekete várost*, felkészült hozzá, mint történész is”, ugyanakkor szintén szemmel láthatóan, figyelemfelkeltő gesztussal, közismert tények esetében követi el anakronizmusait, jelezve velük, hogy a regény szempontjából a történelmi hitel és az anakronizmus egyformán jelentős szerepet játszik. Voltak, akik mindebből arra a következtetésre jutottak (Király István, Sötér István), hogy Mikszáth regénye történelmi parabola, a korabeli társadalom jelenségeire reflektáló áltörténelmi mű, sajátos válasz a huszadik század elejének magyar politikai életére, pártharcaira és „görögütözes, frázisos” nacionalizmusára.

Mikszáth a Görgey Albert családtörténeti dilemmáira írt két levelében a tárgyi hitelről szólva a történeti rekonstrukciót a művészi konstrukcióval állítja szembe: az író, írja Görgey Albertnak, első, 1909. augusztus 15-i levelében, egyedül a „megtörténhetés illúziója” kötelezi, ezért választja a Rákóczi-korszakot a regény idejéül. A történeti és családi konkrétumok ezen túlmenően mint művészetén kívüli tényezők szerepelnek, és nem válhatnak a művészi fikció kritériumává. „*A család igazi története közömbös az író előtt – mondja Mikszáth –, még maga a történelem is.*” A történelem nem pusztá adathalmaz, hanem az adatok által közvetített hangulatok sorozata, vitázik Mikszáth egy évvel korábban a 18. század végének történetét monumentális műben megíró Marczali Henrikkel (*Olvasás közben*, 1908), s ezt ismétli meg most is: „*Carlyle úgy írja le az eseményt, hogy azon hangulatokat keltsenek. Kitölti a hézagokat a saját fantáziájával, nagyit zsugorít, elhallgat, amint az ő művészi érzéke kívánja.*” Az íróra nézve még a tények sem kötelező érvényűek: Shakespeare-re hivatkozik, akinél senki sem keresi a történelmi hitelt, és Jósika Miklósrá, aki élve hagyta regényében Zách Klárát (*Klára és Klári*, 1863).

A két levélben Mikszáth többször is a valódi tényektől független, „költött” műnek, „kigondolt történetnek” nevezi regényét. „*Regényem rögtön kifogástalan lehetne, csak költött neveket kellene adnom hőseimnek létező nevek helyett*” – védekezik Görgey Albert előtt a második levélben, ugyanakkor utal arra, hogy valamilyen szerepe mégiscsak volt egy külső tényezőnek a regény létrejöttében: „*. . . legyen meggyőződve, hogy habár semmit sem törődtem azzal, hogy abban az időben milyen Görgeyek éltek s milyen nexusban voltak egymással, vagy a történet egyéb személyeivel – egy azonban előttem lebegett mindenkor, s vitte a*

tollamat (kiem. H. F. K.) az a bámulat és szeretet, mely Görgey Arthur fenséges alakja révén úgyszólván az egész családhoz tapad.”

Az idézett levélrészletek alapján két kérdés merül fel Mikszáth történetiségfelfogásával kapcsolatban: ha valóban az volt a célja, hogy, mint az első levélben írja, „*az olvasó visszaringatva érezze magát abba a korbá*”, s ha regényét valóban költöttnek *deklarálja* (uo.), melyben teljesen mindegy lett volna, hogy hősei milyen nevet viselnek, akkor miért ragaszkodott a Görgey család nevéhez, és másodsor, miért tartotta fontosnak ezen belül is Görgey Artur nevére hivatkozni.

Mikszáthnak 1908-ban, *A fekete város* tervével és első közléseivel egyidőben jelent meg *Az öreg diktátor* című portréja az *Újságban*. A népszerűtlen, Mikszáth idejében sem teljesen rehabilitált 1849-es hadvezér, Görgey Artur ugyanez év elején kereste fel őt levélben, majd személyesen is, hogy kéziratot kérjen tőle autográf gyűjteménye számára, és Mikszáth e találkozás történetébe illeszti bele nemcsak az egykori hadvezér jellemzését, hanem jelzésszerűen a Görgey-kérdésről való elmélgését is. „. . . igen természetes, sőt okos dolog (de benne is van a népek ösztönében), hogy balkimenetelű mérközéseknél áruól keressenek és találjanak, aki a kudarcot okozta, s aki, mint a magyar népmesékben a Fintyi-Fantyi, bennmarad végén a mártásban, érintetlenül hagyva azt a meggyőződést, hogy önélküle minden másképpen történt volna. Kétséget sem szenved, hogy Görgei [!] is ilyen áldozat, és sajnálatraméltó a súlyos keresztrel, melyet vállára raktak, s melyet oly férfiasan visel – de ha azt vesszük, hogy milyen illúzió mentődik meg vele, ez az illúzió mindenkor megér egy igazágtalanságot.”

Akárcsak az 1849 utáni egész magyar történeti gondolkodás, úgy Mikszáth számára is, a Görgey-kérdés a történeti kételyeket, a történelmet irányító erőkről, az egyén lehetőségeiről és szerepéről, a sorsról, fátumról vagy az eleve elrendelésről, a cselekvésről és tragikumról szóló bölcelet keretét jelentette, mint azt Kosáry Domokosnak a kérdés történetét végigkövető két vaskos kötete bizonyítja (Bp. 1994). Az 1880-as években indított rehabilitációs per a 20. század első évtizedében sem csitult le, újabb és újabb adatok, történeti tények, bizonyítékok, agitációs cikkek osztották meg időről időre a közvéleményt, a köznép pedig, a hírlapi izgatások hatása alatt nemegyszer gyűlt össze a hazaáruló hadvezér elleni bosszúállásra. Az egyik ilyen eset volt az, amikor 1885-ben a budapesti tanítóképző egy diákja azzal a szándékkal kereste fel Visegrádon Görgeyt, hogy lelője, de a tábornok bátorsága, egyénisége és előzékenysége lefegyverezte, és annyira megnyerte a fiatalembert, hogy még azt is elmondta neki, óvatos legyen, mert Budapesten összeesküvést szőnek ellene. Görgey ezt a tudósítás szerint „*hidegvérrel hallgatta végig*”, és azt felelte, „*ha őt meggyilkolják, azzal neki csak jót tesznek, mert reá nézve a halál csak megváltás*”. Hasonló esetet maga Mikszáth is leír az említett portréban, amikor

az összegyűlt tömeg rátámadni készült Görgeyre, de végül nem merték bántalmazni.

Mikszáth egyik korábbi regényében, az *Új Zrínyiászban* (1898) szerepelteti Görgeyt, szembesítve őt a saját és a katonái életét a hazáért feláldozó Zrínyivel. A kétféle értékrend és történelemszemlélet különbségét Zrínyi fogalmazza meg, miután tájékozódik Görgey tettéről: „*Vagy én, vagy ő, de valamelyikünk nem kóser ember.*” 1908-ban Mikszáth ezt a kijelentést „belletrisztikus szesszenetnek” mondja, és a változó idők változó hőroszszelfogásáról gondolkodik, a bibliai Ábrahámot említve példaként, aki, ha ma akarná fiát az Úr parancsára feláldozni, már nem istenes embernek, hanem rendőri hírt érdemlő bűnesetnek számítana. Ilyen felfogással mérlegeli *A fekete város* írása idején Görgey tettét, az ország eladására vonatkozó vádakot is: „*Ugyan mit adott volna el? Mire a diktátorság az ő kezébe esett, a szabadságharc ügye már eldőlt, minden remény veszőben, minden erő fogyóban volt – hiszen a szent koronát is aznap temették a föld alá . . . Ma már senki se hiszi, hogy áruló volt. Sőt bátran lehet konstatálni azt is, hogy a múlt század legnagyobb, legrendkívülibb embereinek egyike.*”

A fekete város cselekményében nehezen lehetne kimutatni a Görgey Arturral való találkozás nyomait, de az 1908-as portré történelembölcseleti kérdéseire Mikszáth mintha itt, a regényben keresné a lehetséges válaszokat. Ezért lehet elemezni, mint ahogyan elemezték is *A fekete várost* lélektani, történelmi, mentalitástörténeti műnek, patológiai kórképnek, életképsorozatnak vagy tragédiának, mert az események okait, kapcsolódási pontjait, egymásba fonódásait kutatva Mikszáth a kiindulópontok összes variációját lehetségesnek, és éppen ezért az egyes okokat külön-külön viszonylagosnak tünteti fel. Görgey Pál gyilkosságához például a körülmények egész sora vezet el. Az alispán gyanakvó, hirtelen természete nemcsak a korábbi eseményekből, furcsa, véletlenszerű szerelméből és házasságából, feleségének korai halálából, a gyermek kiléte körülü bizonytalanságából, a család genetikai örökségéből és társadalmi hagyományaiból következik, hanem egyfajta eleve elrendelést is képvisel („*főképp isten elé terjesztem ügyemet, ott a legkönnyebb a védekezésem, mert ő adta ingerlékeny természetemet*”, mondja Görgey a házában összegyűlt nemeseknek). Mindezek mellett Mikszáth a gyilkosság okai közé sorolja (íroniát sejtető részletezéssel) a legkülönbélebb körülményeket: a geográfiai sajátosságokat („*Történetünk idején még ott állottunk, hogy az alföldi síkságokra nem nagyon vágyakozott senki . . . az akkori gazda nem a torontáli földet emlegette, ha valami nagyot akart mondani, hanem a rimaszombati határról mesélt . . . De hát ez mind kismiska a lőcsei földekhez képest . . .*”), a városok és ezen belül Lőcse státusát a megyével szemben, a lőcsei polgári szokásokat és törvénykönyvet, aztán egyre közelítve a gyilkosság idejéhez és eseményéhez, a lőcsei

főbíróra viszi a szót („... a kis Kramler Károly, a mostani főbíró olyanféle szavakra fakadt a minap a tanácsteremben, . . . melyek híven festik a löcsei önérzetet . . .”), majd a főbíró és az alispán közötti szóváltást mondja el.

A gyilkosság legközvetlenebb okához érve azonban kiderül, hogy a puska eldördülésének napján semmi egyéb nem történt, mint hogy aznap éppen véletlenül szép, vadászatra alkalmas idő volt, és hogy Görgey kutyája átszaladt a mezsgyén. A látszólag jelentéktelen kutyagyilkosságba és Görgey hirtelen haragjába bele lehet látni az összes korábban felsorolt okokat, a lövés zaja emblematikusan foglalhatná magában mindazokat a körülményeket, lelki- és történelmi állapotokat, amelyeket Mikszáth a regény kezdetétől fogva elemez, mégis, mintha ezt a pillanatot különválasztaná, elhatárolná az előzményektől, és a véletlennek is helyet adna a gyilkosság lezajlásában: aznap délután, újév napján Görgeyt éppen nem zaklatták szokásos rémképei, csendes volt és nyugodt, „a természet társasága fölfrissítette, idegei lecsillapodtak”. Még az sem zavarta, hogy a szarvast Kramlerék ejtették el, és nem ő. Görgey lövésének abban az adott pillanatban, amikor megtörtént, mintha semmi köze nem lett volna semmiféle korábbi viszályhoz vagy lelki nyugtalansághoz. Az időből és az események egymásra következéséből kilépő *véletlen* pillanata Mikszáth történetvezetésében nem köthető semmihez, és nem befolyásolható értelemmel vagy akarattal: az események nem előre meghatározott, megjósolható és biztosan bekövetkező menetrend szerint zajlanak, még ha a történelmi körülményekből vagy az egyén jellembeli adottságaiból utólag így is magyarázhatók. Az eseményeknek Mikszáth sorsértelmezésében csak *előzményei* vannak, *okai* nincsenek.

Az okfolytonosság rendjét megállító pillanatok ezután még többször is megjelennek a regényben. Amikor Rozália elsüti a fegyvert, és a fára szegezett Szűz Mária-kép szívébe talál, néhány percen belül megismerkedik Fabriciusszal. Fabriciusból viszont úgy lesz főbíró, hogy a Kramler sírkövét szállító szekér, ugyancsak a misztikum légkörét árasztó véletlen folytán a szakadéka zuhan, és megöli Nustkorbot, a Görgey megbüntetését halogató löcsei bírót.

A Görgey-történet háttérében zajló Rákóczi-szabadságharcnak is megvan a (regényben) meg nem indokolt fordulata. A Thököly-harcok befejeztével a fiatal Rákóczi Bécsben nevelkedik, miközben a magyar főurak otthon ülnek, várnak, és készülődnek arra az időre, amikor „a fiú megnő”. Görgey János, Pál alispán fivére is ezt teszi, amikor az egyik Bécsben járó kuruc főúr hozza a hírt: „*Láttam a fiatalembert. Beszéltem vele. Nem arra való.*” Rákóczi Ferenc fordulata, hogy mégis „arra valóvá” vált, csak Görgey János számára volt egyértelműen konzekvens esemény: „*Az apja Rákóczi Ferenc, a mostohaapja Thököly Imre, az édesanyja Zrinyi Ilona. Merő lehetetlen, hogy ilyen tőkén ne teremjen jó bor. A természet nem csinálhat ilyen örültséget.*” Az önmagukhoz

következetes *természeti törvények* azonban nem garanciái a történelemnek: a szabadságharc további éveit ugyanúgy a nem törvényszerű következmények jellemzik, mint a regény szereplőinek egyéni sorsát. Görgey alispán és a rabul ejtett Nustkorb arról beszélgetnek, hogy Bertóthy István ágyújára egy méhraj szállott Érsekújvárott, ami jót jelent, és hogy Sárospatakon egy diák mély álmában jóslni tud, s most hadi célokra akarják felhasználni képességét, mire – a szövegkörnyezetből nem derül ki, melyikük –, megjegyzi: „*Nem szeretem már én azt, mikor méhrajokban s alvó diákokban kezd bizakodni a magyar.*”

Az ok-okozatra épülő, lineáris történelemmel és ennek leírhatóságával szembeni írónia Mikszáthnál azonban éppen onnan ered, hogy miközben az események megokolhatóságát tekintve agnosztikus, a regény tragikumhoz vezető cselekményét mégis nagyrészt a különböző szereplők különböző tudatvilágában utólag hozzágondolt okok hálózata képezi. A regényben nem a realitások harca zajlik, hanem az aránylag jelentéktelen tényanyag körül túlburjánzó magyarázatkereső kényszer. A lehetséges okok halmaza azután valóságként kezd működni, realitássá válik, és reális cselekményeket idéz elő, amelyek újra beindítják az emberi természet hermeneutizáló hajlamát. A Rozáliával kapcsolatos kényszerképzetek alapja például egyetlen esemény, az, hogy a toporci Görgeyek nem siratják eléggé saját gyermeküket. Ehhez adja hozzá Görgey a maga magyarázatát, Marjánké is a sajátját, a nyomozásból Presztonnének köszönhetően kiderül, hogy Görgey János hazakerült a Thökölyháborúból, aminek majdnem tragédia lett a vége; Görgey ugyanebből a gyanúból kifolyólag távolítja el Rozáliát Toporcról, és viszi Osgyánba Katalin húgához, aki viszont a pestis áldozata lesz, s így Rozáliának Lócsére, Klóster Matild intézetébe kell kerülnie, ez pedig végső soron Görgey halálához vezet el.

Látszólag összefüggő, egymásból kinövő következmények sorozata, összefűzésük és a későbbi események okaiként való feltüntetésük mégis ironikus és illogikus, mert a legsúlyosabb, legnagyobb következményekkel járó események nem belőlük erednek, hanem váratlanul, ismeretlen hatalmak beavatkozása folytán történnek meg. Az az írónia- és szkepszisfogalom ezért, amit Csűrös Miklós az 1983-ban készült regényelemzésében a szereplőkre lát érvényesnek („*Görgey Pál jellemrajzát is csak ironikusan lehetne az eseményítés célzatából levezetni*”), inkább a történelmi oknyomozás lehetőségességét és szükségességét érinti, és nem magukat a szereplőket, akik hibáik és gyengeségeik ellenére a regény végén szinte kivétel nélkül áldozataivá válnak a mikszáthi történelemszemléletnek. A különbség köztük csak annyi, hogy míg Görgeynek vannak tapasztalatai a véletlenek és eseményláncolatok csapdairól, és erejétől függően harcol ellenük (Thökölyt eltávolítja felesége mellől, saját hirtelen természetét ismerve pedig elzáratja a fegyvereket és kínzóeszközöket), Fabricius az ítélet kimondásáig nem ismeri a kételyt, a gyöttrődést és rezigná-

ciót. Görgey lefejeztetése az ő beavatási szertartása abba a világba, amelyből Görgeyt a halál megszabadítja.

Mikszáth történelem- és sorsképét a kiszámíthatatlanság, a bármikor bekövetkező ellentétes fordulatok jellemzik, melyek lehetetlenné teszik a magyar nemzeti karakterológiában olyannyira értékesnek tekintett szilárd jellemet és következetes reakciókat. Az egyénnek csupán az eseményekhez való alkalmazkodásra, az okok racionalizálására vagy misztifikálására és a beindított mechanizmusok megfigyelésére, enyhítésére vagy kimagyarázására adódik lehetőség.

Mínthogy a jellem, az egyéniség és bármiféle ezzel kapcsolatos etika csak egy kiszámítható sorsképzet alapján lehetséges, *A fekete városban* a következetes és etikus cselekvés a pillanatnyi reakciókban, a következmények utólagos elhárításában, a megtörtént dolgokhoz való viszonyulásban oldódik fel. Görgey a gyilkosság után „méltóságteljes, szilárd léptekkel” távozik a helyszínről, de mire hazaér, már tudni akarja, mi történt a bíróval, ezért hajdúját visszaküldi hírekért. A lőcsei határozatok után felébred benne a lelkiismeret, Kramler szelleme üldözi, de a várostól mégsem fél: kúriáját megvédhetőnek tartja néhány begyakoroltatott zsoldossal, mely sereg megszervezésével azonnal meg is bízza a Thököly-harcokból éppen hazatért kalandort, Bibók Zsigmondot. A Bécsbe felküldött levelekből az eset kicsinyítésének igyekezete látszik; a gyilkosság, mint írja, nem tekinthető „causa criminalisnak”, hiszen Kramler nem volt nemesember. A császárt és a nádort arra figyelmezteti, „*amilyen idők járnak, bizony még hasznomat is vehetik*”, sőt addigi életének legkínzóbb kérdését, Rozália kilétének dilemmáját is félre teszi, s mint saját gyermekére hivatkozik a mentegetőzésben: *Hiszen ha az a kis árva lányom nem volna, nem sokba tekinteném a halálomat sem . . .*”.

Miközben Görgey „a belső bírótól” fél, kifelé viszont simítani próbálja az ügyet, Lőcse éppen fordítva, a lelkiismereti kérdést véli könnyebbnek, és kifelé nagyítja ki a történeteket („*ami baja tehát Nustkorb uramnak az istennel van, azt végezze övele . . . ami azonban minket illet, kik itt puszta a város képiben ülünk, mi inkább csak az érdemeit látjuk Nustkorb uramnak . . .*”). A közösség javára, mint morális alapra való hivatkozás azonban a regény végére éppúgy elveszíti hitelességét, mint a személyes cselekvés etikája vagy a nemesi karakterológia érvrendszere. A bosszú véghezvitele személyes üggyé válik: Fabricius mögött már nincs ott az időközben lecsitult, s a Görgey iránt már-már kien-gesztelődő város, mint ahogy Görgey ellen is zúgolódní kezdenek a megyei nemesek, akiknek jellembeli következetlensége ott mutatkozik meg, hogy Görgeyt közülük „a kutya sem szerette”, írja Mikszáth, a várossal kitörő viszályban azonban szinte érzelmes tósztok közepette állnak az alispán mellé, mondván, még sincs rendjén, hogy a tanácskozások a Görgey-kúrián tartassa-

nak. A vérpadot titokban, éjszaka készítik elő, az ablakon kihajoló érdeklődőknek a városi katonaság nem felel, a bíráskodás pedig zárt ajtók mögött, kora reggel, a megyei és városi nyilvánosság teljes kirekesztésével történik, csaknem kizárólag Fabricius irányítása alatt. A bíráskodást – Mikszáthnak volt gondja erre – még a nemzeti ellentétek sem vezérlik (a Görgey-nemzetség is szász eredetű, ez már a regény elején tisztázódik), és nem is a Werbőczy-törvénykönyvnek (amelyről egyébként szó sem esik a regényben) illetve a szászok városi jogkönyvének, a Zipser Willkührnek a hasonló bünesetekre vonatkozó eltérő szabályrendszere idézi elő. Fabricius és Görgey Pál utolsó nagy párbaja a Zipser Willkührre való felületes hivatkozás ellenére is törvények és szabályok nélkül zajlik, a véletlen hozta helyzetnek a hasonló találkozása folytán, mint Görgey gyilkossága esetében.

A Zipser Willkühr emlegetése egy olyan mozzanatra hívja fel a figyelmet a regény szövegében, amely a történelemábrázolás mikszáthi felfogását, a történeti hitellel szemben az *atmoszférateremtést* illusztrálja. Olyan korszak légkörét kellett érzékeltetnie, amelyben a korabeli közösség számára nem tűnik *általánosan* felháborítóknak (még ha egyes személyek így reagálnak is) sem a lőcsei bíró lelövése, sem a sebesülttel való szaladgálás a répaföldeken. „*Mindez pedig kegyetlen, hihetetlen és amellet együgyű dolognak is látszik, komoly ábrázattal elbeszélve*” – jegyzi meg maga az elbeszélő is a történeteket kommentálva. Az atmoszférikus hitelt Mikszáth többek között a korabeli törvénykezés rajzában teremti meg, melynek három jellegzetes példáját sorolja fel. Az egyik változat az az irreális eset, hogy egy olyan értelmetlenné vált jogszabály, mint amire Nustkorbék hivatkoznak (a lőcsei főbíró vérenek földszerző erő adassék), uralkodói könnyelműség folytán évszázadokig benne maradhat egy törvénykönyvben. Nustkorbék tulajdonképpen csak aktivizálják ezt a látszólag értelmetlen szöveget, felélesztik egy olyan korban, amikor a törvény alapját képező harci erényeknek már semmi jelentőségük nincsen (a király újabban nem osztogat donációkat hazafias tettekért, hanem elzalogosítja a Frangepán-birtokokat, ezen háborodnak fel a magyar főurak). A második módja a törvényhez való viszonyulásnak Görgey esete: gyilkosságát követően senki sem beszél büntényről, sőt, bár a regényben nem esik szó róla, az udvar elfogadja magyarázkodó leveleit, és semmiféle bíráskodásra nem kerül sor az ügyel kapcsolatban. Végül a harmadik változat a lőcseiek intézkedése, akik egy régi törvénykönyvet alkalmaznak az eset megítélésében, és azt, a vádlottól minden védekezési jogot megtagadva, szó szerint követik. *A fekete városban* nincsenek jogviszonyok, csak értelmetlen szabályok és öntörvényű intézkedések.

Mikszáth sors- és történelemmodellje nemcsak a regény cselekményét, hanem a szerkezetét is problematikussá teszi a kortársi és a későbbi recepció számára. Az első kritikusoktól kezdve a mai napig kitérnek a regénnyel

foglalkozó írások a mű epizodikusságára, szerkesztetlenségére, az egységes, zárt kompozíció hiányára. Ferenczy Zoltán Mikszáth kimerülő képzeletét, fáradságát és betegségét emlegeti a regény szerkezetének tárgyalásakor, Rubinyi Mózes fárasztónak tartja a terjengősségét, Pintér Jenő ötletszerűnek mondja a részletek beiktatását, Schöpflin Aladár a témát látja meglehetősen mozdatatlannak, három kötetre kevésnek, s ezért gondolja úgy, hogy Mikszáth az írás közben támadt ötletekkel töltötte ki az eredeti történet hézagait, míg a mű egyik kései elemzője, Csűrös Miklós az impresszionizmusnak a Hermann Bahr által megfogalmazott egyik tételét véli felismerhetőnek e színpoltokban: „Távolodjunk, akkor a kép máris elrendezi önmagát.”

A regény szerkezete azonban szorosan összefügg egyfelől Mikszáth *ironikus történelem- és sorskoncepciójával*, másfelől azzal az *írói programmal*, amit *A Noszty fiú* (1906) utószavában kifejtett a riportregényről. A regény lehetőségeiről és a mesétől eltávolodó formáiról gondolkodva azt a retorizáltságot, azt a szimmetrikus, rendezett szerkezetet tartja a műfajban a legelavultabbnak, amit a kortárs olvasók *A fekete városból* is majd hiányolnak: „*még most is sok a mesterkélttség benne, s a cselekmény szimmetrikus fölépítésében, az összefutó szálak elrendezésében a csináltság erősen érzik*”. Mikszáth riportregény-elmélete azonban nemcsak magára a műfajra vonatkozik, hanem elsősorban az újfajta írói szerepkörre: a szerző, ahelyett hogy az élettényekből, cselekménymozzanatokból építkezne, megfigyelőjévé, közvetítőjévé, vagyis riporttervévé válik magának az életnek, úgy írja le az eseményeket, rendezetlenül és kuszán, ahogy megtörténnek: „*A riport az egyetlen, mely a maga eredeti természetességében folyik. Legközvetlenebb rajzolata a valóságnak, s azonfelül szabad és független a szabályoktól. Valóságos »vadon gyermeke«*.” Ennek a módszernek a sajátossága akkor látszik a leginkább, ha egy, az ugyanerről a korszakról szóló Jókai-regénnyel, *A lőcsei fehér asszony*-nyal (1883–1884) hasonlítjuk össze Mikszáth művét. Jókainál két-három évvel későbbi időpontban, a Rákóczi-harcok legvégén, 1710-ben játszódik a történet, amikor az utolsók között Lőcse városa is elesik. Jókai is Fabriciust szerepelteti főbíróként, aki a mikszáthi Fabriciusnál idősebb, középkorú szereplő, és nem is ő a valódi főhőse a regénynek. Jókait, romantikus és történelmi regényt írva, a 17–18. század fordulójának valóban a *történelem* eseményei érdekelték, az események rejtélyes hátterét, mozgató szereplőit kereste és találta meg a kalandos életű Korponayné Ghéczy Juliannában, a várost feladó asszonyban és Andrassy István generálisban. Lőcse város sajátos polgári szokásrendje nála is fontos kortörténeti adalék a regényhez, de nem válik „szereplőjévé” a regénynek, mint Mikszáthnál. A város Jókainál nem öntörvényű világ, hanem helyszín, s fontosságát a történetben onnan nyeri, hogy Rákóczinak egyik leghűségesebb városa, a fejedelem második ágyúöntő műhelye. Ezzel szemben Mikszáthnál az úgynevezett nagytör-

ténelem egészen a háttérben zajlik, és nincs köze a regény szereplőihöz. A szabadságharc ellenfelei között Görgey alispánnak nem kell állást foglalnia, rendelkezését, hogy János öccsét Bibók Zsigmonddal el akarja fogatni, Bécs is, a fejedelem is jóra magyarázza. Bibók Zsigmond a történelmi regények szokásos intrikusának és árulójának szerepkörében itt is megpróbál a cselekmény szervezőjeként fellépni, összejárja Görgey levelével a nádori és a fejedelmi hivatal szintjeit, de a ténykedése nem lesz befolyással a szereplők életére: sokkal fontosabbak azok a vele kapcsolatos mozzanatok, amelyek *körülötte* történnek, és amelyekről ő maga sem tud. Bibók nem a szándékosan kitervelt tetteivel, hanem pusztán jelenlétével alakítja az eseményeket (neki köszönhetően találkozik a regény vége felé Görgey és Nustkorb, és az ő kiszabadításán dolgozva idézi elő Bibókné levele Görgey lőcsei bevonulását).

Noha Mikszáth tisztában van a módszer elméleti paradoxonával, vagyis azzal, hogy a riportregény is szerkesztett regény („Hátha csak a patkót vertem fel *megfordítva* a pegazusra . . .”), *A fekete várost* – Jókai erősen retorizált regényével ellentétben – az életet utánzó elbeszélés szerkezeti sajátosságai szerint írja meg. A történetek egymásból következése, az asszociatív írásmód (mintha egyik történet juttatná eszébe, vagy irányítaná a figyelmét a következőre) nem a szigorúan komponált szerkezetet, hanem az arabeszk vonalait mutatja, amelyen egyiknek a tövéből, hajlataiból nő ki a következő minta. Az arabeszk, mondja Borges, az aszimmetria és a végtelenség mintázata. Nincs kezdete és nincs vége, s ha az író ilyen arabeszkként szemléli az életet, feladata csak annyi, hogy valahol, valamelyik pontján belépjen a mintázatba, és ugyanígy, tetszés szerint valahol kilépjen belőle.

A fekete városban azonban két probléma, egy regénytechnikai és egy ismeretelméleti kérdés merül fel ezzel kapcsolatban. Az előző abból adódik, hogy a történet nem jelen idejű, így szükség van az időnkénti írói összefoglalókra (történelmi előzmények, jellemléírások, korismereti betétek stb.). Ezért váltakozik a regényben a riporterre jellemző háttérbe vonulás és az eseményeket összefoglaló narrátornak az időnkénti előtérbe lépése. Palágyi Lajos, a mikszáthi módszernek a kortársak közül az egyik legértőbb kritikus is erre érz rá, amikor így jellemzi a regény előadását: „*csacsogó kis patak, amely nagyokat kanyarodik, néha egészen a föld alá enyészik, csak száraz medret hagyván maga után, megint kitör, szeszélyes fordulón ezer mezei virágot kacéran tükröztet . . .*” A riporteri és narrátori elbeszélés természetéből ered az a sajátos szerkezet, hogy a körülbelül huszonöt évnyi időszakot átfogó történetben több évet átugró időkihagyások váltakoznak egészen aprólékos, a preraffaeliták precizálására is emlékeztető közelépekkel.

A másik, az ismeretelméleti probléma az objektivitást, a világ leírhatóságát illeti. *A fekete városban* éppen az a *tényszerűség* válik erősen kétségessé,

amelynek Mikszáth elképzelése szerint a riportregény alapját kell képeznie („legközvetlenebb rajzolata a valóságnak”). A legközvetlenebb okoknak tekinthető események azonban, mint láttuk, mindig jelentéktelenek, a tragédiák előidézői nem is ezek, hanem vagy a véletlen pillanatok, vagy az eseményeket értelmező-magyarázó hermeneutikai kényszer. A történetek mellett ugyanis mindig ott vannak a torzító, nagytító, kicsinyítő vagy hamisító tükrök, amelyek, az emberi tudatra gyakorolt hatásuk folytán, szintén reáliáknak tekinthetők. „*A valóságok – mondja Mikszáth Görgey alispánná választásakor – bizonyára erős gránitkövek, de a legnagyobb karrierek mégis a látszatokra épültek fel.*” Görgey tragédiája többek között onnan is ered, hogy míg kezdetben működnek körülötte ezek az átértelmező gesztusok („*Valami különös szerencse incselkedett az ő ujjában, és olyan bolondos tükröket rakott rosszaságai elé, hogy azok szinte csinosan festettek*”), egyszer csak eltűnnek ezek a tükrök, és enélkül kezdi őt szemlélni a megyei nemesség és Fabricius, ami szintén tragédiához vezet.

A regénycselekménynek a mikszáthi riportelmélet szerint két, egymással hierarchikus viszonyban lévő szervezője van. Az egyik a „gondviselés”, amely az életet szervezi, a másik a szerző (elbeszélő), aki az életanyagból ollózza össze a regény szövegét. A művészi önreflexió általában nagyon ritka Mikszáth regényeiben (az gyakoribb, hogy önmagát is szereplőként rajzolja történeteibe, mint például az 1897-es kisregényében, *A gavallérokban*). *A fekete városban* azonban egymást követik a saját elbeszélői pozícióra és technikára vonatkozó kiszólások. Ezeknek egy része a történeti távolságot és a jellemek, jelenségek hasonlósága folytán az aktualizálhatóságot jelzi: „*Nagy nexussal éppen olyan könnyű volt akkoriban birtokhoz jutni, mint ebben az időben (amikor én ezeket írom)*”; másik csoportja a kiszólásoknak a történetvezetés módjára vonatkozik: „*És így lehetne folytatni a gravámeneket végtelen sorozatban, de e sorok írójának csak addig állt érdekében amíg a főurak is megharagusznak.*”

Mikszáth *A Noszty fiú* Utóhangjában is a Végzetet emlegeti a történet irányítójaként („*A riporter elmondván az eseményt, épp azon módon, mint aki szötte, maga a Végzet, szélnek ereszti az abban szereplő személyzetet . . .*”), *A fekete városban* azonban ugyanennek a végzetnek a fogalma felbontottan, kettéválasztva jelenik meg. Krisztianizált formája a „gondviselésnek” az eleve elrendelés hite, s ilyen alakban nemegyszer ironikusan beszél róla Mikszáth, mert ez a hit közvetlen kapcsolatot feltételez okok és okozatok között. „*Ok nélkül semmi se lesz a világon, mindennek oka van, ami történik, mondja tiszteletes Podolinczi úr*” – érvel Marjákné Görgey Rozáliát illető kételyeire, de a gondviselésre hivatkozik Nustkorb is a városi tanács előtt, amikor a bíró megölését kérik rajta számon: „*Mikor az alispán golyója érte a bírót, s megpillantottam köntösén a kibuggyanó vért, ugyanakkor egy rég elfeledett szász privi-*

légium villant meg fejemben, mintha azt is puskából lőtte volna bele egy láthatatlan kéz. Úgy tetszett nekem e pillanatban, mintha a gondviselés irányítaná akaratomat . . .”

Nustkorb szavaiban kétértelművé válik a „gondviselés” kifejezés, nem a keresztény, a dolgokat jól és következetesen rendező törvényt jelenti már, hanem egy annál rejtélyesebb, kiszámíthatatlanabb végzetfogalomba hajlik át. Ilyenkor Mikszáth is ezt a szót használja a „gondviselés” helyett: „*A végzet aztán olyan csodálatosan keverte az ő beavatkozó lépéseit, hogy a legnagyobb veszedelmek támadtak . . .*” A kétféle sorsirányító erő különválasztásának két egészen egyértelmű esete található a regényben. Az egyik példa rá az a szövegrész, ahol Mikszáth a mimikri jelensége felől elmélkedik. A nyulaknak, mondja, a jóindulatú gondviselés olyan színű szőrt adott, mint a föld színe. Egy másik felsőbb erő azonban megghiúsít mindenféle gondoskodást: a természet átöltözteti télen a földet fehérbe, s a nyulaknak már semmit sem ér az isteni pártfogás. „Hát az isteni törvények – hangzik a kérdés – nemcsak idelent szegetnek meg, hanem már ott fönne kezdődik az ignorálásuk?”

A másik példa a kétféle erő létezésére Rozália sorsa. Rozáliát a kortársi kritika Mikszáth korábbi nőalakjaihoz hasonlóan kidolgozatlan, nem igazán életszerű szereplőnek tekinti. Pedig az ő imája az, amely a gondviselés és a végzet fogalmának ellentétességét a leginkább bizonyítja. A Szűz Mária-kép előtt elmondott ima után megjelenik a *gondviselő* létezését bizonyító Molitorisz-szekér, rajta – már a *végzet* beavatkozását prezentálva – Fabriciusszal. Rozália végzetes szerelme semmiben sem hasonlít Tóth Mariéhoz, tragikuma egy, a gondviselés fogalmánál ősbib sorsképzetből, abból az őszövetségi hitből ered, hogy az apák vétkeiért az utódok bűnhődnek. A keresztényi és nem keresztényi sorsfogalom *A fekete város* fordulópontjain mindig együtt jelenik meg, s a történetek kimenetelét tekintve mindig az utóbbi hiúsítja meg az előzőnek a beindított mechanizmusait. A kétféle erő működése a regény összes szereplője számára átláthatatlan, csak két ember érzi meg teljes biztonsággal az események várható alakulását: Rozália a maga szerelmével, és Quendel Gáspár a maga haszonelvű világszemléletével (fogadót épít Görgöre, amikor még senki sem sejti, hogy ebből nagy haszon származhat, és eladja a fogadót és lócsei házait, amikor még szinte senki nem gondol az elkövetkező, a Görgeyt és a Rákóczi-harcokat érintő tragédiákra).

A végzetnek, mint történetformáló tényezőnek és az elbeszélőnek, mint tudósítónak a hatáskörét az utolsó fejezetben (*Melyben a szerző akarata ellenére a gondviselés szeszélye szerint fejeztetik be a történetet*) cím szerint is elkülöníti Mikszáth, az élet és a művészet viszonyában – a romantikus esztétikával ellentétben – az előzőnek juttatva a történetteremtés jogát, a művészetnek pedig a leírás, a tudósítás szerepkörét osztva ki. Mindezt természetesen iro-

nikusan is kezeli, jelezve, hogy a tudósító azért mégis tetszés szerint lép ki az élet szövevényéből. *A fekete város* elbeszélője bevárta Görgey lefejeztetését, de egy pillanattal sem maradt ott tovább, mint amennyit az alapul szolgáló Görgey-legenda megenged. A legendához való ragaszkodás, az Arany János-i értelemben alkalmazott epikai hitel szigorú betartása pedig mégiscsak egy, a realitásoktól és riporttól távolodó, a figyelmet a bölcseleti problémák irányába terelő filozófiai alapállást sejtetnek a történelminek nevezett regény mögött.

Mikszáthnak nagyon rossz véleménye volt a kortársi, szecessziós prózáról és annak a valósággal űzött játékaival. A szecesszió az ő számára a betegség-kultuszt, a realitások felforgatását jelentette, „kificamodott alakokat perverz érzésekkel”, másutt (talán Rippl-Rónaira vagy Ignotus írásaira célozva) „ibolyaszínű szántóföldeket és hupikék leveleket a fákon”. „*A régi rend megfordulása* – mondja az irányzatra 1904-es almanach-előszavában – *majdnem a gyermekvers szerint: Benéztem az ajtón, / bementem az ablakon, / Szoba volt az ablakon, / Székek ültek urakon.*” Ha azonban a századfordulás, különböző irányban induló művészi törekvések más rétegeire, a lélektani tendenciákra, az ornamentika kedvelésére, az egymásba bonyolódó kígyózó vonalakra, a miniatürizálásra, a klasszikus nagy prózai formák felbontási kísérleteire és a romantikus historizmustól való menekülésre, főképpen pedig e modern irányzatok egyik legfontosabb karakterisztikájára, a művészetnek és az életnek a megváltozott viszonyára, a „kivonulás esztétikájára” gondolunk, akkor a Mikszáth világszemléletéből és írói programjából eredő regényszerkezet nem tűnik annyira távolinak ezektől a huszadik századi (akár szecessziósnak is nevezhető) jelenségektől.

A fekete várossal szembeni irodalomtörténeti tanácstalanságot mutatja, hogy Mikszáth egyik legkevésbé emlegetett műve. Az akadémia, akárcsak *A Noszty fiú* esetében, most is megpróbálta kanonizálni a művet azáltal, hogy a Péczely-díjjal történelmi regénynek nyilvánította, átírni azonban, közönségsikerré tenni, mint a Nosztyt, nem lehetett. A hatvanas évekig több kiadást megért (tizenegyszer jelent meg, ebből egyszer, 1954-ben Pozsonyban és egyszer, 1958-ban Bukarestben), de a szokásos átdolgozások, fordítások elmaradtak. Más nyelven csak kétszer adták ki, mindkétszer németül. Először a magyar folytatásokkal egyidőben, a *Neuer Pester Journal* közölte részletekben, *Die Stadt in Trauer* címmel, majd 1953-ban jelent meg az új fordítása, a *Die schwarze Stadt*. Rádiójáték, Csillag Ilona szövegével és Cserés Miklós rendezésében 1959-ben készült a regényből, film, pontosabban tévéadaptáció pedig csak 1971-ben, Thurzó Gábor átíratában, Zsurzs Éva rendezésében. A sorozat szereplői Bessenyei Ferenc, Avar István, Pécsi Sándor, Venczel Vera, Kiss Manyi, Kovács Károly, Szirtes Ádám, Nagy Gábor és Némethy Ferenc voltak.

A fekete város egyik különlegessége, hogy ellentétben Mikszáth korábbi munkáival, nagyszámú kéziratröredék maradt a mű első fogalmazványaiból Mikszáthnének köszönhetően, aki kiszedegette a papírkosárból az összegyűrt lapokat. A kritikai kiadás, bár a szövegközlés alapjául természetesen nem vehette ezeket a fogalmazványokat, szövegváltozatként közli őket, ami azért nagyon tanulságos, mert a mű keletkezésének a folyamatára mutatnak rá. Mikszáthról az a hiedelem él, hogy könnyen és gyorsan dolgozott, s legtöbbször első fogalmazványban adta le kézirateit a különböző folyóiratoknak vagy kiadóknak. Mindez természetesen igaznak tűnik, ha azokat a cselekményben, névhasználatban, írásmódban fellelhető következetlenségeket tekintjük, amelyeket később gyakran csak a kritikai kiadás szerkesztői irtottak ki a szövegekből. *A fekete városban* is találhatók ilyen következetlenségek, amelyeket a kritikai kiadás sem javíthatott ki a cselekmény megbolygatásának veszélye nélkül. Fabricius apja például előbb mint élő személy szerepel a regényben, később viszont mint régen megholtól esik róla szó. A gyilkosság időpontja is kérdéses. A regényben az olvasható, hogy az új század első napján, tehát 1700. január elsején történik, míg a *Képes Folyóirat* összefoglalójában, amelyet Mikszáth a későn bekapcsolódó olvasók számára írt, 1703-ra teszi az esetet. *A fekete várossal* kapcsolatban kitérni szokás azokra a zaklatott körülményekre is, amelyek között született: Mikszáth betegségére, tüdőgyulladására, ami miatt néhány hétig szünetelnek is a folytatások, majd utazásaira és a negyvenéves írói jubileum ünnepeire. Mindezek miatt Mikszáth arra kényszerül, hogy két, alapjában véve nem a regény számára készült, de a témakörbe vágó, már készen álló írását is bedolgozza a műbe, a Quendel Gáspárról szóló, *Az ördög kertjei* és a *Vetélkedő nábobok* című fejezeteket. Mindezek alapján születtek az *egész művet* illető olyan ítéletek, hogy Mikszáth a „hevenyészettségek, lazaságok ellenére is remekművet írt”.

A megmaradt kéziratröredékek azonban azt bizonyítják, hogy Mikszáth aprólékos műgonddal dolgozott szövegein, többször javította mind a szerkezetét, mind a stílusát, és hogy írói „lazaságai” nem szolgálhatnak mentségül az olvasói, illetve kritikai „lazaságok” számára.

MIKSZÁTHEUM, MIKSZÁTHEANUM

B R A S N Y Ó I S T V Á N

Micsoda jó kis történelmi verem, hogy ki sem lehet mászni belőle: valóságos Kárpát-medence! Ami ebből a szögből nézve hozzáképzeltető, az a tartós lapátolás, hogy a zsinóros mente a sujtások terhe alatt lemelegszik az ember válláról, ahogy nyakából is az ujnyi vastag, három sing hosszú aranylánc, miközben oldalán a kardhüvely ide-oda verődik, csak akadályozza a mozgásban. Aki ugyanis itt hősi elszántságot érez magában, szakadatlanul az ábrándok megerősítésén fáradozik, sáncot épít, palánkok cölöpjeit sulykolja a földbe, valamit eltéríteni igyekszik, hogy a megsejtett végzetének legföljebb csak a szele érje, olyasképpen, ahogy a pusztába kiáltott szó.

Az ősi hagyományok kártyalapokra festve, mindenki tisztában van az értékükkel és a jelentésükkel; jön a szerencse, mint vasárnap délután, kipettyenve ül a nyeregben, agarak szaglásszák lovának nyomát. Vagy közletről sem ily nyalkán, csak beállít egy este, miként ha hazaérkezne, és ezt az ellenséget kell üstökön ragadni, kiemelve a történetből, amelyet épp most fejezett be a távozó, azt is szóvá téve, hogy a cigányok vonójáról hogyan szakad a verejték, az ef-nyílásokon ömlik bele a hegedűk tor-kába, hogy bugyborog tőle a húrok hangja.

De inkább lószőr zuhataga, csupa lobogó sörény és csapdosó farok, ha veduták tornyából szemlélnék a történelmi látképet, s azután hogy hova vezet mindez, a hiábavalóság csiholta isteni szikra! Az ettől felgyúlt és leégett távlat, a ködből honosított látkép, egy semmikori fantáziától

benépesítetten, szó szerint mint képzeletvilág, amelyet a valóságnak kellene laknia, hiszen ebben fekszik a nemzeti vagyon teljessége, a kire-kire eső rész. Ahogy ezt majd itt a megfoghatatlanság hatványára emelik!

A hihetetlen a mindenkori mérce, a meg sem történt jelenti számunkra a magasztost. Emelve a baljóslatú poharat, miként egy úri kaszinóban, hogy erre majd emlékezni fognak . . . Tehát csupa emlékezetes dolog, amely csak fokozatosan merül feledésbe, miután a világmindenség ki-pergeti talpunk alól tartós középkorunk. Egyszerre e helyen találva magunkat, hozzánk méltatlan világban, s e lehetőségre igazán ki sem számított, e kintrekedésre az eseményekből. Illetve erre az újabb fejzetre, amelyből hiányozni fognak nemcsak a hősök, hanem egyáltalán a jelentős figurák: az átlagos felülkerekedésére a rendkívülin. Jobb nem is gondolni rá, hiszen az értelem úgysis túltett rajtunk, az olvasó fokozatosan leépül senkivé.

Végül is hová enyészett a történet, amelyet mindvégig állni kell, ahogy a gúnyolódást a falu bolondjának, ebben lelve örökös állapotát a világ színe elé való készülődésnek. Pedig mily sebesen lenyírták a bajszukat, s kövérségüket meghazudtoló sietséggel ugrottak ki csizmájukból, de a hatás mégis elmaradt. Máshová van rejtve a csattanó, akár egy felszentelt, nagy pofon az oltárok előtt, azt megelőzően, hogy rázendítene a kórus. Jönni fog a kórus is, most válogatnak ösztövért tagjai a csipkés karingek között, keresik a megfelelő méretűt. Ezeknek bizony nem lófuttatás jár az eszükben, inkább szárnyaló dallam tölti ki lényüket.

Valahová mégis visszavezethető ez, miként az eredet. Valaki rátelepedett az eredet bankjára, és elzárt minden tudnivalót. A véletlen maradékkal kell ismét gazdálkodni, a lehetetlennel: a területét idegen térképek jelölték ki, úgy jött ki a dolog, mintha kivétel nélkül mindenki új helyre költözött volna, egy behatároltságba, és épp emiatt most olyan szűkösen vannak mindannyian, akár valami könyv lapjai. No nem, olvasni azért nem fogják ezeket a vénséges nyomtatványokat, csupán tisztelettel emlegetni, mint egy ágyúnak beolvasztott harang hangját vagy valami-kori ebéd emlékét.

A MEGSZÓLÍTÁS NYELVI ESZKÖZEI MIKSZÁTH KÁLMÁN MŰVEIBEN

L Á N C Z I R É N

1. A megszólítás a társadalmi kapcsolatteremtés és kapcsolatfenntartás fontos nyelvi eszköze. „Kapcsolatba többnyire úgy kerülünk egymással, hogy nyelvileg érintjük meg egymást, azaz hogy megszólítjuk egymást” – írja Kiss Jenő.¹ Fülei-Szántó Endre is *verbális érintésként* határozza meg a megszólítást.² „Ha etiketten a társadalmi viselkedés szabályai és normái, pontosabban a társadalomban élő ember magatartásszabályai értendők, akkor az etikett-tényezők a nyelvben elsősorban a megszólításban fejeződnek ki.”³ A megszólítási formák tiszteletadásra is szolgálnak.

Minden nyelvnek megvannak a maga megszólítási formái, melyek természetesen szoros összefüggésben vannak a társadalmi szerkezet összetettségével, bonyolult voltával. A megszólítás nyelvi eszközei rendszert alkotnak. A rendszer elemei közül az interakcióban résztvevők válogathatnak, de nem egészen tetszés szerint. A megszólítás nyelvi kifejezőeszközei társadalmi helyzethez kötődnek, a válogatás tehát társadalmilag motivált. A társadalmi struktúrában mindenkinek megvan a pontosan kijelölt helye, és a megszólítási módok megválasztásakor ezt is szemmel kell tartani annak, aki megszólított valakit. De a megszólítás formáját más tényezők is befolyásolják: a nem, a kor, a rokonsági viszony, az ismeretség, továbbá az, hogy mennyire bizalmas a viszony a társalgásban résztvevők között. A mindenkori beszédhelyzet is meghatározó tényező.

A megszólításban tükröződhet a beszélő hangulata, érzelmi állapota és rokonszenve vagy ellenszenve is.

A társadalom változásával megváltoznak a megszólítás eszközei is, és az is megfigyelhető, hogy sokszor a megszólításra használt szavak jelentésében történik változás, azaz megváltozik a megszólítás használati szabálya. A jelentés megváltozása értékcsökkenést, lefokozódást eredményez, a megszólítások

„becsületének alászállása” figyelhető meg nem egy esetben, olvashatjuk Kerész Manó könyvében.⁴

2. Mikszáth Kálmán műveiben szépen kirajzolódik, hogy nyelvünknek milyen megszólítási eszközeivel éltek a múlt században. Az itt bemutatandó megszólítások Mikszáthnak az 1886 és 1891 között írt kisebb elbeszéléseiben találhatók.⁵

2. 1. Nyelvünkben több, a tegezést és többfajta távolságtartó kapcsolatminőséget jelölő *névmás* van, illetve volt használatban.

Alapvető megszólító névmásunk a *te*, mely bizalmas megszólításra szolgál. A második személyű személyes névmás Mikszáth elbeszéléseiben deiktikus jellegű, vagyis nem folytonos személyi deixisről beszélhetünk a következő esetekben:

Elmegyek valamelyik nap. Jere velem te is (425).

Te is Belky vagy, te leszel a direktor, punktum (409).

És te? (. . .) Nos, légy te is képviselő (407).

Ejnye, hát ki is vagy te, édes fiam? (383) – itt a névmás kiegészül egy másik megszólítási formával.

A személyes névmás főnévvel vagy melléknévvel kombinálódva sértő kifejezést hoz létre:

Hogy mersz így beszélni itt, te tacsó? (228)

Hát miért nem adtad oda neki, te bolond? (298)

Miért nem igazítod meg a nyakkendődet, te csóré . . . (305)

Neked van valakid, te gazember (254).

A tegeződés és a *te*-vel való megszólítás kölcsönös vagy egyoldalú. Természetes, hogy a barátok tegezik egymást, a társadalmi ranglétra azonos fokán állók szintén tegeződhetnek; az idősebbek tegezik a gyerekeket, a nagyobb hatalommal rendelkező tegezi alattvalóját, pl. az úr a kocsist, a parasztot. A hatalommal rendelkező (pl. miniszter) tegezi barátja felnőtt fiát, és *te*-vel fordul hozzá.

A nem bizalmasan ismert hallgatóra több névmás vonatkozik:

kegyelmed: Hagyja el kegyelmed . . . (189) Ugyan mit lát kegyelmed? (199) Üljön le kegyelmed. Hát kegyelmed mire gondolt? (79) Kegyelmetek pedig tegyék fel álarcaikat (199).

kegyed: A kegyed kedvéért megiszom az egész hordót, kisasszony (173). Kegyed az udvar parkettjén is megállna (313).

kelmed: Nem ért kelmed ahhoz, mezőbíró uram! (476)

kend: Nem mondhatnám, hogy valami nagyon okos ember kend – szóltam bosszúsan (239). Semmi közöm a kend fiának a fejéhez. Tanulja meg kend, hogy ez kriminális (47). Menjen kend haza . . . (49) Hová beszélnek kendtek . . . (271)

ked: Hallgasson ked! Mit prézsmítál nekem ked! Nem ültem én a börtönben, mint ked! (70) Megbolondult ked – nevettek a tanácsbeliek (71).

maga: Nem úgy van az, ahogy maga mondja. Nem oly nagy szerencsétlenség a maga arca. Mondok magának valamit (25). Micsoda fiskális maga? . . . Hát mért tartom én magát? (303) És maga? Maga nagyon jó ember. Hát tetszem magának? (69)

ön: Mit akar ön ezzel? Ez igazán nem szép öntől, de . . . (28) Hát meg van ön bolondulva? (30) Ön nem hitte volna? (162) Hallja ön künn a kertben? (313)

A fenti névmások nem azonos értékűek. A *kegyelmed* a nagy tisztelet, a nagy távolság kifejezője volt, de már a 16. század második felétől az egyenlő rangúak is így tisztelték egymást. Kertész Manó írja, hogy miután a *kegyelmed* és származékai meg az *úr* léfokozódtak, hiányzott az olyan megszólítás, „amellyel az úri társaság tagjai egymást tisztelheték volna. Gondoskodni kellett tehát a súlyosnak érzett hiány pótlásáról; íróink gondoskodtak is és szinte egy időben két megszólítást hoznak forgalomba: a *kegyed*-et és az *ön*-t. Szerencsés lelemény szülte, ezért a közhasználat csakhamar szentesítette is mindkettőt”⁶ (eredeti kiemelés). A középréteg képviselői alkalmazták mindkettőt az udvarias beszédben. A Czuczor–Fogarasi szótár szerint a *kegyed* némi vonzalmat és tiszteletet tanúsító, az *ön* inkább férfias, komoly és gyöngéd részvét nélküli megszólítás. 1897-ben Zolnai Gyula írja a *Nyelvörben*, hogy a *kegyed*-del nőket is, férfiakat is szólítottak, s bizalmasabb, mint az *ön*. Az *ön*-t az idegenekkel szemben használják, írja, a *magá*-ról pedig megjegyzi, hogy bizalmas ismerősök között divatos az egész országban. Herczeg Ferencet idézi, aki szerint a *maga* ki fogja szorítani a hűvösen hangzó *kegyed*-et és a rideg *ön*-t. Herczeg a *magá*-t tartotta a legrokonszenvesebbnek, mert kellemes hangzású. Simonyi Zsigmond viszont a század elején (1911-ben) azt írja, hogy a *maga* fejezi ki az udvariasság legkisebb mértékét. A *kegyed*-et és az *ön*-t a műveltebbek használják, ha valaki jobban meg akarja becsülni az embert, azt mondja, *kegyelmed*, az *úr*, a nagyságos *úr*.⁷

A *kend* a falusi környezetet idézi, ezért furcsa, hogy a király így szólítja meg a várispánt Mikszáth egyik elbeszélésében.

A *kegyed*, *kelmed* stb. a *kegyelmed*ből alakult ki. A sorozat így fejlődött: *kegyelmed* → *kegyed* → *kelmed* → *kend* → *kē*.⁸ És ebbe a sorba tartozik a *ked* is. A *kē* alakot Mikszáth a kisebb elbeszélésekben nem használta. A *kegyelmed* egyébként abba a sorba tartozik, mint az *uraságod* és *nagyságod*, *kegyelmességed*.⁹ A -d ugyan a 2. személyre utal, de ezek után a megszólító szavak után az ige 3. személyben állt, így kerülték el a közvetlen tegezést. A *kegyelmetek*-et is így szerkesztették.

Az elbeszélésekben a *kegyelmed* megszólítás illeti például a főbíró, bírót, de a polgárt is. *Kegyed*-del a kisasszonyt szólítják. Az egyszerű embert a felette álló a *kend*-del vagy a *magá*-val szólítja meg, és a *magá*-val vagy *ön*-nel fordulnak egymáshoz az idegenek is.

2. 2. A megszólítás nyelvi eszköze gyakran a *főnév*. A tulajdonnév és a köznév egyaránt alkalmas arra, hogy velük szólítsunk meg valakit.

A teljes név ritkán megszólítás. Egy elbeszélésben a tanár fordul így a diákhöz: Szineczey László, állj elő (225).

A vezetéknevvel való megszólítás szintén hivatalos és rideg. Bizonyos helyzetekben azonban ez a megfelelő megszólítás, ha a hatalommal rendelkező fordul az alattvalójához:

Ugyan, Varjú, segítse csak egy kicsit nyakon hátulról (493). No látod, Apul! (454). Mi a baj, Butykó? (314). Te vagy az első ember, Szalcsik, aki e gyereket érintetted (457). Te irtózatosan meglakolsz, Szalcsik (uo.). Hej, Vankovics! Vankovics! (222)

A keresztnévvel vagy a becenévvel történő megszólítás a közelebbi kapcsolatra utal, jó barátok, ismerősök szólítják így egymást, vagy a férj a feleségét. Néha becenevet használ a szülő, ha gyerekéhez szól. Az úr kereszt- és becenevén is szólíthatja alattvalóját:

Ugorj le, János – parancsolja Petky. – Vágd ki. Ne beszélj bolondokat, János (351). Hát találd el, miért kerestelek meg, János (240). Mondanék valamit, Kázmér, ha meg nem neheztelnél (515). Aurélia, szeretlek! (316)

Hozd már, Zsuzsi, a levest! (536) Tudod-e Miska, hogy te földbirtokos vagy? (514) Nézd meg ezt az urat, Pista – kezdé a szolgabíró –, nem ösmered? (278) Jani, Jani (. . .) ne légy ingerült, ne beszélj így a kormány ellen, mert megint megjáród, Jani (482).

A becenévhez jelző kapcsolódhat: Ne félj, kis Marcikám, terád nagy dolgok várnak (271).

A megszólításra használható köznevek közül néhány *általános társjelölő*. Ezek az *úr*, *barát*, *bácsi*, *néni*, *asszony*.

Az *úr* önmagában csak ritkán fordul elő, személyjeles alakban általános a használata, és sokszor alkot szerkezetet szerepfőnévvel, vezetéknevvel vagy teljes névvel.

De uram – mondám –, én végre is előfizetni akarok (29). Családos, gyerekes ember vagyok, uram (uo.). De uram, nem tehetem, bármennyire sajnálom, szavamat adtam az orvosnak (172). Senki sem tudja, uram, mi lakozik bennem (162). Uram – kiáltá –, egy nagy kéréssem volna önhöz (43). Uram, uram, türtőztesse magát! (119).

Mindörökké, Tihi János uram (71). Megvehetné, Nagy András uram (122). No, hát csak üljön le, Szabó István uram, lássuk azt a nagy bajt . . . (458)

Megvehetné, Nagy uram (122). Különös nótája van, Gábel úr (207).

A *bácsi* és *néni* sem gyakori önmagában állva, ezek is kibővülnek vezeték- vagy keresztnévvel:

Az onnan van, bácsi, mert a gyomrunk másodosztályú (336). No hát mit szól hozzá, Koos bácsi? (276) Hozta isten, édes Gelencsér bácsi (325).

Néni, néni, hát nem ösmer? (479)

A *néni* becéző alakja is használatos: Ne beszélgessen, nénike, mert lépéseket hallok; (215). Mit kíván, öreg néni? (495)

Asszony-nak szólíthatja a férj a feleségét:

No, asszony, süss, főzz az idén a névnapodra . . . (190) Jól van, asszony (193).

Birtokos személyjellel ismerős vagy ismeretlen megszólítása is lehet:

Ha egy írott betű se lenne, asszonyom, arról, ami történt . . . (208)

Az általános társjelölő szóösszetételben is előfordul:

uramöcsém: Aztán, ha valaki akar lenni, uramöcsém, itt vagy a minisztériumban . . . (245) Ugyan süsse el, kérem, kedves uramöcsém valahova . . . (23) Ajánlom magamat, kedves uramöcsém (249).

öcsémuram: Mit gondol öcsémuram? (520)

úrfi: No, úrfi, fogunk-e még csapkodni? (503) Adja ide úrfi hamar azt a rózsát a gomblyukából (501).

úrficska: Mi az, mi, úrficska? Ki bántotta?

fiatalúr: Hogy tetszik a városunk, fiatalúr? (61)

kisasszony: A kegyed kedvéért megiszom az egész hordót, kisasszony (173). Mit kíván kis kisasszony? (227)

nagyasszony: Én vagyok, nagyasszonyom (377).

A *barát* mindig birtokos jellel van ellátva: Hogy hívják magát, barátom? (441) Te mindig az leszesz, de barátom, a viszonyok változnak (516). Jól van, jól van, kedves barátim, de a választási tusához pénz is kell (506). Mi az, kedves jó barátom? (58)

Kicsinyítő képző is járulhat hozzá:

Velem ne disputáljon, barátocskám (404). Ugyan hagyja, barátocskám, azokat a szegény embereket (410).

Mikszáth a barát, barátocskám latin megfelelőjét, az *amice*-t is használta: Ne bolondozzon, amice (296). Megvan a pénze, amice –, kiáltotta örvendezve a báró (303). Az, ha mondom, hidd el, amice Pali (432). Hát beme gyünk amice holnap délelőtt . . . (704) Látom a táblát, amici (533). No, hát elcsukta, amicenkó? (230)

A barát szinonimáit, a *pajtás*-t, *cimborá*-t, *komám*-at is megtaláljuk az elbeszélésekben. Ezek a bizalmas megszólítás szavai.

Az általános társjelölők nemcsak ismert személyek megszólítására használatosak. És mint a példából látható, gyakran jelzőkkel egészülnek ki, melyek árnyalják, finomabbá teszik a jelentést.

A köznevek egy része *szerepfőnév*. „A szerepfőnév terminus foglalja magába a foglalkozás, címet, rangot, valamint a családi-rokoni szerepeket jelölő nominális tételeket.”¹⁰ Ilyen módon történő megszólítás sok van az elbeszélésekben:

Kocsis, fogjon! . . . Rögtön indulunk Pestre (202). Hé, lovász! (415) Legyen nyílt szívé, kapitány! (294) Éppen kapóra jött, mérnök úr . . . (163). Dicséressék a Jézus Krisztus, főbíró uram! (71) Nem ért kelmed ahhoz, mezőbíró uram! Fiskális úr – kérdé –, van nekünk szerződésünk valami hárommillióról? (270). Köszönöm, elnök úr (93). A papot többféleképpen szólítják meg: *atyám, szent atyám, főtisztelendő úr, tisztelendő atyám* – rangjától függően.

A szerepfőnévnek kicsinyítő alakja is lehet: Kedves kis hadnagykám – s hangja lággyá, siránkozóvá változott . . . (172).

A rokonságnevek közül a *fiam, gyermekem*, ezek kicsinyítő képzős alakjai, a *fiacskám, gyermekecském* kétféle szerepben fordulhat elő: vagy tényleg az eredeti jelentésben, vagy átvitt értelemben. Példák az utóbbi használatra: No, az bizony jó lesz, fiam, gyermekem (486). Mi bajod, édes fiam? – kérdé a jószívé asszony. Ne sírj no, fiam, majd mindjárt bekötözöm. Merre lakol gyermekecském? Gazdag az édesanyád, fiacskám? (215)

A *bátyám, öcsém, húgom* átvitt értelemben találhatók az elbeszélésekben: És megismerkedtél velök? . . . Meg én, kedves bátyám (434). Mentsen meg, kedves bátyám (502). Köszönöm, kedves bátyám (463). Ej, ej, öcsém, . . . no bizony érdemes is azért pityeregnie (25). Tyű, öcsém, ez már nagy baj, ez már nagy hiba (502). Nagyon jól van, Pista öcsém (295). Az egy park, édes húgom (487). Jól van, jól, húgocskám . . . (228). Hát kinek a lánya vagy, húgám? (68) . . . nem úgy van ám az Patakiné húgom, . . . (500).

Az *atyafi, atyámfia* az udvariasság szava lett, eleinte az egyenrangú idegenek között is közkeletű volt „a szíves viszonynak, jóindulatnak, barátságnak a kifejezésére,”¹¹ aztán tovább süllyedt rangja, és egyre ritkábban is használták.¹² Mikszáth még használta mindkettőt: Mi lehet az, atyafiak? (283) Nem bánom én, édes atyámfi, de én innen mégsem mozdulok (499). No, hát itt vagyok, atyafiak . . . (265).

Nem igazán udvarias megszólításra használta Mikszáth az *ember* és a *fiú* főneveket: De hát megőrült maga, ember? (231) Egész más színezetet kap viszont a szó, ha jelző áll előtte: Mi baja, szegény ember? Hát nekem ahhoz, jó ember, mi közöm? (491) Kóstold meg még egyszer a főztemet, fiú (481). Menjetek, fiúk, nézzetek szét egy kicsit a fogadóban . . . (220). Gyorsan, fiúk! (212) Többes számban a *fiú* használata mindjárt másmilyen értéket kap, és

nem hat udvariatlannak. A fenti két főnév sorában említhetjük a *gyerek* szavunkat is, melynek megszólításként való használata birtokos személyjel nélkül szintén nem hat udvariasnak: Hogy hívnak, vakmerő gyerek? (223)

Az idősebb asszonyt a *néni* mellett *anyó*-val is szólították: Jaj, jaj, anyó, kitörtem a lábamat, végem van (215).

2. 3. Az 1867-től 1945-ig terjedő periódusra, írja Fülei-Szántó, nagyjából hasonló megszólítási formák voltak jellemzők. Többek között „a társadalmi osztályok szerint tagozódó respektusjelzők: *tekintetes*, *nagyságos*, *méltóságos*, *kegyelmes*. Megmaradt a tegező műltra emlékeztető birtokos toldalék és az egyes szám 3. személyű igealak (*méltóságod*, *nagyságod* stb.)”¹³ (eredeti kiemelés).

tekintetes: Higyje meg a tekintetes úr. Nekem is vannak őseim (244). A tekintetes úr előtt? . . . Hogy gondolja a tekintetes úr? (277) Mi baj, tekintetes uram? (474) Meghalt, tekintetes uram (477). Micsoda falu ez, tekintetes uram? – kérdé a bérkocsis (474).

A *tekintetes* jelző asszonyra is vonatkozhat: Izmos palántácska, tekintetes asszonyom, és meglehetősen nagy feje van . . . (205). Hagyja a tekintetes asszony, ne kényeztesse . . . (232).

A *tekintetes úr* rövidebb alakja a *ténsúr*: Hej, ténsúr, ténsúr . . . maga nem az igazi pénzt adta ám ide! (498)

A tekintetes cím a latin *spectabilis* fordítása. Mikszáthnál többször előfordul a latin kifejezés, vagy önmagában állva, vagy az úr latin megfelelőjével kiegészítve: Keljen fel, spektabilis! (303) Gyűjtson rá, spektabilis . . . (302). Mit gondolt meg, *domine spectabilis*? – kérdé a miniszter előzékenyen (20), eredeti kiemelés. Vasárnapi nap vagyon, *domine spectabilis* – ellenteté az ispán . . . (363).

kegyelmes: Én vagyok, kegyelmes uram (142). Tudok, kegyelmes uram (uo.). De kegyelmes uram . . . (177). Nagy baj van ott, kegyelmes uram . . . (287).

Ez a jelző is vonatkozhat asszonyra is: Legyenek nyugodtak, kegyelmes asszonyaim, meglesz a ház (418).

méltóságos: Mondok valamit, méltóságos uram – suttogta félhangon, hogy a többiek ne hallják (104). A feleségemet érted, méltóságos uram? Az asszony: asszony, méltóságos uram! (411)

Kegyelmes, nagyméltóságú az *excellenciás* jelentése. Ez a megszólítás a császári minisztert illette az egyik elbeszélésben (csak másmilyen alakban): Szerencsétlenség, excellence! És mit követett el a fiú, excellence? Hát sem nem ágyúk, sem nem bombák, excellence, hanem papírok? (19)

nagyságos: Alszom rá egyet, nagyságos uram (80). Melyik volt, nagyságos uram, melyik volt? (307).

Birtokos toldalékkal ellátott megszólítási forma elvétve akad a szövegekben: Minek túri méltóságod? (410) A *nagyságod* rövidített és 1. személyre utaló személyjellel ellátott alakja a *nagysám*: Tudja-e, mit mondott IV. Henrik? – Ugyan mit, kedves nagysám? (313)

A respektusjelzős megszólító szerkezetekkel az alattvaló szólítja meg az urat, és a személyjeles alakot is ilyen szituációban találjuk, de azonos és hasonló rangúak között is használatosak, az ismeretségi szinttől függetlenül, vagyis ismerősök, közeli kapcsolatban levők és ismeretlenek is ilyen szerkezetet használva tisztelik meg egymást.

2. 4. A fentiekben bemutatott példák némelyikéből látható, hogy sokféle becéző, kedveskedő megszólítási forma volt (és van ma is) nyelvünkben. Íme még néhány a Mikszáth-elbeszélésekből: Ej, galambom (606), Tintát, aranyom? (603), Ne sírjon, kedves szívem. Magácska a legnemesebb szívű gyermek a világon (232), Az meglehet, lelkem . . . (48), Ne félj, édes morzsám . . . (518), Édes, édes leányocskám (229), Ki ütött meg, édeském? (204) stb.

Vannak azonban olyan helyzetek, amikor az ember dühében, elkeseredettségében sértő, dorgáló megszólításokkal él. Ilyen negatívan minősítő nomenek és jelzős szerkezetek az elbeszélésekben a következők: El szemeim elől, gyalázatos teremtés! (671) No, megállj, kígyókölyök! (254), Ejnye, akasztófára való kölyke . . . (233), Kotródjék, vén szipirtó! (496.) stb.

3. Ugyanabban a megnyilatkozásban többféle megszólítás keveredhet, úgyhogy az együttes előfordulást szinte lehetetlen megjósolni.¹⁴ Íme néhány példa: Semmi de, mert tudja meg ön, fiatalember . . . hogy ön nem az első ilyféle ember. El kell beszélnem önnek a dolgot (120). Rossz helyen jár, barátom . . . tanulja meg kend, hogy minden dolognak bizonyos formája van. Menjen kend haza, mert . . . (48–49). Itt van a garas, Gózon bácsi . . . Legyen már egy kis szíve, Gózon úr! . . . Csukjon be kegyelmed engem a lány helyett . . . (68). Ne bolondozzon, amice. Hogy gondolhat maga olyat? . . . Tíz forinttal fölemelem a fizetését, Pista öcsém (296).

Hogy a társadalmi normának nem megfelelő megszólítás sértő, bizonyítja a következő részlet az *Azok az öregek [Igaz történet]* című elbeszélésből:

„A polgáriasan öltözött rendőrtiszt odament közel, és félreintette a gróft az ujjával.

- Mit akar? – kérde az érdes, bosszankodó hangon. – Mi az?
- No, no öreg – szólt a rendőrtiszt, és a vállára tette kezét.
- Miféle modor ez? – riadt fel az öreg gróf dühösen felugorva.
- Hallgass, kis öreg! – viszonzá a rendőr nyugodtan. – Kövess vagy viszlek . . .
- Ez már szemtelenség! Örült ön? Hogy mer velem így beszélni? Envelem . . .

Hallatlan!

– Ne mókázz, kis öregem. Tudom én, ki vagy. Gyere no ide, majd megsúgom. Te loptad el a gróf Tomándyné ezüstjeit.

A gróf elsápadt, de csak egy percre, aztán felkacagott.

– Hisz én vagyok Tomándy gróf.

– Hiszi a pici, apókám (47–48).

4. Mikszáth Kálmán elbeszéléseiből is láthatjuk, hogy a múlt században milyen sok megszólítási forma létezett, s ezek milyen változatos kombinációkat tettek lehetővé. Ezek között vannak olyanok, melyeket ma már nem használunk, de egy részük tovább él napjainkban is, sőt – és ez a nyelv lényegéhez tartozik –, a készlet újjakkal is gyarapodott.

JEGYZETEK

- ¹ Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995, 269. l.
- ² Fülei-Szántó Endre: *A verbális érintés*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1994, 8. l.
- ³ Gusztova Antonyina: A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értekezések*, 106. sz., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 3.
- ⁴ Kertész Manó: *Szállok az úrnak, Az udvarias magyar beszéd története*. Révai Kiadás, é. n.
- ⁵ Mikszáth Kálmán: *Kisebb elbeszélések (1886–1892)*. Magyar Helikon, Budapest, 1969
- ⁶ Kertész Manó: i. m. 121. l.
- ⁷ Zolnai Gyula: Ön, maga, kegyed. *Nyr.* (1897), XXVI. 163–9.; Simonyi Zsigmond: Az udvariasság nyelvéről. *Nyr.* (1911), XL. 1–8.
- ⁸ vö. Fülei-Szántó: i. m. 27. l.
- ⁹ vö. Kertész Manó: i. m. 114–125. l.
- ¹⁰ Fülei-Szántó: i. m. 33. l.
- ¹¹ Kertész Manó: i. m. 30. l.
- ¹² vö. Kertész Manó: i. m. 31. l.
- ¹³ Fülei-Szántó: i. m. 42. l.
- ¹⁴ vö. Susan Ervin-Tripp: A szociolingvisztikai szabályokról: váltogatás és együttes előfordulás. In: Pléh Csaba–Siklaci István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés II.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 165–167. l.

KÜLÖNÖS SZAVAK MIKSZÁTH KÁLMÁNNAK A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL CÍMŰ REGÉNYÉBEN

C S E H M Á R T A

Az újvidéki Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat 1957-ben megjelentette Mikszáth Kálmán népszerű regényét, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* címűt. (Vö. Csáky Sörös Piroska: *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*, 1973, 112. old.) Itt következő megfigyeléseimhez ennek a kiadványnak a szövege szolgált alapul.

Olvasás közben készített jegyzeteim nagyszámú lexikológiai szempontból figyelmet érdemlő szóból, szóalakból, szószerkezetből állnak. Vannak ezek között olyanok, amelyeknek az írásmódja szokatlan: ma már más alakban használjuk őket (*gentry, flirtel, mecenás, karriér, vizita, sánsz, plafon*); mások azért tűnnek különöseksnek, mert napjainkban szinte alig használjuk őket, esetleg a jelentésüket is épphogy értjük (*csepesz, lésza, devernázás, kupcihér, trabális, bagázsia, bliktri, lipitke*); megint másokon azért akad meg a szem, mert ismerős, közhasználatú szavak ugyan manapság is, csakhogy a regényszövegben, amely, tudjuk, majd száz évvel ezelőtt készült, s a történet egy valamivel még korábbi időszakot idéz, valahogy furcsáknak tűnnek: mai jelentésük szerint nem igazán illenek oda (*spéci, hecc, státutum, pudding, kredenc, kazetta, elaborátum*). És még másmilyen különösségek is vannak: különös alakú vonzatok, szó szerkezetek, szólások; idegen szavak meghonosodásuk első, kezdeti stádiumában, olyanok is, amelyek mára teljes polgárjogot nyertek a köznyelvben, a regényszöveg azonban még híven mutatja újszerűségüket és idegenségüket; olyan szólásformák, amelyek írói stílussajátságokat jeleznek, vagy azt, hogy az író a nyelvhasználat különböző rétegeiből – és mélyrétegeiből –, például a társalgási nyelvből, a közélet nyelvéből, a népnyelvből, bizonyos foglalkozások, szakterületek nyelvéből stb. használ föl elemeket. A következőkben ezek közül a szótani különlegességek közül foglalkozom néhányal.

Szavakkal; olyan szavakkal, amelyekről érdekessé, patinássá, széppé és hitelessé válik az írói szöveg, művé az alkotás.

A Mikszáth korabeli (és a Noszty fiú esetének korából való) neologizmusokra vetül fény abból, ahogy az ilyen szavak a regényszövegben megjelennek. Azért figyelünk föl rájuk leginkább, mert akkori, illetve mai nyelvhasználatunkban eltérések vannak. A nyelvszokás változását, az érintett szavaknak az időközben megváltozott státusát (is) jelzi, hogy mára megszűnt az írásmódjuk körüli bizonytalanság, kettősség; ha meghonosodtak, megmagyarosodott az írásmódjuk is, rendszerint. Például a *dzsentri* szóé, amelyet Mikszáth regényében – a többször is előforduló *dzsentri* alak mellett (többek között a 121., a 287., a 352., a 383., a 419. és a 429. lapokon) – *gentry* módon írva is olvashatunk: „*Kopereczky [...] kártyázott a környékbeli gentryvel, lovakat csereberélt a trencsényi kupecekkel [...]*” (25).

Vagy például a *flört*, *flörtöl* szavak esete. Újkeletű szavai voltak a Mikszáth korabeli társas életnek. Első írásos előfordulásukat az 1888-as évekből jegyzi a Történeti-etimológiai szótár (TESz.: I: 933). A regényszövegben így fordulnak elő: „*Tudd meg tehát, hogy ez az én fiatalkori udvarlóm, egy kicsit flirteltem vele, mert az utamba esett, és verseket írt hozzám*” (99). (Ezeket a szavakat – Malinka képezetében – Vilma intézi a férjéhez.) „*Szembetűnő módon folyt a flirt*” (188.). A francia négyesről írja Mikszáth: „*csapodár, csélcscap tánc ez (vagyis inkább poétikus járkálás), olyan, mint a francia lélek, határozatlan, vágyakozással teljes, hivalkodó flört, kecses szemle*” (333).

Bár angol eredetűnek érezzük a *flört*-öt és származékait, és így jegyzi őket Bakos Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótára is, mégis tudott tény, hogy a magyar nyelvbe ezek a szavak a németből kerültek. A bizalmas stílus szavának számítottak kezdettől fogva. A *flirtel* (*flörtöl*) jelentése 'kacérkodik, udvaroltat magának', a *flirt* (*flört*) főnév 'könnyed udvarlás, kacérkodás' (TESz.) A Noszty fiú esetében még az *i* hangzós (ma már régiesnek, szokatlanak, idegenszerűnek számító) alakban használja őket Mikszáth, s az ige toldalékolása is ehhez igazodik: *flirteltem*. (Azaz illabiális magánhangzós az igeképző.)

Furcsán hat ma már a *kupec* szó *kupecekkel* alakban (l. fönt), és még inkább a *bakfis* szó toldalékolása: „*A fiatalok közt* (Noszty Ferinek) *különbözen sem voltak ismerősei, úgy hogy egyelőre csak alárendelt szerepet játszhatott volna Mari jelenlétében e rosszul öltözött vidéki majmok és falusi bakfisek közt*” (304); „*Még nagyobb parádé készül a nyoszolyóleányokkal: a Horth, az Ilváczy kisasszonyok, a Leviczky bakfisek, mind különböző századbeli ruhákat kapnak, ami elbűvölő látványt nyújthat*” (438). Elekfi László a Magyar ragozási szótárban a *kupec* szót az ingadozók között tartja számon, a *bakfis* viszont ma már egyértelműen a mély hangrendű toldalék(ok)kal bővülő szavak sorában áll: *bakfisnak, bakfishoz, bakfissal*.

A múlt század öltözködési szokásairól is sok szó tanúskodik. A Noszty fiúval, Tóth Marival kortárs „miss”-ek és „gavallér”-ok, továbbá az idősebb urak és hölgyek „garderob”-jának, „toalett”-jének alapvető vagy kiegészítő elemei voltak, lehettek a *mente*, *csurapé*, *dolmány*, *kalpag*, a *florenci kalap*, *muff*, *ezüstpasmántos sapka*, a *parazol*, a *pillangós főkötő* és egyebek. Például a *wikler*, illetve *wikler*, amelyről, bár többször is szó van róla, a regényszövegből keveset tudhatunk meg: Mikszáth olvasótáborra, a korabeli, jól ismerhette ezt a szót, a vele jelzett öltözetdarabot is, mert az író nem fordít külön gondot a megértetésére. A mai olvasók között kevesen lehetnek, akiknek valamilyen ruhanemű, a női fölső viselet valamely darabja jut eszébe a *wikler* szóról. (Bár ma is él ez a szó a beszélt nyelvben, a nők körében, 'hajcsavar' jelentésben. A kerülendő idegenszerűségek között esik – ha esik – róla szó.) Mikszáthnak ebben a regényében több ízben is előfordul: „*már a wikler is rajtam van*” – mondja Tóthné a lányának szemrehányóan, amikor hazaindulnának Mari óhajára a mulatságból, de ő váratlanul meggondolja magát, és maradni szeretne. Az anya és lánya között folyó beszélgetés vége felé újból elhangzik a szó, ugyancsak Tóthné szájából: „*Tehát még visszavigyerem a wikleremet, mit gondolsz?*” (330). A következő idézetben szintén Tóthné ruhatárával kapcsolatos ez a szó: „*A ruháit, wiklereit is előszedegette, egyikre, másikkra megjegyzéseket és rendelkezéseket tett.*” (435) Egy leírásban pedig ekképpen szerepel: „*Egy tizenhat-tizenhét éves kamaszt tuszkolt be kisvártatva az apuska [Palojtayékhoz], aki vagy a hidegtől, vagy a félelemtől reszketve állt meg az ajtónál, összehúzta mellén a kopott zöld női wiklert, amelybe be volt burkolva*” (293). Ebből azt tudjuk meg, hogy a *wikler* – *wikler* olyan öltözetdarab lehetett, amely nem kizárólag a jómódúak ruhatárát gazdagította, s főként a hideg ellen védte viselőjét. Felöltő volt-e? Kabátféleség? Esetleg bunda? Vagy a 'sál-kendő' jelentésű német *wickeln*-nel, *wickler*-rel áll kapcsolatban? Dédanyáink még pontosan tudták.

Továbbra is az öltözködésnél maradva: mit jelenthet a *haraszt* az alábbi idézetben: „*Voglányba a szolgabírói hivatalba érve [Malinka] már ott találta az előszobában az útbiztost. Ismerős arcú, gömbölyű öregúr volt, zöld-piros harasztból kötött kendőbe bagyulált nyakkal, csikóbőrrel bélelt bekecsben*” (390). Mai nyelvünkben – a Magyar értelmező kéziszótár tanúsítja – a *haraszt* szónak a jelentésszerkezete olyan, hogy bármelyik jelentését nehéz volna ideilleszthetőnek találni. Lehet ugyanis növénytani szakszó, többes számban (*harasztok*); ekkor a *Pteridophyta* csoportnév magyar megfelelője; az irodalom nyelvében – és a népnyelvben is – szinonimája az *avar* szónak; a népies szóhasználatban lehet 'száraz fű' jelentése is; némely vidékeken pedig – például a Dunántúlon egyik-másik nyelvjárásban – 'sarjadzó (tölgy)erdő, bozót' jelentése is ismeretes. Az ÉKSz.-ban csak egy szó tűnik az idézetben szereplő *haraszt*tal összefüggésbe

hozhatóak: a *hárászkendő* címszóban az előtag, a *hárász*-. A *hárászkendő* tájnyelvi szó, jelentése 'kötött gyapjú nagykendő' és olyan vándorszóként került nyelvünkbe, amely Arras francia város nevéből eredeztethető. A TESz. a *haraszt* alakváltozatot is számon tartja, a *haraszi* növénynév népetimológiás hatását ismeri föl benne. Arras városa messze földön híres szövőipara révén válhatott bizonyos finom kelme- és fonalfajták névadójává, s a szó, amely jelzőként a franciából más európai nyelvekbe is bekerült, a magyarba a német – esetleg a cseh – közvetítésével érkezett. Nyelvünk története során tudunk önálló szóként való használatáról is – ilyen a főnti idézetben előforduló szó is –, mára viszont már szinte csak a *hárászkendő* előtagjaként találkozhatunk vele, így is inkább csak nyelvi adatként. Nem az aktív nyelvhasználat eszköztárának a tartozéka, a szókincs peremére szorult. Mikszáth korában tudott dolog lehetett még, hogy milyen a *harasztból* kötött *kendő*, ha már szemléltetésre, jellemzésben helyet kapott a *csikóbőrrel* bélelt *bekecs* mellett.

A *haraszt* szónak szinte párja Mikszáth különös szavainak sorában a *damaszt*, amely ugyancsak földrajzinev-eredetű. A szíriai főváros, Damaszkus nevéből keletkezett, és ma a magyarban egy bizonyos mintásan szőtt, lenből, pamutból, esetleg selyemből való kelmefajtát értünk alatta. Jelzői szerepben is használatos: *damaszt asztalkendő*, *párnahuzat* stb. Ez a jelzői használata visz közelebb bennünket e szónak ahhoz a jelentéséhez, ahogy Mikszáth is él vele. Nála ugyanis egészen bizonyosan nem kelmefajta, amit ezzel a névvel megnevez: „– *Meg van a puská töltve? – kérdezte a vendéglős (Noszty Ferit), a fegyver finom damaszt csövéit vizsgálgatva*” (215). Tehát itt a *damaszt* 'damaszkszi kézi lőfegyver (csöve)', *damasz-k-pisztoly*, miként az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárból olvashatjuk, amely *Damasz-pisztoly* alakban is ismer rá adatot. Bálint Sándor Szegedi szótárában (272) a *damaszkpuskáról* azt tudhatjuk meg, hogy olyan „félnépi” szó, amelynek a jelentése 'a századfordulón használatos vadászfegyver'. Tudott dolog, hogy bizonyos cifra veretes, nemes fegyverfajták megkapták, megkaphatták a *damasz-k-damaszt* jelzőt. Arra ugyan – Mikszáth szaván kívül – nincs adatom, hogy ez a két szóalak azonos jelentésű alakváltozata egymásnak, a szerb nyelvben viszont ez az alakváltozás adatokkal dokumentálható (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika 1:614.). Nemcsak lőfegyver, illetve annak része (mint Mikszáthnál: a *pisztoly csöve*), de kard, szablya is lehet *damaszkszi*, azaz *damasz-k (~damaszt)*: Veselin Đisalo-vićnak az 1915-ben megjelent A magyar és szerb nyelv szótára tartalmazza a következő szócikket: *damasz-kard*: *dimiščija* (i. m. 97). Mikszáth, amikor a *damaszt* alakban használta 'nemesen megmunkált pisztolycső' jelentésben, vagy azért tette ezt, mert tudott arról, hogy magyar nyelvi közegen kívül fennáll a *damaszt ~ damasz-k* váltakozás (esetleg – bár ennek nem találtam nyomát – a magyarban is megvolt pl. norma alatti szinteken), vagy pedig a két szóalak

közötti nagy alaki hasonlóság (és etimológiai kapcsolat) hatására írt *damasztrot damasz*k helyett.

A bizalmas stílus, a köznapi, kevésbé választékos beszéd, szóhasználat, a „konyhanyelv” szavának érezzük a *kredencet*. Előfordul ez a szó *A Noszty fiú esetében* is. A jelentése azonban más, mint a mai nyelvben.

A *kredenc* szó alatt – ha egyáltalán ismerjük, használjuk még – anyáink, nagyanyáink kevésbé modern konyhájának jellegzetes és fontos bútordarabját, a konyhaszekrényt értjük. Valamivel régebben ’ebédlői szekrény, pohárszék’ jelentésben is élt. Mikszáth szövegében azzal is ráirányul az olvasó figyelmére, hogy első előfordulási helyén idézőjelek között szerepel, s a különös szó megértését az író leírással segíti „*Csak az örök szomjúság rabszolgái várják gyámoltalanul, hogy melyik szobát teszi meg a háziúr* »*kredenc*«-nek, ahova azután be lehet húzódni iszogatni, disputálni, csibukozni, sőt még dalolni is” (321). Másodszor már idézőjelek nélkül olvashatjuk a regénynek ugyanabban az epizódjában, annak a nagy vendégségnek a leírása során, amelyet az öreg Palojtay hívott össze Fruzina mama névnapja alkalmából, és ahol Noszty is és Tóth Mari is a vendégek között voltak: „*A pletykázó szobákból, a kredencből bekukkantak az unatkozók, csak ő nem mutatkozott, akít Tóth Mari várt*” (322). A *kredenc* szónak itt a mára már elavult jelentése mutatkozik meg, az, amely a XIX. században, különösen a század első felében még használatban volt, lehető, amelyet a TESz. így ír le: „helyiség, ahová vendéglátás alkalmával az éltet, italt odakészítették, házi büfé”.

A következő idézetben legalább két olyan szó van, amely okkal vonja magára a figyelmet: „*Tóth úr most már nem tehetett semmi ellenvetést [mikor a főispán meghívja magához ebédre], megadta magát sorsának, pedig inkább szeretett volna az utolsó butikban vereshagymát enni, mint a bárói családnál mamaligát, mert a két kézzel való evés mindig kifárasztotta –holtig nem tudott beleszokni*” (354). Az egyik a *-gal jelzett és a lap alján jegyzetben értelmezett *mamaliga*, a másik a *butik*.

A *mamaligáról* azt olvashatjuk a jegyzetben, hogy „*népmesei neve egy elképzelt jóságú, mindeneiket felülmúló ételnek*”. A népmesén kívül ugyanakkor a puliszkát, gancát, polentát, azaz a vízben kifőzött kukoricalisztet, ezt az ugyancsak egyszerű népi eledelt nevezték *mamaligának*. Elsősorban a nyelvterület keleti részein élt a nép nyelvében ez a szó, mint a románból való átvétel (TESz.). Az iróniája csillan meg Mikszáthnak, amikor nem a valóságos, hanem a „népmesei” jelentésről „világosítja föl” nagybecsű olvasótáborát; ugyanaz a maga búján-baján, szegénységén is évdőni képes kesernyés derű, amely pl. *mannaligának* is elnevezte ezt a különben „Paraszt pástétom”-névvel is illetett étket (TESz.). Ezt az iróniát nyilván nem érzékelték, érzékelik azok az olvasói, akik csak hírből (vagy úgy sem), esetleg egy lapalji jegyzetből ismerik ezt a

szót. Az is meglehet viszont, hogy az irónia nem Mikszáthé, hanem népi fogantatású. A népnyelvből ismert ugyanis, felénk is előfordul, hogy nyugós, válogatós személynek, különösen gyerekek, akinek semmivel sem lehet eltalálni a kedvét, fölteszik a kérdést: „Nem akarnál mamaligát?” És ilyenkor ugyanazt a Mikszáth-féle „népmesei” jelentést kell tulajdonítani neki.

A titokzatos *mamaligánál* nem kevésbé érdekes az idézet *butik* szava. Ahogy mai nyelvünkben él 'divatárubolt' jelentésben, úgy itt nemigen tudunk mit kezdeni vele: a mi mai butikjainkban nem a vereshagymaevés a jellemző tevékenység. Ahhoz, hogy ezen a ponton megértsük Mikszáthot, tudnunk kell egyet-mást a *butik* szó történetéről. Régebben, száz-százötven évvel ezelőtt, a *butik* „vásári bódé” és „csapszék, falatozó” jelentésben élt nyelvünkben. A német nyelv közvetítésével került a magyar szókészletbe a franciából. Ezzel magyarázható – a német közvetítés –, hogy írásmódja akkoriban egyáltalán nem jelezte eredeti származását, azt, hogy valójában a *boutique* szót kell látnunk mögötte. A németben gyökeret vert fonetikus alakban (butik) vált használatossá. „Alacsony stílusértékű szó” volt, miként a TESz. fogalmaz. Mikszáthnál még erről a *butikról* van szó. A nyelvi köztudat idővel megfelekezett róla. Mai *butik* szavunk egy újbóli átvétel eredménye, nem a régi fölújítása. Ezt jelzi a nagy jelentésbeli különbség a régi és az új *butik* között, és az is, hogy ez utóbbinak egy ideig – helyenként még napjainkban is itt-ott fittyva hányva a helyesírás előírásaira, tanácsaira – a *boutique* alakja volt, van szokásban.

A *spéci* szót is más, szokatlanabb jelentésében használja Mikszáth, nem úgy, ahogy a mai beszélt nyelv inkább ismeri, azaz a *kiváló, remek, különleges* szinonimájaként. Bár akkor sem a választékos stílus szava volt, hanem a közvetlen, familiáris árnyalatú beszélt nyelvű, Mikszáth regényében több helyen is előfordul. Például ezekben a szegmentumokban: „*Voltaképpen semmit se csinált [Kopereczky Izsák Izrael], vadászott, lovazott, eljárt a szomszéd birtokosokhoz, [...] néha gyapjú-eladás idején Pesten is töltött egy-két hetet, ahol a kaszinóban „jó spécinek” tartották, aki szeretetreméltó abban, hogy jó képpel tűri a gúnyolódást és a brutális kaszinói maliciákat*” (25). „*De iszen a mi Izraelünk derék spéci [gondolja Noszty Pál a vejről], jövéje van. Tudja az arcát fékezni, s hozzáidomítani a helyzetekhez. Olyan államférfi lesz ebből, mint a patyolat*” (145). „*Az ismeretlen*” „*spéci*” [meséli Tóth Mihály otthon a szőlő-hegyi „Patkó” történetét] *kiküldte a vendéglő szolgáját a puskájáért*” (252). A Bakos Ferenc szerkesztette *Idegen szavak és kifejezések szótárában* azt találjuk erről a *spéci* szóról, hogy német eredetű, ritkán használt, a bizalmas stílus szava; főnévi és melléknévi funkciója lehet. Mint melléknév 'kiváló, remek' jelentésben használatos. A mai nyelvben inkább így ismert, biztosan nem függetlenül attól, hogy a nyelvérzékünk esetleg *speciális* megrövidült alakjával

is összefüggésbe hozza. Főnévként a *spécinek* két jelentését jegyzi ez a szótár: „1. alak, pofa, ember 2. meghitt, igen közeli barát”. Érezhető, hogy az idézett mondatokban az első jelentésben jelenik meg, egyszer – ismeretlenül – Noszty Ferire, két alkalommal pedig Kopereczky Izsák Izraelre vonatkoztatva.

Valójában cseppet sem furcsa, hogy Mikszáth a *hab* szót ’hullám’ jelentésben használja. Az ő idejében még ténylegesen ez volt ennek a szónak az elsődleges jelentése. Szilágyi Ferenc A magyar szókincs regénye című könyvében így ír erről (77.): „A széltől kavart víz fodrájt jelentő *hullám* szavunkat ma mindenki ismeri, aki magyarul tud. De nem így volt kétszáz évvel ezelőtt. Addig nyoma sem volt ennek a szónak az irodalomban; ha írni akartak az általa jelölt fogalomról, csak *habot* emlegettek. Mikszáth regénye is tartalmazza ennek bizonyítékait. Például a következő mondatok: »Nyüzsgött-mozgott, lázadozott minden ember, csak a Noszty-rokonság állt szilárdul, mint egy falanx, az új főispán mellett. De talán csak a felületen tarajosodnak ezek a habok ily nagy háborgással? [. . .] A vizek mélye esetleg nyugodt. Alul a tenger semmit se tud arról, hogy nehéz gályák járnak rajta, vagy hogy fürge csónakosok evezőlápátja barázdákat vág a hátán« (110); »Elandalodva nézett bele [Noszty Feri] a faszorok titokzatos, mély homályába. Lábai alatt egy kő alól víz szivárgott ki, mely egy kis darabon mint ezüst paszománt futott a zöld pázsiton [. . .]. Még hangja sincs, csak úgy megy, nesztelenül, [. . .] holott odább már zsembelni fog és morogni, valahol pedig talán harsogó folyam lesz és a sziklákat verdesi haragos habjaival« (366); »A kocsi megállt, minthogy nem is mehetett tovább, mert egy korlátfa volt odaállítva. A tűz mellől két ember a kocsihoz jött fáklyákkal, s immár nem oldalt, de elől lett látható sötétzöld habjaival a folyó, mely itt fordul be a Mezeryei völgybe.«” (399).

Czuczor Gergely és Fogarasi János múlt századi szótárában (II:1264) a *hab* szónak a jelentései a következő sorrendben követik egymást. Az első (elsődleges) jelentése: „Am [=annyi mint] a mozgásban levő víznek hánykódó felszíne, gördülése, egymás fölébe tódulása; másképp nagyobb fokozattal: *hullám*”. Többek között a következő példákkal mutatja be ezt a szójelentést: *zúgó, tóduló, csapkodó, ömlő, partokat verdeső, hánykódó habok*. A *hab* második jelentése a CzF.-ban: „Különösen azon fehéres tajték, mely az erősen ömlő, csapkodó, megtörő víztömeget mintegy fodrossá teszi.” A harmadik és negyedik jelentések: ’meghajszott állat szájából elötörő váladék’, illetve ’fákon, kelméken látszó tekervényes vonalak, melyek habzó [!] víz gyanánt tűnnek elé’. Ez utóbbi jelentések a hasonlóságon alapuló jelentésfejlődés révén jöttek létre. A CzF. egyik mai utódja, a Magyar értelmező kéziszótár a hatjelentésű *hab* szó jelentéseinek sorában utolsóként tesz említést arról, amely a múlt században az első volt a szótárban is, a szóhasználatban is.

Jó, hogy az irodalmi szövegek megőriznek olyan sajátságokat, vonásokat, amelyek a mai nyelvben, nyelvhaználózatban nem tapasztalhatók, vagy csak

elvéve. Érdeemes volna részletesebben utánajárni, vajon a *szinte*, a *valamint*, a *történetesen* és a *gondatlanság* szavak az alábbi idézetekben egy korábbi nyelvállapot vagy az egyéni (írói) stílus sajátóságaként állnak-e itt más jelenlétben, mint ahogy mai nyelvünkben élnek: „Ezek voltak Tóth Mihály legboldogabb napjai. Ide aztán rendszerint összehívta a rokonokat, eljöttek Velkovicsek Trencsénből, Stromm ezredes, aki jelenleg szinte Trencsénben fekszik, azonfelül a pozsonyi sógorasszonyok és férjeik” (196); „Uccu lelkem teremtette, most aztán leesett a hályog a Kopereczky bárók szeméről, kezdték már belátni, hogy hohó, hiszen ez a név voltaképpen nagy érték, és ami fiúgyerek született a legközelebbi időben, az mind Izrael Izsák nevet nyert, úgy a katolikus, valamint a luteránus ágaknál” (23); „Így ment el [Noszty Feri] Mari mellett is, lassan, gondolatokba mélyedve, anélkül, hogy észrevette volna, csak mikor már áthaladt, fordult meg, s mintha csak történetesen esnék, hátraszólt: – No, kipihente már magát?” (223); „A künn levő fiatalember felkacagott erre vidoson, édesdeden, az ártatlanság, gondatlanság ezüstös, tiszta hangján” (178). Vagy az alábbi szólásformák, (sok másik társukkal együtt): *a füle dobját se hajja*, (134), *kiesik a sodrából* (87), *kiveszi magát* (356), *a vér kiüti magát* (21), *ezt nem lehet sokáig kitarítani* (431), *biztos vagyok a dolgomról* (374), *szemüggel tart* (300) . . .

MIKSZÁTH ÉS A BÁNÁTIAK

N É M E T H F E R E N C

Még szegedi újságíróskodása idején (1878. augusztus 1–1880. december 1.) ismerkedtek meg a bánátiak Mikszáth életizű, humoros tárcáival, amikor is a *Szegedi Napló* munkatársaként ontotta sziporkázó ötleteit. Ugyanis, a bánáti olvasók ismerték a *Szegedi Naplót*, sokan elő is fizettek rá. Főképpen a megyeszékhelyen, Nagybecskerekén.

Szegedi újságíróskodásának éveiben palócunk nemcsak a szabadkai Milkó Izidorral került közelebbi barátságba, hanem az ismert törökbecsei nagybirtoκος család egyik sarjával (a későbbi Torontál megyei alispánnal majd földművelésügyi miniszterrel), Tallián Bélával is. E barátság minden bizonnyal a szomorú emlékü szegedi árvíz után kezdődhetett. Tallián Béla ugyanis Szegeden tagja volt az árvízi kormánybiztosságnak. Ennek székhelye az új Zsótér házban volt. Ha már Zsótérékat emlegetjük, Péter László kutatásai nyomán tudjuk, hogy Mikszáth szegedi évei alatt gyakran járt ki Zsótérék szatymazi szőlejébe, Szegeden egy ideig náluk is lakott a Széchenyi tér 9. alatt, s ami talán még fontosabb, palócunk Zsótér Andrásról mintázta meg *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényének egyik hőstét, Tóth Mihályt.

Nos, újságíróként Mikszáthnak több ízben is akadt dolga a szegedi kormánybiztosi hivatalban, és ott kezdődött Tallián Bélával való barátsága is, amely a későbbi években is fennmaradt. Ennek bizonyítéka az a levél is, amelyet Tallián Béla 1908. április 9-én Törökkanizsáról intézett Mikszáthhoz, „kedves barátom” megszólítással. Tallián minden jel szerint egy korábbi (ismeretlen) Mikszáth-levélre válaszolt, megköszönve előbb barátja meghívását, hogy utazzon fel Budapestre, a továbbiakban pedig baráti politizálgatásba kezd, néhol helyeselve, néhol pedig ellenezve Mikszáth korábban kifejtett nézeteit. A többi között Tallián ezt írja Mikszáthnak a század első tizedének válságos politikai helyzetéről: „Igazad van, hogy erős lejtőn vagyunk – a kiirtani ígért korrupció

jobban dőszlik, mint valaha, erkölcsileg, anyagilag és nemzeti szempontból sietünk a züllés felé, elvesztettük presztizsünket Európa előtt, Ausztriával szemben volt politikai nagy fölényünk ma már teljesen fordított viszonyban áll, állami deviséünkül bátran felvehetjük az államvasutak jelvényét:

M(együnk) Á(zsiába) V(issza)!

Soha oly gerinctelen vezetők nem voltak mint ma . . .”

Mikszáthot (akárcsak Talliánt is), Vágó Pál a szegedi *Árvízképen* is megörökítette. A *Szegedi Napló* munkatársának egykori ábrázolásáról írja Péter László *Szegedi örökség* című könyvében: „Kezében jegyzetfüzet, a szájához emeli ceruzáját, amint gondolkozik, mit is írjon. (. . .) Szellős, kék übercíherben ott szorgoskodik az a Mikszáth nevezetű újságíró a kép jobb sarkában, leghátul.” Ehhez csak annyit tehetnénk még hozzá, hogy a szegedi *Árvízkép* vázlatait, 1897–1899 között Vágó Pál Nagybecskereken, ottani műtermében készítette. Ott fényképezte le Oldal István, az ismert becskerei fényíró, amint éppen a nagyméretű szegedi *Árvízkép*hez készít (cca. 1 m x 2,5 méteres) vázlatot. Ott került fel a vászonra, igaz csak előtanulmányként, Mikszáth Kálmán alakja is.

Érdekes sajtótörténeti tény, hogy Mikszáth Kálmán írásait a becskerei *Torontál* csak azután kezdte közölni, miután már odahagyta Szegedet és visszatért Budapestre. Ennek, véleményünk szerint csupán az lehet a magyarázata, hogy Mikszáth szegedi újságíróskodásának éveit (1878–1880) a becskerei *Torontálnál* egy átmeneti időszak éveit voltak. A lapot 1879 júniusáig (Balás Frigyes haláláig) előbb ideiglenesen, majd állandóan dr. Szentkláray Jenő szerkesztette. Ez az átmeneti időszak, a fennmaradt lappéldányok tanúsága szerint talán itt-ott nélkülözte a nagyobb odafigyelést, s az idő tájt a lapnak nem volt egy olyan határozott arculata, mint mondjuk később, Lauka Gusztáv korában. Így történhetett meg, hogy a becskerekiek csak akkor figyeltek fel jobban Mikszáthra, amikor már visszatért Budapestre. Igaz, dr. Szentkláray Jenő, évekkel később, 1908. november 7-én, Temesvárott kelt levelében (amelyben az Arany János Társaság nevében felolvasásra hívja az író) megvallja Mikszáthnak: „Régi vágya közönségünknek, hogy Nagyságodat – aki iránt már azóta viseltek igaz tisztelettel, amikor szomszédságunkban, Szegeden a *Szegedi Napló* főmunkatársa volt – színről színre láthassa a felolvasó asztalnál.”

Legkorábbi (ismert) írása a *Torontálban* 1881. június 9-ei keltezésű. Ez volt a *Magyar betegségek* című tárcája. A későbbiek során is időnként közölte írásait a *Torontál*. (Így például 1881. december 8-án, 1887. november 17-én, 1889. december 22-én, 1892. július 19-én, 1901. november 16-án, 1904. november 11-én stb.)

Mikszáth írásait a bánáti német olvasóközönség is kedvelte. A becskerei *Wochenblatt* például 1902. november 1-jén közölte *Fejedelmi ajándék* (Das Geschenk des Königs) című tárcáját. Több más bánáti német lap is időnként szívesen közölt tőle.

Ha már a Mikszáth-fordításokat emlegetjük, hadd mondjuk el azt is, hogy a magyarul jól beszélő, Pesten és Kolozsvárott tanult, becskerei születésű jogász, Joca Bogdanov, 1893-ban fordításkötettel lepte meg a szerb olvasóközöniséget. *Pripovetke Kolomana Miksata* címmel, Bogdanov egy nyolcadret alakú, 172 oldalas, zöld kötetecskét jelentetett meg: az első szerb nyelvű Mikszáth-gyűjteményt, amely a Julka Grčić-féle nyomdában látott napvilágot. A kötet előszavát a fordító a szerzővel íratta meg. Abban Mikszáth többek között ezt írja: „Engem is kellemesen örvendeztet ez a könyv, amely íme napvilágot látott a becsületes szerbek hangzatos nyelvén. Mintha egy pillanatra a lelkem is ezzel a könyvvel egy rövid útra indulna, gyengéd szárnyakon, szerb tájakra, a Száva innenső és túlsó partjára. Csak a nyelv ismeretlen számomra, magukat a szerbeket én jól ismerem. Van nekem közöttük sok barátom, elég rokonságom és sok-sok földim. Gyakran szerepelnek az én műveimben.” A kötet előszavában a szerző hízgelően nyilatkozott a fordítóról is: „... műveim nem találhattak volna jobb fordítót, aki jobban, lelkiismeretesebben és hűbben tolmácsolta volna elbeszéléseimet”. A könyv bevezetője alapján feltételezhetjük, hogy Mikszáth is részt vett a 13 novella válogatásában.

Három évvel a Bogdanov-féle kötet megjelenése után, 1896-ban szintén a Grčić-nyomda termékeként jelent meg a *Kita cveća iz susednog perivoja* című gyűjtemény, amelyben két Mikszáth-elbeszélést találunk (*Minden asszony asszony; A Péri lányok szép hajáról*). Az 1896-ban közölt két Mikszáth-novella az 1899. évre szóló Guslar című becskerei szerb népnaptárban is megjelent. A fordító ezúttal is Joca Bogdanov volt. Egyébként nagy valószínűséggel neki tulajdonítható a *Szent Péter esernyőjének* egyik szerb fordítása is, amely az újvidéki Branik kiadásában látott napvilágot Uja álnév alatt.

1918 előtt, valamikor az első világháború idején a becskerei M. Pavković és Petrović kiadásában is megjelent egy Mikszáth-fordításkötet *Vesele pripovetke Kolomana Miksata* címmel. Később is szívesen fordították.

A nagy palóc élvezetes elbeszéléseit azonban nemcsak Nagybecskerek szerb olvasóközönisége kedvelte. A kikindai *Dalmatinac* című szerb népnaptár például 1909-ben közölte Mikszáth egyik novelláját (*Gazda Jež u gostima*), s ugyanezt hozta a *Vojvodanin* című szerb népnaptár is 1910-ben.

1894 novemberében a becskerekiek személyesen is köszönthették Mikszáthot: a nagy palóc ugyanis eljött felolvasni. Az író még 1894 októberében Feilitzsch Berthold báró, a becskerei magyar olvasókör buzgó elnöke invitálta meg. Mikszáth el is fogadta meghívását, s megígérte, hogy erre az alkalomra egy új tárcát ír majd a becskerei olvasóknak. A felolvasásra végül is 1894. november 14-én került sor. Mikszáth egy nappal előbb, 1894. november 13-án este 10 órakor érkezett meg Becskerekre. A pályaudvaron vendéglátója, Feilitzsch Berthold báró fogadta. Másnap délben is a báró vendége volt, este pedig részt vett a magyar olvasókör estélyén. Azon a hűvös novemberi estén

képviselőházi folyosók meghitt légkörét, szerkesztőségi irodák, kávéházi törzsasztalok adomádús, zamatos hangulatát hozta magával Mikszáth a Bega-parti városba. Az eseményről Kabos Bertalan tudósított a *Torontálnak*: „A kaszinó nagytermének zsúfolásig megtelt padsorain gomolygó, a szivárvány minden színében pompázó illuzionfellegből bájos leány- és tüzesszemű menyecskefőzők vérpezsdítő ütemességgel fordultak a pont nyolcz órakor a terembe lépő vendég kedves, okos palócz feje felé, amely mosolyogva bólogatott a . . . feléje röppenő éljenek hallatára. Minekutána Mikszáth a főispán és Dellimannich főjegyző között az első padsorban, arccal a közönség felé fordulva helyet foglalt volna, megkezdődtek az estély előadásai.” A műsorban két változás történt. Az egyik az volt, hogy Mikszáth felolvasását „a felcsigázott érdeklődésre való tekintettel” nem hagyták a végére, hanem harmadik műsorszámként iktatták be. A másik változás az volt, hogy az esten nem a becskerekai közönségnek írt *A piros harangok* című „beszélykét” olvasta fel (azt 1894. november 15-én közölte a *Torontál*) hanem „sokak kívánságára” a *Hány óra van* című humoros karcolatát. A csere szerencsére jól bevált. Mint a *Torontál* írta, „a közönségnek, amely a felolvasás folyama alatt ki nem fogyott a viharos derűtségből, éppen nem volt oka a cserét megbánni, mert a felolvasásra került nippe egyike ama zseniális ötleteknek, amelyekben a jeles humorista fényes tulajdonságai a legragyogóbb zománcban tündökölnek. Órájával kezébe sorra megszólaltatja a magyar parlament legismertebb alakjait és a válasz amit arra a kérdésre, hogy hány az óra, tőlük kap, mindennél megkapóbban és igazabban állítja elének az illető politikusok karakterét”.

Az est fél tíz tájban tombolával ért véget, azután pedig reggelig tartó tánc következett. Másnap, november 15-én Mikszáth Elemérre utazott, ahol Papp Géza országgyűlési képviselő látta vendégül ebéden. A pazar lakomán a megye előljárói mellett többek között ott volt az elmaradhatatlan Lauka Gusztáv „koszorús költő” is. A jó hangulat, több felköszöntő közepette a késő délutánig tartott, amikor is Mikszáth visszautazott Budapestre. Más bánáti látogatásáról nem tudunk. Pedig azért voltak meghívásai! 1904. szeptember 23-án kelt levelében például Dániel Ernő (bánáti földbirtokos, képviselő, majd kereskedelmi miniszter) szívélyesen hívja, és egy korábban adott ígéretére emlékeztetve Nagy Gájba várja vadászatra Mikszáthot:

„Kedves öregem!

A zordon, csúnya időjárás derűs szép napnak engedett, amely állandónak ígérkezik: valamennyi évszak között ez a legkellemesebb, ez teszi a falun tartózkodást élvezetessé.

Azért sietek téged adott szavadra figyelmeztetni – egyrészt a te érdekedben (tekintettel a kellemes évszakra) – de főleg a mi érdekünkben, kik vágyunk már tégedet köztünk látni.

Azért ülj fel tehát a legközelebbi vonatra és jöjj sietve! (. . .)

Feleségem és fiam szintén örömmel várnak és én a viszontlátás édes reményében maradok őszinte barátod.” Sajnos nem tudjuk, hogy Mikszáth végül is eleget tett-e ennek a lelkes meghívásnak.

Érdekeséggként említjük, hogy amikor a Budapesti Újságírók Egyesülete Mikszáth tiszteletére 1898 márciusában díszlakomát rendezett, arra Lauka Gusztáv is meghívást kapott. Az akkor már gyakran betegeskedő költő Becskerekéről egy humoros versben mentette ki magát Mikszáthnál, amiért nem jöhetett el:

*Volnék csak Eisen Flórián,
Ott lennék e szép lakomán,
Ha másképp nem, hát gyalog;
De csúszom ágyhoz kötözött,
Borbélyom megköpülőzött,
Butter Flórián vagyok.*

A becskerekeli *Torontál* évfolyamai arról tanúskodnak, hogy a Bega-parti város olvasóközönsége rendre végigkísérte a nagy palóc életútját, s annak egyes állomásait. Említsünk csak erre néhány példát. Amikor 1901-ben megjelent *A fekete kakas és még három más elbeszélés* című könyve, a becskerekeli *Torontál* kritikusa 1901. november 4-én egy lelkes hangú könyvbemutatót írt róla a lap irodalmi rovatában, dicsérve a szerző „meseszövési tehetségét”, „bravúros rajzát”, és „fölséges humorát”, leszögezve, hogy „ez a most megjelent kötet újabb és teljes bizonyossága annak, hogy Mikszáth Kálmán szépirodalmunknak mindörökre büszkesége lesz és hogy a későbbi nemzedékek a legkiválóbb klasszikusok között emlegetik nevét”.

1909 októberében, a Mikszáth-jubileum kapcsán *Torontál* megye állandó választmánya azt a javaslatot terjesztette a megyegyűlés elé, „hogy Mikszáth összes műveinek egy példányát rendelje meg a létesítendő vármegyei közönyvtárnak”.

Egy héttel Mikszáth halála előtt a Bega-parti városban egy utcát neveztek el róla. *Mikszáth Kálmán utca Nagybecskereken* címmel a *Torontál*ban az alábbiakat olvassuk: „Mikszáth Kálmánnak, a nagy magyar írónak mostani jubileuma alkalmából a város is hódolni akar Mikszáth érdemeinek, még pedig oly módon, hogy Nagybecskereken egy utcát készül elkeresztelni az ő nevével. A tanács a tegnapi ülésen foglalkozott ezzel az ügyvel s beható tanácskozás után azt tanácsolja a képviselőtestületnek, hogy a jelenlegi Úri utca kereszteltesse el a nagy magyar író nevével.”

1910. május 28-án nagy részvétellel közölte a *Torontál* a hírt, hogy Mikszáth Kálmán meghalt. „A most élt magyar írók legnagyobbját” gyászolták benne a bánátiak.

Tári István: Illusztráció

PINTÉR LAJOS VERSEI

NÉGYSOROS

A kosár körtéért lelőtt cigányasszony én vagyok.
A lezsídózott költő én vagyok.
A háborúk tűzvonalaiba rúgdalt parasztbaka én vagyok.
A vérző seb a világ arcán én vagyok, te vagy.

LÉGGÖMB

Szonett helyett Szegedhez

Talán én sem szeretem kevésbé városom,
szülővárosom, mint ő, Juhász Gyula.
Csak épp másként szeretem. Rajtam a szonett is,
mint egy vasalt fehér ing, szétpattan: s nem viszek
szonett-koszorút se élőnek, se holtak.
És az annák szívemen nem galoppolnak,
egy kicsi bűnjel, két kicsi bűnjel, tíz kicsi
bűnjel: annák, jó lenne, ha az ágyat
bevetnék, a villanyt lekapcsolnák, mielőtt elmennek
örökre tőlem, ámen.
Várják őket a gépek, a tárnák, várják őket
az akták: várják őket a könyvek, várják a könnyek.
Tisza! Vár ránk a tenger . . . Szerelmem,

Tisza, szerelmes városom határán tenyeres-talpas
annak ültetik és törik a tengerit.
Ragyog a tavaszi nap Szegeden: fiaimmal a
megáradt folyóhoz futunk, és büszkén, és olyan
boldogan simul szívünkhöz a szerelmes Tisza.
A Napsugár áruház előtt kisebbik fiamnak
léggömböt veszek, nyafogott érte,
hosszan kérte: szív-alakú, rózsaszínű gömb.
Fehér betűkkel rajzolata: love.
Fiam oly büszkén röpteti, örül neki.
És a léggömb elszáll, kapok utána,
de már megszökött:
száll a szív-alakú léggömb a város fölött.
A város fölött – levegőben úszó –
ott szállok képzeletben én is. A város fölött
ott száll, száll velem megannyi álom.
Egy kislány a kezét nézi,
elszállt léggömbje kihűlt helyét nézi
s mondogatja: nem látom, nem találok.
És a léggömb elszállt, megszökött:
a város fölött még most is ott lebeg. Ismerlek
titeket, azért mondom. Lőjétek le!

EXPRESSZ FALEVÉL

Ha legkedvesebb költőim kérdezik
– diáklányok kedves szokása,
gimnáziumban, ahol még könyvtársobák,
könyvek arany gerince,
ennyi a világ,
ha legkedvesebb költőim kérdezik:
Lászlóffy, Simonyi, Tolnai
mondom a névsort félig tréfásan,
mintha valami jobb vagy rosszabb csapat
csatár- vagy hátvédsora lenne ez –

még azidőből, mikor volt itt vagy ott
egy város,
egy se nem átkos, se nem virágos,
és a városnak is volt egy Csapata,
hol Krúdy vagy Márai, ők voltak a
mester, ők voltak a
Csapat tréneré,
s hol volt még vagy hol-nem-volt
nyári alkonyon térzene,
(egyáltalán egy városnak volt még tere!)
és akkora sebek a nyári ég alatt,
nézted,
a térded vérzik-e, s
akkora pirkadások, hajnali hasadások:
mintha az ég is vérezne vele.
Simonyi úr akkor ott sétált Gyulán,
hibátlan öltönyében talán,
mert ugye a forma!
hidd el, a forma meg kell, hogy legyen
e formátlan világban,
de nekem mégis Simonyi a költő
ott sétál már – inkább! – a hószakadásban,
koszlott bakancsban
örökétig már Podolin fölött,
és megannyi új és régi kegyenc fölött is:
mert régi rendnek régi,
mert új rendszernek új kegyeltje van,
Párizsban is, Podolinban is és Gyulán
ez egyre megy –
de ott sétál ő, és ez már nem egyre megy,
de ott sétál ő inkább fegyenc-
mintsem kegyenc ruhában.

KONTRAPUNKT

(Egy motívumra)

Hajszál-vékonyra, tű-hegyesre
faragom ceruzáimat: karcollják
a papírt. Nem írni akarom, inkább
tetoválni a verset.

Válogatok ceruzáim között,
motozok, válogatott ceruzáim
– verstéma ez is –,
ez a Jolly, vagy ez a Breveillier
vagy ez a Skoleblyani.
Tűhegyes Jolly ceruzával írom
– végül a verset.

Nézd csak, este lesz, este lesz immár,
égi folyón jár a régi csónak: a Hold.
Hajnal és éjszaka távoli partjait,
álomi lét és ébredés
távoli part-falait összekötő
csónak a Hold,
ott ring az égi folyón.
Megállok most, megtörlöm
szemüvegem, dörzsölöm fájó szemem.
Éjszaka azt álmodtam, míg ringatott
a Hold, éjszaka azt álmodtam,
hogyan anyám halott.
De él, tyúkot ültet – s mint régen,
még mindig bevarrja a kotlós szemét.
Tűvel bevarrja. Tű-hegyes ceruzával
varrom én is a verset.

Mondd csak, Hold, égi csónak,
fiaimat az életnek nevelem ugye,
nem egy jövőendő háborúnak?

Éjszaka, éjszaka, éjszaka,
orgona föld illata,
jázmin illata, rózsza illata,
eső áztatta föld orgona-illata.
És minden eladó.
Hajnal lesz. S a nagy árverésen
– hajnali átverésen –
elkel a Hold is,
a mindenkit ringató égi csónak,
hajnalra elkel a Hold is.
Hisz minden eladó.

Ki ringatja majd álmainkat?

IDILL A KEDVESSEL

S Z A T H M Á R I I S T V Á N

Nálam aludt a kedvesem. Nem kis dolog ám. Felráztam a csinos galériát. Repkedtek a tollak szerteszét. Mondtam neki, állj alá, alájuk. Élvezd a hóesést. Ez se semmi. Így május környékén. Majd égtek a gyertyák a szegélyen. Nagy lánggal, vadul. Mozgott a plafon fölöttünk. Akárha stégen ülnénk, mondta egyszer, de most erről nem volt szó. A párnák közé szorult a fejem. Olyan jó volt gyengének lenni. Mégis már-már kétségbeesve kérleltem, húzz ki, húzz ki, de ő csak nevetett. Könyörgöm. És elképzelve egy pillanatra, meg is történik ez. Kihúzva lenni. Istenem. De erős volt a nevetés. És éreztem a körmöket is a hátamon. Nyomok születnek rajtam. Oda kellett figyelni. Nem volt mélázás, fantáziafutam. Legyen, ahogy lennie kell, mondtam megadóan.

A gyertyákat én fújtam el. Ujjaimra csöpögött a forró viasz. A kedvesem már aludt. Hallgattam a szuszogását. Óvatosan megérintettem a mellét, az ágyékát. Meleg volt mindenütt. Szinte süttött. Még az a szép haja is. A fal felé húzódtam, egészen közel a gyékényhez. Aludni akartam nagyon. Mélyen, sötéten, minden szikra nélkül. De ahogy mind jobban akartam, annál kevésbé ment. Minden pici zaj felerősödött, egy mozdulat, egy sóhaj ágyúdübörgésként hatott, és már másmilyen zajokat is hallottam, például falak dőlnek le, vagy hosszan vijjog valami ismeretlen madár, és a kedves is csak forgott ide-oda, a gyékény szálait éreztem a tenyeremen, most hallucinálok, ijedtem meg, fogtam a füldugót, előbb jól meg kell gyúrni, gyömöszölni, és csak utána be a lukba, nyomtam férfiasan, csak süket legyek mindenre. Olyan ezüstös csönd szállt rám,

pontosabban, ennek a halk zúgásnak ezüst volt a színe, hát ilyen is van, konstatáltam, aludni kell, aludni, de a szemeimet nem tömhetem be, örült árnyékokat láttam, azért már aludtam tán, reggel, ha süt a nap, utazni fogunk, vizekre szállni, vigasztaltam magam. És úgy is lett, várt a reggeli az asztalon, finom tea, sárga tojás, a kedvesem pihent volt, röpdöső, kitárta az ablakot, kinyitotta az ajtót, ömlött be a nap feltartóztatathatatlanságával, ettem a pirítóst, mosolyogtam, fejem fölött bicikli feszült, úgy se esik le, mondogattam, ha valaki rákérdezett, hangos zene szólt, Vácra megyünk, mondta, és kéjesen nyújtózkodott a napban, közben megjelentek a szomszédok a körfolyosón, Józsi is egyszál gatyában, harapták a friss levegőt, egy idetévedt madár meg csak mondta, trillázta a magáét, olyan kimondottan csikágói délelőtt volt, lenn, a földszinten, már szidták egymást az új lakók, a sarokban bömbölt a rádió, Zoli, az alsó szomszéd, már ette a levest az ajtó előtti hokedlin, a kocka ég meg csak kékül, kékül, irány Vác, mondtam én is, mit nekem éjszaka, gyékény, füldugó, kellemesen fújdogált a szél, előbb vonat, még olvasni is lehet, szendvicset enni, talán egy kis bor, olyan gyöngyöző, könnyű, és akkor majd ő mondja, a dugóra mutatva, húzd ki, húzd ki, de én másképp értem, mindegy, robognak a zöld fák, apró állatok, piciny tanyák, meg-megállunk néha, valaki kárál a hátunk mögött, most ment el Dunakeszi, mondom, tán le kéne szállni, ugratom magam, mindkettőnknek lenne miért, de megyünk, futunk tovább. Zörögnek a piszkos ablakok. A látóhatár felől fehér felhőket terel a szél. Tavakat látok. Érzem a víz szagát. Aludni egy-két percet és ott vagyunk. Egészen világos ez a város. És hallgatag, mint a kút. Sárga utcák, halványzöld fák, a partra kerülünk, furcsa pózban a Duna, akárha görcsölne éppen, apró hajókat látni, csapkodó zászlót, piros labda úszik a vízen, nézném, de minék, fröccsöt iszunk a fel-felerősödő szélben, várjuk a kompot, vigyen már át, autók motorja zümmög, széplábú lányok toporzékolnak a porban, rövid szoknyájuk föl-föliramlík, a szigetre úszunk, Pokol a neve, hosszú, hosszú fák, cserje, bokor, ledöntött, otthagyt épületek, derékig érő fű, a komp, az élmény, ahogy vágja, hasítja a vizet, fönn lenni a hídon, az ívelő pallón, csak ne hallucináljak, mondogatom, ne lássak valami mást ebbe az egészbe, holmi fehéret, kéket, gyöngyöző dolgokat, ne érezzem a m a fák illatát, a vörös, vérző

föld csábító szagát, a sót, a sót, ahogy rám rakodik, átjár, fertőtlenít, kimos, nevet a kedvesem és el-eltűnik a zöldben, rohanok utána, kite-rítve fekszik egy kör alakú tisztáson, egészen közel a barna folyóhoz, nincs rajta semmi, nem is lélegzik, most nagyon erősen süt a nap, hangot hallok, átnézek a hullámzó fűvön, de csak a zöld és a barna, mégis bemennék a piros labdáért, mondom, és látom, újra él a kedves, gyere ide, mondja és mosolyog, vakít a bőre, csillagokat látok, megannyi ezüst gomolygó pontot, hevesen ver a szívem, nekem innen haza kell menni, mondom halkán, nekem is, mondja és nevet, rázkódik a melle, újból valami távoli zajokat hallok, dél van, nincs mire várni, legyen, aminek lennie kell. Pokolnak hívták azt a kocsmát is egy messzi, messzi faluban, ahol a barátom az esküvőjét tartotta, sötét volt odabenn, a pódiumon zenekar játszott, a szemük még így is csillogott, ha kimentél, belédcsapott a fény. Könnyű bort ittunk, a barátom még egészen fiatal volt. Zavartan mozgatta a fejét, hosszú fürtjei repdestek szerteszt, tudtam rühelli mindezt, mégis teszi, szűk volt rajta a zakó, izzadt az ing, az asszony fehérben, részeg rokonok bukdácsoltak a gerendák alatt, leejtett tortaszeletet kóstolgatott a macska, ha vizelni kellett, megtette a kert is, nőttek ott virágok, egészen szépek, egy fiatal vendéglány, nem messze tőlem, tolt a bugyiját, olyan brummogós zene szólt, akárha cölöpöket vernének a földbe, döngött, kongott tompán, jó lett volna megismerni valakit, zsíros ételeket hoztak, nekem nem lesz esküvőm, mondtam, de nem figyelt rám senki, hülyeség ez a név, tettem még hozzá, szememmel a kinti lányt kerestem, de tudtam, csak a fenekéről ismerném fel, fölálltam, kezemben a pohár, mintha ringliszpillen utaztam volna, pokol, mondtam, és éreztem, nemsokára hányni fogok hosszasan.

Másnap reggel a letarolt virágokat néztem. Erősen fúj a szél. Tyúkok, kakasok lármáztak a szomszéd udvarban. Nem volt mit tennem, indultam hát. Sohase jártam azóta ott, és most a szigeten a kedvessel, de hát ez egészen más, egy-két sétáló azért akad, néznek bennünket düledt szemmel, mit takarjunk el, a kedves csak nevet, nagy hajó szuszog el mellettünk, a fedélzeten ruha szárad, egy vörösszoknyás asszony gondosan fésüli a haját, apró kutya szalad oda hozzá, lusta hullámok csapdossák a partot, mégis volt esküvőm, semmit sem tudhat előre pontosan az ember, nagy lakásban történt, régi, avitt bútorok közt, kint

tombolt a tavasz, a város a derűs napjait élte, volt ez régen, igen, ha netán esne, szólt a kedves, úgyse fog persze, tudd meg, akkor a víz olyan, olyan meleg. A szemét kerestem, de eltakarta valami árnyék, visszafelé a kompon rengetegen voltak, a vonat később döcögve haladt, ott maradt valami nálad, így kedves, el kell hoznom, érted, nyitom az ajtót, megvan, mondja boldogan, rohanok, szaladok, olyan szép volt ez a mai nap, kiabál még föl, igen, igen, persze, mondom neki halkán.

VÁLOGATÁS A MODERN JUGOSZLÁVIAI CIGÁNY KÖLTÉSZETBŐL

TRIFUN DIMIĆ

AZ ÚT

Az én hazámban egy út sarjadt ki,
Akár egy drága ékkő.
Mindenütt tolvajok,
elrabolják utamat.

Egy ideig cipelik,
míg menhelyre nem lelnek.
Mikor eldobják, sárosan, szétrongyolódva
rátalálok és összevarrogatom.

Én magamnak helyet nem lehetek,
az utat kell őriznem.

És így van ez már ezer éve.

TARISZNYA

Mindannyian
vállunkra vetve
cipeljük tarisznyánkat.

Ha kell,
előszedjük belőle nyomorunkat.

Ilyenkor elszontyolodunk,
sírunk.
Mindannyian
rettegünk a holdfénytől.
A sötétben is
megláthat bennünket valaki.

EMLÉKEZÉS

Nem emlékszem a táborokra,
vándorlásokra,
kocsilakókra.
Nem emlékszem a fakerekű taligákra,
a fehér és vörös sátorlapokra,
nem emlékszem az összekuporodott gyermekekre
rettegve
a villámtól,
mennydörgéstől,
midőn viharfellegek tornyosulnak
a róna felett.
Nem emlékszem a betegségekre,
az üldözésekre,
melyek akkorák, mint az emberi bú.

Nem emlékszem őseimre se.
Mikor én születtem,
már mindez elveszett
az új korok labirintusaiban.

Nicsak,
az autópályákon
lakodalmak száguldanak
körös-körül,
és nem tudnak magukra lelni.

RAJKO ĐURIĆ

ISTEN

nekünk is volt Istenünk
olyan volt mint egy igazi ember
de miatta veszettül vertek minket
ütöttek minket míg meg nem ölték az istent bennünk
azt mondták hogy mi
kovácsoltuk a szegeket
amelyekkel Jézust a keresztre szegezték
azt mondták

az új pilátusok nem kérdezték
igaz-e
míg szemeinket vájták ki
azt mondták
igaz
igaz
teli torokkal harsogták
nyelveinket tépve
a porba akartuk ujjainkkal írni
igaz
de levágták kezeinket
és
most várjuk
új szemünk serkenjen
új nyelvünk
új kezünk nőjön

GORDANA ĐURIĆ

ÉBREDÉS

Hajnalaim a te
párnádra fektetem
alkonyataim
keblemen pihegnek
elszenderedtek a csillagok tenyeremen
hogy ébresszem őket?

VIRÁG

Oltsd ki a lángot
tépd le számomra a
holdvirágot.

Az átokban hiszek
és a hófehér
holdvirágban.

TOMISLAV DRETAR

XXXXX

tüzeket gyújtunk,
a sötétséget el kell űzni
mindenhonnan, a szívben lakó sötétséget
nagyon mélyről kell elűzni.

A tüzek körül összefonjuk ujjainkat.
A tüzek körül.

Háromszáz tüzet gyújtunk.
Háromezer tüzet gyújtunk.
Minden csergáért egy tüzet gyújtunk.

Hogy a tűz minden szívet melengessen,
hogy a tűz szenvedésem fölolvassza.

Hogy orcáink a sötétség mögül
tüzekből font cigányfényel perzseljenek.

Az az ősi láng sugározza be az arcokat.
Az a láng a szenvedések kezdetéről,
a csergák lángja, a cigányküszöbről.

XXXXX

Tamás és Márton
Kisegiptomi grófok
1460-ban érkeztek Spanyolhonba.
Valahogy ugyanekkor valami
másik grófok megérkeztek Dániába, Svédországba
a tábort vezetve
minél messzebb a kihunyt tábortűztől.
Kései utódaik
ötszáz évvel később
ugyanez úton menetelnek.
Bőrükön ugyanaz a napsugár.
A szél is, mely csontjuk dermešzti
talán ugyanaz a vihar álma.
Még az égi álarc is ugyanazt az ürességet rejti.

JOVAN NIKOLIĆ – JOF

A HANG VARÁZSA

Elhunyt édesapámnak

Már megint nincs kenyér a házban,
édesapám letörli a port,
csókolgatja, majd megfújja szaxofonját.
Az első hangfoszlányra

kormos nagybajuszú férfiak leteszik a kalapácsot,
a gyerkőcök abbahagyják a játékot, és a
nagykendős asszony nép a házba surran kisírni magát.
Kutyák, macskák elbűvölve járulnak lábaihoz,
csodálkozva szaglásszák,
és a madarak örülten fűjják a tercet,
és kisarjad a fű az udvarban,
és kivirágzik a harangvirág,
és
tűnik a mi szegénységünk.

FARKAS István fordításai

EZERSZÁZ (IX.)

BRASNYÓ ISTVÁN

VIII.

GESTA

Hegy öregapánk csinálta a hideget, Ég öreganyánk, akit az arimasztoszok imádtak, hozta ránk a világvégét, ami nemzedékeken át tartott, amíg csak meg nem született az Időtálló Fiú, és föl nem karolta mind a népeket;

S azok, összeállva, díszes szablyákat nem kezdtek kovácsolni, s éles, könnyű nyílhegyeket meg lándzsákat, s ettől kezdve már nem a vadászás állt szándékukban, hanem hogy másik földet induljanak keresni,

Odahagyták Szabíria szomszédságát, a földbe ásott házaikat, s attól kezdve sátrakban éltek a szabad ég alatt, s megkeresték azoknak a folyamoknak a ligeteit, melyek az addig látottakkal ellenkező irányba folytak,

Miközben emberöltők múltak el valahol, ahogy az eső eláll, és nap-sütésben hullámszik a fű, s ennek a szélnek fúvását követve, melyet holtak lelke lebegtetett, haladva általa, ahogy a tenger hajói, nagy, sós vizek partja felé –

Át a sós sivatagokon, ahol táblákban terem a só, tartottak az idő vásárait, ahogy követségbe járnának, és akárki más barátságát keresték, és csereberéltek meg adtak-vettek, tudomást szerezve közben az időről, hogy számba veszik és számon tartják, mintegy kitérve az Időt-lenség elől, mely népeket mer hálójába . . .

Az Időtállók égi indákon ereszkednek alá, és sajkába szállnak, mert ismerik a folyók torkolatát, miként a meotisi mocsarak bejáratait, és az éles kagylóhéjjal ugyanúgy bánnak, miként a legacélosabb késsel – mesélik hosszan a látókká lettek és az idegen földekről érkezett remeték, akiket mindenütt újfajta csodálat és tisztelet övez,

Ahogy sorjában fölmondják a fejedelmhősök nevét.

Mert vannak, akik elgurítják az aranypénzt, és vannak megint mások, akik újra megtalálják,

És mintha sorsukat, egész népek sorsát hordoznák azontúl tenyerükbe zárva, hegyi népeket és hegyen túli népeket, akik hullócsillagokat ergetnek parittyájukból, s hegyi köveik sisteregve zuhannak a lapályokra, maguk pedig végigfutnak a pusztaságok peremének homokján,

Ezeket kell megnyerni ajándékokkal fából épített városaikban, melyeknek gerendafalain a követségek érkezésének tiszteletére megfűjják óriási fakürtjeiket, s ezeknek zengése mintha az égbolt kapuzatát tárná ki, miként ha sárkány lebbentené szárnyait, és mutatná mérhetetlen jonhát –

Mert az innen valókat kell hadrendbe állítani, e mindenkinél derekabbakat, akiket a tulajdon sárkányos vérük hevít és sarkall, és sohasem ismerték a félelmet,

Tágas nomád mezőkbe bocsátani hadaikat, ahol társulnak az íjhordó lovassághoz, hogy távoli erődök falait kezdenék ki, majdani zsákmányukat leendő emlékezetükbe rejtve:

Zafírt és ónixot, jade-ot, borostyánkövet, opál sohasem látott formáit, smaragdot és rubint, és csalóka, jeges hegyi kristályt, mint a bölcsesség követ.

És mindennek nagy darab földön híre járta, hogy rájuk akadt valaki, vezérlésre termett, akit lova diadalmenetben hordoz, olyan sima járással, hogy menet közben a kezébe adott ivókürtben meg sem rezzen a bor színe,

A serege pedig hatalmas, amit az északi föld csak kibocsáthatott magából, és tisztában van azzal, mely népek tudományára van szüksége, innen a vonzódása a zsidó hitűekhez és ugyanígy a mozlímokhoz, s a keresztények előtt sem hivalkodik a maga hitével, inkább titkolja istene

nevét, akinek senki által sem látva áldozik, alkonyati tüzek előtt, hol jóslataik fejtik ki a jövődómondók.

Minden napnak meglelve és feltárva a maga szentségét, elkülönült világban létezik, számos háznépétől megközelíthetetlenül, inkább ábrándképként, mint testi valójában,

Hallgatva naphosszat a dalba szőtt idegen tapasztalatokat messzi földekről, figyelve a szavak árnyjátékára a regösök arcán, s átélve mozdulataikat,

Mintha nagy, lusta semmiben lubickolna, egészen elmerülve, míg csak fel nem támad mindennek az értelme,

És elgondolássá nem tömörül a vontatott dallam mentében a sok kósza szóbeszéd . . .

Miként ha valaki útja folytatásához kölcsönzött isteneket fogadott volna fel,

Mindazon isteneket, akiknek hitén van valamennyi hozzája húzó nép, mintegy bizakodva mindannyiuk pártfogásában, ugyanúgy, miként az alkalmak szülte szerencsében,

Tartva délnek, a folyamok futása mentén, nem sebesebben a pusztai tűzvész legelésénél a kiaszott mezőben, ekként vonulva évek hosszán át, hogy az ifjabból öregek lesznek,

Majd a széltől nyugatnak fordítva meglengetik tengeri bíborral festett zászlaikat, mert ezen a földön, itt, rajtuk kívül nem lakozik senki, csak ők meg a számos választott istenség, és itt nyugodtan élnek,

Ahogy a háborúk javát is, távol innen, sorra megnyerik.

Akik jártak Konstantinápolyban, sietnek vissza, mert amit ott látni, nem az ő szemüknek való, és nem erősíti hitüket –

A térdet és a fejet hajtó vasveretes lovagok a csak alázattal megközelíthető templomok tövében, melyeknek terein tart a rabszolgavásár, s a népek egymást mint idegent adják-veszik.

Az elmosódott levegőt idegen képzelet szüleményei népesítik be, miként az ártó szellemek nyűszítésükkel az éjszakákat, ahogy egymással viaskodnak az erdőben, vagy a síkok fölé szorulva a láthatatlan magasban, miközben lényükből deret s korai zúzmarát sziporkáznak, és csak a tűz lángja képes szembeszegülni velük,

És a deres éjszakákban nem tombol szerelem, hideg a tűzrakó lányok keze, s magányos, akár a kései varjú röpte, és csupa rejtelem, miként a sehonnan sem szüremelő és mindenütt jelenlevő sötétség selyme, amikor szálán feselni kezd,

Mi sem fogan a magányosság tüzenél,

Amikor avatatlan kezek fölütik a háborúság hosszú lajstromát, melynek rovásait a halál veti,

Mit sem ér a varázslat, melynek révén a szörnyeteg elvadult szívére sújtanak, és a varázslónők hosszú, lángoló palástjukat vetik vele szembe, tüzet fogott uszályukat, mindent tudva a gyűlöletről és kétségbeesésről,

S hogy milyen szív kell ahhoz, hogy képes legyen más csillagzat iránt igazodni.

Akik napestig a feledéssel szemben tanyáznak, de nem vállalván e mulandóságot, riogó kürtjeikbe fújnak a meg-megiramló szél alatt, mely lángként a lovak sörényébe kapdos, és hosszan lengeti a lófarkakat, miként hajuk varkocsát is, melybe a halál jeleit fonták az életfa alatt, a hét ágra tartó fa tövében,

S ezt követően egy hirtelen estében itt vannak a Földnek ezen oldalán, ahol a telihold fényében minden önmagában múlttá válik, s elenyészik, csupán a jelent hagyva meg láthatónak,

Minden más a szavak fortélyában lobog megfoghatatlanul, hogy végül csak a szónok lénye a hiteles –

E felfoghatatlanságot csak a nyíllövés íveli át, és átjárót nyit benne a szablyasuhintás, mint akik lovukkal új tartalomba ugratnak, ekként születve meg a semmi televényéről . . .

És foglyul esik itt a fény, miként a legyőzöttek élete a széjjelmorzsálódó világosságban, melynek tömbje a földre zuhan, ellepve porával a lét igéit, sehonnan sem jött, hevenyészett tartalmat öltve, átöltözve más jelentésbe, ily módon mintegy méltóságot nyerve, a megmaradó létezés igazolását,

Akik nem voltak szolgálók, nem lehetnek szolgálókká, akaratuk gyeplőjét kezükben tartják, érzik, miként markában a kötőfék feszülését a sivatagnak gyalogszerrel nekivágó, aki mintha csak az éjszakába lépne be, melynek jobb kézről eső kijáratát gonosz idő tartja megszállva,

És bal kézről eső kijáratát is ugyanez a gonosz idő:

Most lenne szükség az ördögűzők seregletére, akik nagy faszukat mutogatva felprédálnák a Gonoszt,

És tanácsukkal a madarak repülését követnék, azt a nyomvonalat, melyet a végtelenül hosszú történés írt a levegőre, hogy láthatatlan vonulata sohasem enyészhessen el,

A hatalmas példatár, ami madarak természetéből áll,

És madarak kiáltozása visszhangozza, amire nyomatékként ülnek ki a magasság csillagai, mintegy bemérve a távolságot, megjelölve azt a helyet, ahová, mily messze kerülve tőle, immár soha sincs senkinek sem visszatérése;

Oda, ahol az égboltra föltették az északi Örök Koronát –

E hely az, melyre holt szögben hullik a ragyogás, és nincs többé emlékezet, amely határolná.

Újdonatúj, indák rajzolataival tömören beírt, tük hegyével cifrázott palástjában mutatni fel az újdonatúj fejedelmet, mutatni a magasságnak, emelve súlyos vasakból erre az alkalomra kovácsolt pajzsán, mintha a látóhatár pereme emelkedne fel vele,

Hogy jelen legyenek e helyen mind a vezérek és mind a törzsfők, a jósök, a látók és a jövendölők,

Ha látták, és jósolták, és jövendölték ezt az időt, most elérkeztét hogy magasztalják fennen,

Akárcsak a csónakosok, akik a vizektől több napi járőföldre elvonszolt csónakjaik orrában állva, evezőkkel paskolják a puszta homok színét.

Sejtelmek égi sátra előtt tolonganak a legelőkelőbbek, akik megjártak minden ütközetet, és sebeik beforradván, bőrük, miként a gyümölcsfák kérge, szürke és érdes,

Nem léteznek számukra a világon olyan útvesztők, melyekből csukott szemmel ne találának ki, ne ismernék a törvetés és a cselvetés minden tudományát, s mily nehezen válnak meg fegyverzetüktől és méltóságuk jelvényeitől, átélni a fölmagasztosulást, részeseként a szertartásnak, melynek illatos füstje belengi arcukat, és mintha átírná arcvonásaikat,

Ködként ül meg a látóhatár alján, és befedi látóterük messzi síkjait, tudatuk szétterülő palástjaként:

Nagy vizeket szomjazók, és mérhetetlen földeket álmodók, most egyszerűen mindkettőnek a határán, mintegy vezéri sátrában, melynek magasán csillagábrák utaznak, a hozzájuk csatlakozó állatövekkel, felszítva az égi mezőséget,

Mintha felébredtek volna testük éjszakájában, és most szertecsatangolnak, ügyet sem vetve a Vadászra, a Vadászebekre vagy az Ökörhajcsárra – mintha szabadság virága nyitna az égi fán, melynek ránk terül árnyéka, és épp ránk illik,

Általa elrejtve felprédálni a biztonság koszorúba fonott borostyánjait, mint puszta kőoszlopok hegyében időző kabasólymok, bezárva röptük ívébe, e rejtélyes és kiszámíthatatlan kalitkába, amelyet természetük ír, magasan, a levegő láthatatlan selymére, miután megérkeznek vele a gazdátlan karavánok, és fölállítják rögtönzött oltárait.

Hogy az eredendő önkívület tényként nyerjen megfogalmazást, és kihűljön a tüzek hamujával, melyet két kézzel szórnak a szélbe, s ami fémesen kiolvadt belőle, annak felületén csillanjon a napvilág, minden oldalról közrefogva e sereget,

Körbezárva tágas gyepűivel, hogy innen már nem vezethet útja a felmálházott szekereknek,

Innentől csak az égi körforgás tart tovább, a csillagzatokat megőrlő malomé,

Ugyanazzal az indulattal, mely szertesét lakozó népeket kavart örvényébe; vagy elszánt szelével újtukra korbácsolt, s egyszer csak, sok nemzedék múltával, íme, megérkeztek, mialatt ki sem számlálta az eltelt időt, az egymást ellepő holdéveket.

Most csak ez az érces villózás a levegőben, miként a vízbe esett kard pengéjének tükröződése, amit mint csodát érkeznek nézni, amelyre csak nap fénye bukkanhatott,

S ez a fénylő didergés mintha még mindig itt bolyongana, pedig már mind rég eltávolodtak innen, lelkükben látótávolságon kívülre kerülve,

Mint aki ló fehérén világító állkapcsával ás tovább, már sötétedés után, csuromvizesen és csatakosan egyre csak ás, nehéz szívvel.

Hogy végül vaaminek mutatkozzon föltornyosulása!

De csak a Világóra homokja pereg alá, majd miután másik oldalára fordul a Föld, visszatér a homok a felső világba, miközben odalesz időnk, nem marad utána egy kecskeösvény;

Csak a hang, ahogy a penge zúgna el a levegőben a fejünk felett, vagy, túltéve rajta, a nyíl suhanásának közeli kígyósziszegése, mialatt a Mindenség a dolgát teszi, kivetett horgony közönyösségével:

Ezt fedi el a fejedelemasszony befoghatatlan madarának égboltként kitért szárnya.

(Folytatjuk)

A SÖTÉT ÁRNYÉKA

GOBBY FEHÉR GYULA

Ki szeret a Kis-Dunán nyaralni? Elsősorban a szerelmesek, akiket elrejtene a bokrok, akik magános napozás címén elbújnak a kíváncsi szemek elől, hogy végre egyedül lehessenek, egymásnak szentelhesék az idejüket, egymásba olvassák a testüket. Szeretik a partot a horgászok is, egész komoly készlettel érkeznek hajnalban, háromlábú kisszékét hoznak magukkal, régi kenyereket, amelynek morzsáival etetik a halakat, mert a „beetett” területen állítólag játszi könnyedséggel akad horogra a ponty is, a kárász is, a keszeg is, zsákjuk teli van különféle horgokkal, ólmokkal, zsinórral, tollakkal meg mindenféle kabalával, szerencsét hozó tárggyal, ami mind segít nekik az egész napos halásos csöndöt követelő küzdelemben. Aztán az úszni tanuló gyerekek, akikről otthon nem is sejtik, hogy hova tűntek, miközben pocskolnak az iszapos part közelében, egymást lökdösik, káromolják, és mutatványokkal szórakoztatják, s ha este fáradtan távoznak, rendkívüli büszkeség tölti el őket, hogy legyőzték a Dunát, legyőzték a természetet, sőt legyőzték önmagukat is, mert minden félelmük ellenére úsztak a Kis-Duna sötét vizében, élve megúszták a nagy kalandot, a titokzatos távollét élményét.

Hétvégeken egész családok telepszenek le a partra, pokrócok terülnek a fűre, apák és anyák kiabálnak a csemetéikre, piciny táborok alakulnak ki, ahová másnak belépni tilos.

András eleve viszolygott a szombati fürdéstől, de apa és anya meggyeztek, hogy a Kis-Dunára kell lemenni a rokonokkal, mert az a legolcsóbb szórakozás. Így is két kiló húst kellett vásárolni, hogy a parton rakott tűz fölött sültött húsból mindenkinek jusson elég, három kiló

hagyma kellett melléje, öt teljes vekni, a bort és a sört meg a gyerekek számára vásárolt szörpök literes üvegeit nem is számolva. András az unalomra gondolt, amit unokatestvéreivel mindig megszenvedett, mert nem tudott miről beszélgetni velük, azok meg mindenáron társalogni akartak, csupa olyan ötlet jutott eszükbe, amitől a háta is lúdbőrzött, mert vagy kártyázni vagy bújócskázni akartak, amit csak unni lehetett, élvezni sehogy sem. Mint ahogy arra sem tudott válaszolni soha, amit Erzsike, az unokanénje kérdezett minden alkalommal tőle, mit visznek az újvidéki lányok, mert ő a lányok szemét látta, szájukat figyelte, bokájukat méregette, s eszébe nem jutott volna, hogy a ruhájuk anyagára, a ruhák színére vagy szabására figyeljen. A divat nemcsak az öltözködést kíséri. Divat lehet a hajviselet, divat lehet a viselkedés, a barnaság vagy a sápadtság, a beszédmodor, a kövérség vagy a soványság, a betegesség vagy az egészség, divat lehet a politikai magatartás is. A divatot kár lenne leszűkíteni az öltözködés minőségére. Kétségtelen, hogy a külső, a ruha, a viselet, a cífraságok először tűnnek a divatot figyelő ember szemébe. A divat éppen az, ami szembetűnő és nem az, ami a lelket vagy a szívet melegíti.

András keveset tudott a divatról, s ezt a kérdéskört is unta. De az anyjáiék meg a rokonok sokszor beszéltek a divatról, s Erzsike minden alkalmat kihasználta, hogy Andrással a divatról fecsegen, akkor is, ha a fiú csak hümmögött vagy érthetetlen válaszokat adott a lány szerint nagyon fontos kérdésekre.

A Kis-Duna partja május elsejére mindig megtelt. András az egész egy meccsre emlékeztette, mintha a stadion lelátóin venne részt egy hatalmas tömeg mozgásában, csak hogy a partról semmiféle mérkőzés nem volt látható, itt mindenki szurkoló volt, s a játék valahol bennük folyt, viszont hogy mi volt a tét, s ki milyen szerepet játszott, azt a fiú nem tudta megállapítani. De a stadionhoz hasonlóan itt is mindenki hangosan kerepelt, kiabált, mutogatott és ujjongott, mintha hónapok óta most kapott volna alkalmat először, hogy kiélje magát. András úgy érezte magát, mintha egyénisége belemerült volna ebbe a tömegbe, pedig szüleinek az volt az első dolga, hogy pokrócaikkal, táskáikkal egy jókora területet elkerítsenek a parton, hogy minden jövő-menő számára világos határ legyen, amely a család saját területét kijelöli, hogy oda más esetleg csak engedéllyel léphessen be. A divat két ellentétes irányzat valamiféle egyezsége. Sok mindent elfed, sokféle látszatot és hamis

értéket teremt, de egyben sok mindent leleplez és megvilágít. Mindaz, amit a divatban még hóbotként, szeszélyként élünk át, az manapság nem más, mint kiszámított, sőt ellenőrzött ipari tömegtermelés, emberekkel játszó hatáskeltés. Ez a divat létezési módja. A divat világában csak látszólag lehet lázadni, hiszen ha elismered a divatot, csak ki kell nyújtanod a kezed, és eléred a vágyott boldogságot. Csak pénzt kell rá teremtened, és megveheted magadnak a legdivatosabb jelzőt, a legdivatosabb ruhát, a legdivatosabb kozmetikát, a legdivatosabb autót, a legdivatosabb házat, a legdivatosabb viselkedést. Akinek ez nem kell, az saját magát zárja ki a divatosak közül, akinek meg nem jut rá, a társadalom szélére szorult féreg, aki csak siránkozhat jelentéktelen létén.

András és a három rokon gyerek segítettek a pokrócok elhelyezésében, mivel meleg volt, gyorsan fürdőruhára vetkőztek, aztán a víz szélére szaladtak, de a szülők ordítózására is, meg a sötét víztömeg ijesztő hatására is, csupán bámulták a homokszemcsék kavargását a vízben, figyelték a víz közepén leeresztett horgonyokkal csónakázó horgászokat, akik közül sokan két-három oldalra is beszúrták botjaikat, ültek mozdulatlanul, legföljebb barátságatlan tekintettel méregették a parton lármázók seregét, tartottak tőle, hogy a sok kiabálás, dobogás, rohangálás elriasztja a fogást.

Menjetez labdázni. Mondta András apja, aki üvegek egész sorát fektette a part sarába, hogy kellőképpen behűtse az italokat, a sógorokat meg elküldte száraz gallyat szedni a cserjésbe, hogy a majdan megsütemendő húshoz elég parázs legyen. Menjetez arrébb. Mondta az apja. Látjátok, hogy ott van egy elég szép tisztás, ahol labdázni is lehet.

András féltette az új gumilabdát az erdő tüskéitől, de nem mert ellenkezni, különben is azt a feladatot kapta, hogy szórakoztassa a vendég gyerekeket. A táskába tett két kártyacsomagot, hogy nekik legyen külön pakli, ha a felnőttek is kártyázni akarnak, ott volt a sakktáblája, ott a kockajáték, amit azért szeretett, mert Zágrábban tanuló bátyja küldte születésnapjára, ezt külön megtiszteltetésnek érezte, hiszen az abból a pénzből spórolta össze az árát, amit itthonról kapott az iskolájára.

Világbajnokságot rendezünk. Mondta Péter, a legidősebb rokon fiú. Miféle bajnokságot? Kérdezte János, az öccse.

Megrendezzük a németországi focibajnokságot. Mondta Péter. Én leszek Németország, te leszel Magyarország, Erzsike lesz Jugoszlávia, András meg Brazília.

És én nem játszom? Kérdezte Erzsike öccse, a fiúk közt legkisebb Lacika.

Rögtön sírásra görbült a szája, otthon gyorsan megtanulta, hogy ez a leghatásosabb fegyvere.

Te bíró leszel. Mondta Péter. A bíró a legfontosabb a világbajnokságon. Igaz, András?

András bólogatott. A BÍRÓ AZ HÜLYE. A BÍRÓ AZ HÜLYE. Az egész stadion ezt üvöltötte, miközben a bíró lenn hadonászott a fűvön, talán fütyült is, kidagadtak a nyakán az erek, de a közönség annyira ordított, fütyült és tombolt, hogy a bírói füttyszó elveszett az általános hangzavarban.

Én nem akarok bíró lenni. Mondta Lacika, és a könnyecseppek ott sorjáztak az arcán. Én Brazília akarok lenni. Legyen András a bíró, ő a házigazda.

András nem szólt semmit. A lelátókon tovább ordítottak. BÍRÓ, TE LÓ. BÍRÓ, TE LÓ. A bíró döntései miatt még verekedtek is a szurkolók. Egyesek igazat adtak neki, a másik csapat kísérői meg lemarházták. Végül egymásnak estek, néha az összecsapás véget ért egy-két pofon elcsattanása után, de néha a rendőrök csillapították le a csatázókat. A gumibot ütéseitől mindenki félt, mert hosszan tartó kék csíkokat rajzolt az ember testére. A rendőrök ruhája is divatos lehet. Minden országban más és más, egész testületek versenyeznek egymással, hogy kié a szebb egyenruha. Persze ebben az ágban a hagyomány kissé megköti a divattervezők kezét. Mindenki fölismeri a világon a huszáregyenruha cirkalmas zsinórjait vagy a tollas csendőrök tipikus kalpagát, és még komoly emberek, parlamenti tisztségviselők is hajlandók hosszan vitatkozni rajta, ha valaki változtatni kívánja a hagyományos jelképeket.

Én vagyok Brazília. Mondta Lacika, és úgy üvöltött, hogy már a felnőttek is felfigyeltek rá. Én akarok Brazília lenni. Én akarok Brazília lenni . . .

Jól van. Mondta András. Ezen nem vitatkozunk. Te vagy Brazília.

Erzsike szinte egyidőben szólalt meg vele.

Ti fiúk vagytok. Mondta gyorsan. Én leány. Ha elfogadtok bírónak, akkor inkább én leszek a bíró. Így Lacika lesz a brazil csapat.

Én Brazília akarok lenni. Mondta Lacika. Én nem lehetek csapat, de Brazília lehetek.

János közben leszúrta az ágakat, amelyek a kapukat jelezték. Kétszer is kimérte, egymás után tett meztelen talpával, hogy a két félfá között pontosan tíz lábhossznyi legyen a távolság.

Először Németország játszik Brazíliával. Mondta Péter, miközben a lába fejével ütemesen ütögette a levegőbe a labdát. Füttyülni tudsz?

Erzsike bólintott, két ujját a szájába tette, olyat füttyült, hogy a parton mindenki felkapta a fejét.

Tegyétek le középre a labdát, füttyszóra kezdődik a meccs. Mondta a lány. Kényeskedve a tisztás közepére sétált, a labdát úgy helyezte egy fűcsomóra, mintha hímes tojás lenne. Fenekét András felé fordította, a fiú vörösödve látta, hogy a fürdőruha széle alól néhány szőke pihe bújt elő. Félrenézett, közben a lány már jelet is adott, Péter egykettőre berúgta az első gölt Brazíliának. A sportban is jelentős szerepet játszik a divat. Európában a legnépszerűbb jelenleg a labdarúgás, de sok országban ott van rögtön a nyomában a kosárlabda, amely sokkal gyorsabb játékot követel, több benne a változatosság, több számolási lehetőség, több a poén, gyakrabban cserélődnek a játékosok. Amerikában a baseball áll még mindig az első helyen, bár ott is nagyon népszerű a kosárlabda, s az egyetemek főleg az utóbbit részesítik előnyben. Angliában a krikett áll talán első helyen, de az előkelőnek számító társaság sokkal jobban kedveli a golfot meg a teniszt. Mindkettőhöz nagyobb terület, védett hely, külön öltözet és felszerelés szükséges. Az egyetemisták körében az egész világon az atlétika különböző versenyszámai divatosak, míg a szegényebbek inkább az öklözés vagy a birkózás különféle formáit kedvelik. A sport divatja is állandóan változik, szaktanácskozások sora vitatkozik róla napokat, hogy melyik játékban milyen szabályok érvényesüljenek, s mióta bevezették a kötelező tornaórákat, a sportot szakmaként tanítják az egyetemen, azóta komoly tudósok doktori disszertációkat írnak róla, miképpen kell szabályosan és eredményesen futni a százméteres síkfutást vagy milyen módszerrel kell helyesen elvégezni a magasugrást.

Brazília a parton sírta ki a vereség miatt érzett keservét, Péter meg János már Németország és Magyarország színeiben küzdött egymással. A labda csak úgy csattogott a lábukon, András féltette a kipukkanástól, de azt is tudta, ha nem hozza magával, kikap az édesapjától, a május

elsejei kirándulás a Kis-Duna partjára kötelező szertartás volt a családban, a rokonoknak mindent meg kellett mutatni, értük fel kellett áldozni szükség esetén a labdát is.

Erzsike igazi bíró módjára futott a fiúk mellett, apró mellei folyton remegtek a melltartó alatt. András elképzelte, hogy a lelátó azt üvölti: VETKŐZZ LE, BÍRÓ! VETKŐZZ LE, BÍRÓ! Szégyellte magát, de nem volt képes levenni a szemét a lány alakjáról, akár akarta, akár nem, tekintete állandóan végigpásztázta a lányt, formás lábain, a combján virító szőke pihéken, remegő mellén, piros száján sétált ide-oda. Ez az unokatestvéred, te hülye. Mondta hangosan, de senki se figyelt rá. Eredj a hideg vízbe, ha nem bírsz magaddal.

Közben Németország már megint győzött, s most András következett a világbajnokságon, ezúttal Jugoszlávia nevében. Nem sokáig bírta az iramot, mert Péter kétszer is bokán rúgta, inkább csak sántikált a pályán, mint játszott.

Németország győzött fölényesen. A bíró füttyült, s közben előrehajolt, majd kiesett a melle. András örült, hogy az apja rájuk szólt.

Eredjetek száraz ágakért. Ezek az én sógoraim nem túlságosan találekonyak az erdőben. Mondta.

A három férfi már pálinkázott a parton, az asszonyok a rokonokról csevegtek, s a gyerekek elindultak gallyakat gyűjteni. Úgy tűnt, véletlenül kerültek egymás mellé András és Erzsike. András ment elől, jobban ismerte az erdőt, hazai terepen járt.

Tetszik a fürdőruhám? Kérdezte a lány.

András megállt. A kétrészes fürdőruha ugyanolyan volt, mint akár-melyik fürdőruha lehetett volna.

Lila alapszínt vettem. Mondta a lány. Ezek a virágok anyu szerint nagyon kihívóak, de én kitartottam mellettük. Pedig egy éppen ide, az ölembe került.

András érezte, hogy elvörösödik. Továbbindult volna, de a lány megállította.

Egy kissé bő a felsőrésze. Mondta és mutatta is a fiúnak. Nagyon kell vigyáznom, hogyan hajolok, mert kibuggyan belőle a mellem.

Két ujjal előrehúzta a melltartó felső szélét, megmutatta apró bal mellét a fiúnak. A mellbimbója is, az udvara is barna színű volt, a mozdulattól megrezdült.

András nyelt egyet.

A te osztályodban is ilyet viselnek a lányok? Kérdezte a lány. Ujját nem húzta vissza a melltartó széléről, a szeme nevetett, miközben a fiú zavarát figyelte. Az újvidéki lányok biztosan csinosabbak, mint mi falusiak vagyunk. Meg huncutabbak is, ugye? Hánynak fogtad meg a mellét?

András ismét hátat akart fordítani a lánynak, de az elkapta a karját. Lassan maga felé húzta. A fiú kevéssé ellenkezett, aztán túrte, hogy a tenyerével végigsimogassa magát a lány.

Mi csak rokonok vagyunk. Mondta Erzsike. A rokonoknak nem kell szégyellniük egymás előtt a testüket sem. Nekem szégyellnem kellene a mellemet? Vagy a hasamat. Vagy a combomat?

András érezte, hogy ég a füle, aztán fölszisszent, mikor a lány keze az övével együtt elindult az ő teste felé. A divat az olyan gyorsan jövő, sodró erejű változás, amelyik nem szelíden fordít valamilyen új felé, hanem úgy ragadja magával az embereket, hogy erős alkalmazkodási kényszert gyakorol. Erős és viszonylag gyors idő alatt lezajló változást hoz létre, azzal szemben is, ami az ember megszokott lénye. Örök társadalmi mozgás törvényéből épül erős szabályozó szerepe, hogy ami ma van, más legyen holnap. Ezáltal egyes embereket néha kiemel, másokat egybefog, egyeseket eltérít a megszokottól, másokat hirtelen hasonlatossá tesz egy csoporthoz, néhányat kiválaszt és összehoz.

Tőlem nem kell félned. Mondta a lány. Olyan közel került hozzá, hogy lehelete András fülét égette. Egész halkán súgta, miközben ujjai végigszaladtak a fiú testén. Te biztosan több lányt ismersz, mint én fiút. Ti itt a városban szabadosabbak vagytok. Ezt anya mondta egyszer a barátnőjének. Hogy itt a fiúk korábban érnek, mert vannak olyan nők is, akik pénzért kínálkoznak nekik.

András teljesen megmerevedett, mert a lány keze elérte a fürdőnadrágjának a szélét. Akkor se mert mozdulni, mikor a forró ujjak lassan a szövet alá csúsztak. Az emberi együttélésnek a divat két alapvető szabályát tartja be. Az egyik: állandóan hasonlítani, azonosnak mutatkozni a többiekkel, alkalmazkodni a csoport viselkedéséhez, külsőleg és belsőleg egyaránt. A másik: különbözni, hogy az ember kialakíthassa saját egyéniségét, eltérni mindenki másától, mássá válni mint az unalmas és egyhangú tömeg. A divat folytonos ingamozgását, ellentéteit, dialektikáját és dinamikáját éppen az az önmaga ellentétébe forduló, mégis együvé tartozó két törvény szabályozza.

Jó erős szőrzeted van. Mondta a lány.

András sóhajtott egyet.

Életemben először fogtam meg valakinek a gatyáját. Mondta Erzsike. Legalább itt nem lát bennünket senki. A barátnőim mesélték, hogy milyen furcsa érzés egy fiút így elkapni.

Valami roppant az erdőben. Mindketten mozdulatlanok maradtak. De aztán nem láttak senkit a fák között.

Gallyakat kellene keresnünk. Mondta András. Ha nem viszek fát, apám belémver.

Majd találsz gallyakat. Mondta a lány. Én már fogtam egyet. Erős kis gally, tüzet lehet csiholni vele.

András nem mert mozdulni, de érezte, hogy akármit is gondol magában, a lány meleg ujjai között változás történik vele. Most már a lány arca is piros volt, olyan közel álltak egymáshoz, hogy egymás arcába szuszogtak. Ahhoz, hogy divat legyen valami, még a legnagyobb szakértelemmel létrehozott nyomás, sem a vonzás felcsigázó kínálata nem elég. Másra is szükség van. Valamilyen, néha meghatározhatatlan, néha véletlen egybeesésre, néha valamilyen hiány betöltésére van szükség. Szükséges, hogy valamilyen lappangó vágy megfogalmazódjék. Szükséges, hogy valamilyen homályba vesző igény hirtelen képviseletet kapjon. Szükséges, hogy valami, ami eddig nem volt látható, pedig biztosan elevenen élt, akár rejtetten is, egyszerre láthatóvá legyen, hirtelen felbukkanjon és megmutatkozzon. Szükséges, hogy valami a rejtett formájából egyszerre kibukkanjon.

Istenem. Mondta a lány. De jó, hogy rokonok vagyunk, különben itt rögtön elájulnék a karodban.

András eddig nem is vette észre, pedig valóban karjába kapta Erzsikét, a derekát simogatta, s keze egyre lejjebb, a fürdőnadrág alsó része felé indult.

Visszafojtották a lélegzetüket, mert hangok szólaltak meg mellettük. András lerántotta a földre a lányt, aztán kúszva egy nagyobb tölgyfa mögé igyekeztek. A cserjés mögött egy férfi és egy nő álltak. A férfi rózsaszínű törülközővel dörgölte a haját, rajta hosszú szárú fekete klottgatyá volt, a nő is fürdött, de ő nem törődött az arcán és testén lecsorgó vízcseppekkel. Rajta fehér selyemkombiné volt, semmi más. András dobogó szívvel nézte, hogy a nedves alsónemű teljesen rátapadt a nő testére. Úgy állt előttük, hogy tulajdonképpen meztelen volt, mellei teljesen magukra szorították a kombinét, s csak az öle sötétlett sejtel-

mesen, olyan magasan, hogy a szőrei szinte elérték a köldökét is, Andrásnak elállt a lélegzete, mikor a fehérség alól kilátszó bozóra meredt.

Hű! Mondta Erzsike. Ilyet vidéken valóban keveset látni.

A fülébe nevetett a fiúnak, s tenyere még szorosabbra fogta a fiú testét.

A férfi befejezte a törülközést, s a rózsaszínű frottírt odakínálta a nőnek.

Te is töröld meg a hajad. Mondta. Még megfázol, s akkor még rekedtebben énekelsz a szokottnál.

A nő megrázta a fejét, dús fekete hajából szerteszét szálltak a víz-csöppek, mint amikor a kutya rázza meg magát úszás után.

Napos az idő. Mondta. Gyorsan megszáradunk.

Aztán a melléje telepedő férfira nézett.

Szóval rekedt vagyok? Kérdezte. Akkor miért álltál be a zenekaromba?

Zenekarod! Mondta a férfi. A primás parancsol, és nem te.

Mégis fölvetted egy szavamra. Mondta a nő.

Tudjuk, miért vett föl. Mondta a férfi. Megnyomorgatott érte eleget.

A nő elbiggyesztette a száját.

Mikor csináltam, tudtad, hogy érted teszem. Mondta. Most nincs mit hánytorgatnod.

A zene a mai közönség számára nem jelent mindennapos gyakorlati közösséget. A legtöbben csupán a műsorszórókon keresztül kerülnek kapcsolatba vele. A rádió uralja a terepet, azoknál, akik egész nap otthon tartózkodnak vagy azoknál, akik olyan helyen dolgoznak, hogy a munkához elég figyelmük felületi része is, a háttérzajt a zene biztosítja. Szól a rádió. Csak az igényesebbek keresnek igazán minőségi lemezjatszokat, még kevesebben igazi művészelemezeket. Igaz, hogy az iskolában tanítják a zene alapelemeit, de ezt olyan felületesen csinálják, hogy a mai közönség nem tud mit kezdeni a kottákkal, olvasni nem képes a zenét, értékelni nem képes az új zeneműveket, a divat hullámai csak a könnyű műfajban érik utol, a komolyzenében történhet bármilyen forradalmi változás, ez a többséget se nem érinti, se nem érdekli. A közönség számára a zene semmi más, mint az éppen hallgatott előadó, legyen az népszerű táncdalénekes vagy kocsmai dalos.

A főnökkel is lefeküdtél. Mondta a férfi. Lehet, hogy csak egyszer, nem ellenőriztem, de láttam, hogy ismerős a keze, mikor simogatja a fenekedet.

A nő a fürde feködt, jobb kezét vizes haja alá tette. Lábat széttárta, ezáltal megfeszült rajta a kombiné, fekete szőrzete hirtelen eltűnt a kíváncsi szemek előtt.

Feleségül akarsz venni? Kérdezte.

A férfi valahonnan a fűből egy pakli dohányt húzott elő. Rágyújtott.

Azt szeretnéd, hogy feleségül vegyelek?

A nő rekedten nevetett.

Minek? Mondta. Hogy aztán mindennap hallgassam ezt a kárálást? Eddig kétszer voltam férjnél, mindkettlen eltűntek az életemből. Nem érdemes lejátszani az egész színjátékot. Ha nem szorulsz úgy meg, te sem költöztél volna hozzám. Örültél volna, ha egy-két éjszakára közel engedlek magamhoz.

Ezt miért mondasz most? Kérdezte a férfi.

Mert számolni kezdted velem, mintha a férjem volnál. Örülj, hogy este rámmászhat, hogy mással mit miért csinál, ne érdekeljen.

A férfi idegesen szívta a cigarettáját, állandóan verte le a parázsról a hamut, ami még nem is képződött.

A divat a művészfogyasztásra jellemző. Következtetésképpen a divatot nem az alkotók, még csak nem is az előadók, hanem a fogyasztók teremtik. A művet így nem is művészi értéke teszi divattá, hanem akármilyen valamiért szemet szűrő külsősége, vagy akár intencióinak tökéletes félreértése. A jelenség azonban minden esetben ugyanaz: a közönség hirtelen úgy érzi, hogy éppen erre van szüksége. Ezt azonban megvizsgálhatja az esztétika, megvizsgálhatja az úgynevezett objektív történetírás, túl sokra nem jut vele, ezt a jelenséget talán a szociológia képes egyedül megmagyarázni, neki a feladata tüzetes aprólékossgal minden tényezőt feltárni, kivizsgálni, a mozaikot összeállítani, de néha még a szociológia sem boldogul vele, néha csak megközelítő vagy valamit sejtető eredményre képes, annál inkább, mert a műre nézvést divatos vagy nem divatos volta mit sem jelent. Ha divatos, akkor fenn ragyog a figyelem központjában, ha nem divatos, akkor esetleg csak a szakértők meg a különcök tartják számon. Lemérni ugyanis az idő fogja, az se mindig objektíven, de mindig kegyetlenül, és a mű lényege akkor is érintetlen

marad. A legtöbb ember számára meg érthetetlen is, de ők ezzel nem is törődnek.

Ha én ezt elmondom otthon. Mondta Erzsike a fiú fülébe.

Hogy mennyire megszorítottál egy rokon fiút? Kérdezte András.

Hogy egyszerre volt a kezemben egy férfiú és ezzel egy időben néztem egy igazi szerelmi drámát az erdőben. Mondta a lány.

Nem kellene annyira szorítanod. Mondta a fiú.

Ne panaszkodj. Mondta a lány. Érzem ám, hogy jólesik neki. Ennyit már én is tudok.

A divatot gyakorló, használó, élő emberek értékeléséből hiányzik minden összehasonlítási szándék és igény. A divat a maga aktuális és szervesen mivoltában, önmaga mivoltában és értékével válik egy-egy rendszer változó és változtató elemévé. Bizonyos értelemben azt is mondhatjuk, hogy minden társadalmi változás egy-egy új divatfokozattal kezdődik.

Ahhoz még nem kell megnősülnöm, hogy érdekeljen, miért kellett a vendéglő igazgatóját is ágyba vinned. Mondta a férfi. Ez valóban csak érdekességképpen tett kíváncsivá. Mert olyan hasas, mint egy farsangi disznó. Tán rőfög is közben.

A nő felült.

Hát ha éppen tudni akarod, miattad adtam oda neki magam. Mondta dühösen. Mert ő az, aki elvállalta, hogy egy taggal növelheti a primás a zenekart. Ő az, aki aláírja neked az ingyenvacsorát, mikor beviszik nekik a számlákat.

A férfi elnyomta a parazsat a fűben, legyintett.

A végén kiderül, hogy az életedben minden férfi azért jutott el a bugyidhoz, mert én-rám gondoltál. Mondta. Akkor én kész kerítő vagyok.

Honnan tudod te, hány férfi jutott el az én bugyimhoz? Kérdezte a nő. Amint látod, most se viselek semmiféle bugyit.

András fölszisszent. Egyrészt a látványtól, másrészt Erzsike szorított rajta egyet.

Ne nézz oda. Mondta neki Erzsike. Még elront a látvány.

A férfi újabb cigarettát kapart elő a dobozából. A nő megvetően nézett rá.

Ha érdekelnélek, nem a dohány után kapkodnál. Mondta. A végén nikotinmérgezést kapsz. Az jobb? Egy klarinétosnak különben sem volna szabad ennyit dohányoznia. Át kell térned a cukorkára.

Az meg hizlal. Mondta a férfi.

És nincs semmi egyéb, ami nem hizlal? Kérdezte a nő.

A divat sok szempontból érintkezik a politikával is meg a szexszel is. Minél kevésbé türelmes egy társadalom saját tagjai iránt, annál inkább politikai tüntetésszámba megy egy-egy új divat megjelenése. Sokáig üldözték a hosszú hajú férfiakat egyes szocialista országokban. Sokáig tilos volt a farmernadrág viselete a hivatalokban, egyáltalán a munkahelyen. Sokáig nem volt szabad bokán felül érő szoknyát hordani a nőknek. A női divatot különben is mindig a szexualitás szempontjából vizsgálták a társadalom döntőbírái. A harisnyának, a szoknyának, a blúzkivágásnak, a hajviseletnek, az arcfestésnek felszólító, szekszepiles jellegű tulajdonítottak. A megmerevedett szokásokkal bíró országokban az öltözködés meglehetősen pontossággal jelzi a nők helyét a szexuális piacon meg a társadalmi ranglétrán. Tudnivaló hogyan öltözik egy apáca, hogyan egy nemesasszony és hogyan egy utcalány. Az öltözet utasítja a közeledőket is, milyen viselkedésformát alkalmazzanak a nőekkel szemben.

Hát ha megkínálsz valamivel. Mondta a férfi.

És te mivel kínálsz meg engem? Mondta a nő.

András érezte, hogy a szájára tapad valami nedvesség. Erzsike nem csukta a szemét csók közben, erősen figyelt.

Most ne nézz oda. Mondta a lány. Most engem figyelj.

András úgy érezte köhögnie kell. Alig fojtotta el a rohamot.

Csókolóztál te már? Ezt szenvedélyesen kell csinálni. Mondta a lány.

András félrekapta a fejét, s egy szemvillanásnyi ideig látta, hogy a férfi bebújik a nő kombinéja alá. Aztán újra a szájára tapadt Erzsike csókja.

A divat és a szex viszonya sok szempontból azonos a divat és a politika közötti összefüggéssel. Mihelyt valamilyen szexis dolog divattá válik, egyben elveszti szexuális jelentőségét, azonnal működni kezd az társadalmi gépezet, amely az adott divatot kivonja az egyén függetlenségének és tudatos választásának hatósugarából. Ha a farmernadrág többé nem tiltakozás a nyakkendő viselői ellen, akkor már nem képes mondani semmit viselőjének természetes vágyairól és szükségleteiről, akkor már nem is tekinthető lázadásnak.

Rokonok közt nem szégyen, ha csókot váltanak. Mondta a lány. Próbáltad már a nyelvvel pusztit? Nyújtsd előre a nyelved.

Á. Mondta András.

Nem vagy a doktor bácsinál. Mondta a lány. Csókolni akarsz vagy nyalakodni?

András a lány válla fölött kukucskált a földön birkózni látszó pár felé. A férfi keze a nő combját markolászta, feje föl-fölemelkedett a kombiné nedves leple alól.

Most te meg én kipróbáljuk, milyen a nyelves puszi. Mondta Erzsike, és hirtelen mozdulattal előrerántotta a fiú fejét.

Cuppogás hallatszott. András levegőért kapkodott, aztán újra összeborult a lánnyal. A divat néha olyan ízléstelenségeket tartalmaz, amelyeket legtöbbször és legszívesebben visszautasítanak, mivel azonban látszólag mindenki engedelmessé válik a divat diktálta szabályoknak, ők is követik ellenvetés nélkül. Itt a szégyenérzet éppen úgy eltűnik, mint ahogy megszűnik a szégyenérzet is, éppen azért mert az egyén felelőssége eltűnik a tömeges részvételben. Ahogy a katona mindig arra hivatkozhat, hogy parancsra cselekedett, a divatot követő egyén se felel egyénileg a divat hóbortjai, ízléstelensége, erkölcsi mércéi vagy csupán csak külső jelei miatt. Ha egyedül kerülne szembe a döntéssel, akkor az egyén valószínűleg visszarettenne. A szégyenérzet azonnal működésbe lép, mihelyt az egyén saját maga méri fel a divatot, s nem pedig társaságban. Sok nőt zavarna, ha otthon egyedül fogadna olyan dekoltált blúzban egy ismerőst, amilyenben zavar nélkül, sőt büszkén jár színházba.

Nekem sohase lesz olyan szőröm, mint ennek a nőnek. Mondta Erzsike. Simítsd csak végig a hasam. A született szőkéknek csak az ágyék kis részén van pihés része.

András lihegni kezdett. Próbálta visszafojtani a lélegzetét, de nem sikerült.

Oda ne nyúlj. Mondta Erzsike. Ott érzékeny vagyok nagyon. Mi mégiscsak rokonok vagyunk.

András attól tartott, hogy annyira hangosan liheg, mindenki meghallja, de úgy érezte, nem kap levegőt. Egyszerre küzdött a lány rátapadó szájával, két kutató kezével, saját kíváncsiságával.

A divat nem közügy, de nem is magánügy. Inkább azt mondhatnánk, hogy közüggé emelt magánügy és magánüggé alacsonyított közügy. Rendkívüli hatóerejét egy kettős ellentmondásnak köszönheti. Egyrészt lehetővé teszi, hogy egyéni hajlamainkat, ízlésünket követve kiemelkedhessünk a többi ember közül, és éppen ezáltal egyenrangúnak érez-

hessük magunkat velük. Másrészt, lehetővé teszi azt is, hogy a divatnak, mint teljességgel külső erőnek engedelmességgel, független egyéni döntésként, saját választásként éljük meg azt, amit kívülről, készen kapunk a többiektől.

Hangosan cuppogtak mindketten, de András többé nem figyelt annyira az általuk okozott zajokra, mert félfüllel hallotta, hogy a tőlük nem messze hengergetőző pár is cuppog meg liheg, a nő még föl is kiáltott többször.

Erzsike teste lány volt és mégis kemény. Ez a furcsa kettősség zavarba hozta, és föl is izgatta. Megkísérelte megtalálni azokat a helyeket, amelyek érdekelték, amelyekről csak hallott hengegő osztálytársaitól, vagy amelyekről olvasmányjaiból tudott. A lány is hasonlóképpen viselkedett, néha megálltak kereső ujjai, néha váratlanul bátorította a fiú mozdulatait. Egymás szemébe néztek, s András látta, hogy a lány szeme többé nem nevet, inkább elhomályosult, olyannak tűnt, mint aki a sírás szélére sodródott.

A divat felemeli a jelentéktelenséget, s valamely összesség képviselőjévé, valamely összesség sajátos megtestesülésévé változtatja. A divat csak olyan forma lehet, amelyet sohasem tart be mindenki, olyan társadalmi engedelmisséget tesz lehetővé, amely egyben egyéni különbözőséget is lehetővé tesz. Bolondjainak esetében a divat társadalmi következményei olyan magasságokba érnek, amely ezeknek az embereknek teljesen az egyéniség és a különbözőség meg a különösség látszatát kölcsönzi. A divat bolondját az jellemzi, hogy a divatban rejlő tendenciát az egyébként szintén benne rejlő mértékben túlhajtja. Mikor a hegyes cipők divatosak, az ő cipői lánzsahegyekben fejeződnek be. Mikor a magas gallér a divat, az ő gallérja a füléig ér. Mikor a hosszú szoknya korszaka van, az ő szoknyája méterekre utána húzódik.

András hallotta, hogy a nő sikoltozik. Megpróbálta felemelni a fejét, de a lány mindig újra visszahúzta a tarkóján tartott kezével. Megkísérelt a pár felé tekinteni, de szeme mindig Erzsike elhomályosult tekintetébe akadt.

Hirtelen megmerevedett. Mögöttük erős reccsenés hallatszott, ezért erőszakkal lerántotta magáról a lány tapadó testét, és megfordult. Mögöttük háromméternyire Lacika állt.

Apád kérdi, hol van a száraz fa. Mondta a gyerek. A tűznek égnie kell, mert nem lesz kész az ebéd.

Erzsike úgy tett, mint aki a földön keresgél valamit. András a fürdőnadrágját rángatta vissza a hasára.

Azt a rönköt visszük. Mondta hangosan. Attól féltém, hogy Erzsike nem bírja el.

Lacika mögött Péter jelent meg a fák között. Kezében egész nyaláb gallyat cipelt.

Ti hol vagytok? Kérdezte kíváncsian. Apád már keresgél benneteket.

András a véletlenül megpillantott rönkhöz sietett. Intett a tőle egy fejjel nagyobb fiúnak.

Gyere ide. Mondta. Majd Erzsike viszi a gallyakat, te meg én ezt a nehéz darabot cipeljük el.

Nincs baltánk. Mondta Péter. A kíváncsiság süttött a szeméből, de András úgy tett, mint aki ezt nem veszi észre. Nem hiszem, hogy apád örülni fog ilyen hosszú fatörzsnek.

András legyintett.

Égettünk már ilyet máskor is. Mondta. Add csak az aprókat a kisebbekhez. Ezt beletesszük hosszában a tűzbe, s egész estig melegít.

Péternek igaza volt, jókora darab volt a kissé nedves farönk, de azért, ha nyögve is, megmozdították együtt.

Ez megoldja apám gondjait. Mondta András. Úgy érezte, beleroppan a dereka a cipekedésbe, de ajkát összeszorítva, megindult Péter után. Ez még délután is jó lesz a kávéfőzéshez.

A divatban az, ami egészen egyénit képvisel, nem más, mint azoknak az elemeknek mennyiségi fokozása, amelyek minőségüket tekintve épenséggel a megfelelő kör közkincsét képezik. A többiek előtt jár, de pontosan az ő útjukon. Miután az, amit képvisel a közízlés legmagasabb csúcsa, úgy tűnik, mintha az összesség élén haladna. A valóságban azonban rá is érvényes az, ami számtalan esetben jellemzi az egyén és csoportja viszonyát: a vezető általában vezetett. Egyes korszakok különösen kedvezőek az ilyen viszonyok számára. A divat bolondja felfuvalkodott, mert sokat képzelt magáról, a többség hisz neki, pedig ő nem más, mint egyik elfogadott forma túlhajszolt, néha karikatúrába hajló kiteljesedése.

András apja éppen sózta a húsdarabokat, mikor megérkeztek a partra. Az asszonyok a hagymát tisztították, János apró kavicsokat dobált a vízbe. A két nagyfiú lihegve dobta le a rönköt a földre.

Hol császkáltatok? Kérdezte az apa, de válaszra nem is várt. Csúsz-tassátok rá a végét a tűzre. Ha nem túl nedves, ez sokáig tartja majd a parazsat. Ha nedves, egyiktek mellé ül, és apró gallyakkal éleszti a tüzet egész ebédig.

A sógorok egymás kezéből kapkodták a pálinkás üveget, András anyja a pokrócokon is átgázoló járókelőket szidta.

Úgy mászkálnak itt, mintha az egész Duna az ő tulajdonuk lenne. Mondta. Nincs bennük egy csöpp illem sem. Legalább kikerülnék a táborhelyet, ha látják, hogy itt már letelepedett a család.

Lacika saját anyjának nyarvogott.

Én fürdeni szeretnék. Mondta. Látjátok, mennyien úsznak a vízben. Amott is játszanak benne, vízilabdáznak.

Az anyja idegesen leintette.

Május elseje van, nincs még itt a szezon. Mondta. A múlt hónapban is hiányoztál az iskolából. Csak az kell, hogy újra megfázzál nekem.

De anyu, sokan fürdenek. Mondta Lacika. Azok miért nem fáznak meg.

Azok tudnak úszni. Mondta András anyja. Ha majd Bandi ráér, megfürdet benneteket. Ő kitűnő úszó, az iskola csapatában is benne van.

András úgy tett, mint aki a tüzet vizsgálja. Lopva nézett Erzsikére, látta, hogy a lány arca is, melle is, nyaka is vörös. Félt, hogy észreveszik izgatottságát, ezért a víz szélére szaladt, fejest ugrott a Kis-Dunába. Mikor felbukkant és megrázta a fejét, az egész család nevetett.

A vendégekkel foglalkozz. Mondta az apja. Ne a saját szórakozásodon törd a fejed.

A divat a társadalmi kényszernek egyik formája.

Nem szabad lebecsülni a hatását. Éppen ezért olyan erős, mert a vele való szembenállást egyszerűen jelentéktelenné teszi. Ha az erkölcsi és politikai kényszerrel szembeszálló ember sokak szemében tragikus hős, a divattal szembeszálló ember csupáncsak különcnek számít. Még az is megtörténik, hogy éppen azáltal teremt új divatot, hogy mindenáron szembeszáll az éppen dúló divathullámmal. A divat tagadása is divattá változhat.

Először Lacikát úsztasd meg. Mondta András apja.

Megfázhat a lelkeim. Mondta a sógor nő.

Csak a szélében mártózik meg. Mondta az ember. Azt is csak egy-két percig. Majd András megvigyázza.

Az egész stadion üvöltött. VIGYÁZD A HÁTAD! VIGYÁZD A HÁTAD! András lassan kicsúszkált a part iszapos szélére, kézen fogta Lacikát.

Erzsike a part lejtős szélén guggolt, lábát szétvetette, szeme mosolygott.

Én se tudok rendesen úszni. Mondta. Majd velem is foglalkoznod kell.

Combja között szépívű domborodás feszült, lila alapon egy nyíló rózsa. András úgy tett, mintha nem nézne oda, de érezte, hogy a hideg ellenére előnti a vörösség. HÜLYE A BÍRÓ! HÜLYE A BÍRÓ! Lacika pratykálni kezdett a vízben, amely a napsütés ellenére valóban hűvös volt még a fürdésre, a sógornők mind ott álltak Erzsike mögött, nevtették a gyerekek kínlódását. Biztosan meghúzták már ők is a pálinkásbutykost az ünnep örömére, mert igencsak jókedvűek voltak.

Fogd a bátyja vállát. Mondta Lacika anyja. Erősen kapaszkodj!

A gyereket nem kellett biztatni. Magától is beleragadt Andrásba, sikoltzott, de élvezte is az élményt, amíg ide-oda csúszkáltak a part menti homokban.

A divat kényszer. Az egyén akarata, szándéka, gyakran tudomása nélkül ható viselkedési előírás. A divat norma, s mint ilyen a társadalmi kiválasztódás mechanizmusához tartozik. Arról, hogy ki melyik társadalmi réteg vagy csoport tagja, esetleg melyikbe szeretne belekerülni, vagy hogy melyikbe van esélye beletartozni és melyikbe nincsen, aligha van beszédesebb jelzés, mint az a mód, ahogyan önmagát benyomáskeltés céljából bemutatja, képviseli, öltözteti, beszélteti, mozgatja az emberi viszonyok kölcsönösségi színpadán.

Lacika visítva menekült az anyja által hozott törülköző száraz melege alá, Erzsike meg felpattant, és a víz felé rohant.

Most én következem. Mondta, és egyszerűen rádobta magát Andrásra, úgyhogy mindketten lemerültek egy pillanatra a víz alá. A fiú prűszkölt, de gyorsan talpra állt, hogy átfoghassa a süllyedő lánytestet. MELLÉ NE RÚGD, TE LÓ! MELLÉ NE RÚGD, TE LÓ! Kiemelte a lány fejét, aztán másik kezével a víz felszínére rántotta a derekát is.

Feküdj nyugodtan András kezében, majd ő megmutatja az úszás alapszabályait. Mondta András édesanyja. Az asszonyok már a tányérokot szedték elő az ebédhez, a fiúk ismét labdázni kezdtek a parton, hallatszott a labda buffogása.

A lány valóban András kezén feküdt, a fiú bal tenyere a melle alatt volt, a jobbal a hasát tartotta föl.

Milyen sötét a víz. Mondta Erzsike.

Az árnyéka az. Mondta András.

A víznek van árnyéka? Kérdezte a lány.

A homoktól, az algáktól, a felhőktől az égen. Mondta a fiú. Saját tömegétől is van árnyéka.

A lány egyik kezével András nyakába kapaszkodott, a másikkal lenyúlt a víz alá.

Tudod, mit csinálnak azok ketten ott a parton? Mondta halkán, de ha hangosan beszél, akkor se figyeltek volna fel rá, mindenki az ebéd körül sürgött-forgott.

Tudom. Mondta András, és nyelt egyet.

Majd egyszer mi is keresünk magunknak társat. Mondta a lány. Biztosan élvezik egymást nagyon. Pedig veszekedtek.

András elkapta a lány víz alatt matató kezét.

Tárd szét a karod, ha úszni akarsz. Mondta. Próbáld meg, a karjaid és a lábod egyszerre csapd szét, aztán lökd előre magad, mint a békák.

A lány a combjai közé húzta a fiú jobb kezét.

Tartsál erősen. Mondta. Akkor nem félek olyan nagyon.

Ide-oda haladtak a parttól néhány méternyire. S minden csapás után a lány szorított egyet a fiú kezén.

Majd egyszer mi is megnövünk. Mondta. Majd akkor mindketten tudjuk már, mit kell csinálni.

Nem kell a víztől félni. Mondta András. Se a hidegétől, se az árnyékától.

Kinn a parton pokrócokon heverték az ünneplő családok, a gyerekek hatalmas lármát csaptak, több helyütt égett a tűz. A tömeg élvezte, hogy ilyen szép napsütésben telik május elseje.

AZ ÉSZAKI FAL (X.)

Regény

DRAGAN VELIKIĆ

29.

A téli fagyok idején Olga nem hagyta el a lakást. A falakon operaáriák szűrődtek át. Dmitrij hozzáfogott a reggeli gyakorláshoz. Olga a konyhaablakból nézett le a Matrozenszergasszra meg a kék postatargoncára a járdán. A postás gyorsan végigjárta a Tengerész utcát.

Amikor lement a bejáráthoz, a postaládában levelet talált. Ráismert az édesanyja kézírására. A szülei is megírták, amivel tele voltak az újságok meg a tévéhíradók: az infláció Szerbiában többmillió százalékos, a német márka árfolyama naponta háromszor változott, a pénz annyit ért, mint a konfetti.

A nap folyamán Olga egyre többet gondolt szülővárosára, s elérzékenyülve egy orosz árián, melyet Dmitrij egész délután fűjt, elhatározta, hogy néhány napra leruccan Belgrádba.

Zúgolódva bár, Andrej végül beleegyezett, hogy december elején a neje meglátogassa a szüleit. Olga nem tudta megmagyarázni, honnan ez a váratlanul felébredő vágy, hogy tél közepén belgrádi levegőt szívjon. Meglehet a festmény, A víz alatti város miatt, hisz a hálószoba nyitott ajtaján át mindennap ráesett a szeme. Gondolatban már az Avala expresszben ült. Ez pedig bármelyik vonat lehet, amely ebben a században országokon robog át, amelyeknek a határai olyan likacsosak, akár csak az ablak függönye, amikor éjszakának idején a szerelmespárok kiugranak az ágyból, és meztelenül kémlelik a sötétséget.

December elején egy reggel Olga meg Andrej kitaxiztak a Südbanhofra. A szerelvény föl van fűtve, s a meleg majd csak akkor szökik meg a rosszul záró berendezéseken át, amikor a vonat elindul. A behavazott

magyar síkság felidézi Olgában a háború utáni zord éveket, amikor Pavle bácsi szelte a Mura jeges hullámain. Egyedül van az első osztályú fülkében. Szórakozottan nézi a tájat. A fülkébe belép a magyar vámos, ő Gyórtól kezdve járja végig a szerelvényt, és a Jugoszláviát sújtó blokádnak miatt ellenőrzi az utasok poggyászát. Udvarias, maga emeli le és teszi az ülésre Olga bőröndjét. Figyelmesen nézi át a cuccot. Amikor kezébe akad a parfümös üvegeket meg a toalettszappanokat tartalmazó tasak, két mintapéldányt kiválaszt magának, majd kérdő pillantást vet Olgára. A fiatalasszony bólint. A vámos rutinos mozdulattal bekebelezi a zsákmányt.

Az Avala expressz utasai agyonfagyva, a szokásos százvalahány perces késéssel futnak be a bežanijai alagút sötétjébe. A peronon a szülei várják Olgát. Valamiféle szédült népség bóklászik a latyakban meg az elpiszkolódtott hóban. Áltaxisok vívnek közelharcot a ritka utasért.

A hazafelé vezető úton Olga a bérkocsi ablakán keresztül szemléli az üres kirakatokat, a hosszú sorokat, az eltorzult arcokat. Majd csak a szobájában sóhajt fel megkönnyebbülten.

Másnap reggel, amikor szemügyre veszi az ismert tájékat, a legközelebbi sarkon új biztrót fedez fel. Tulajdonosa Vasiljević felügyelőnek, valamikori társbérőjüknek a fia. Vastag lánc díszeleg a fiatalember hanyagul kigombolt inge mögött a mellén. Rövidre nyírt hajával, egész fizimiskájával és gesztusaival arra az embertípusra emlékeztet, amelyből a legtöbb van az újságokban, a televízióban, a minisztériumokban.

A szipolyozás már jó ideje tart, mondta édesapja az ebédnél. – Az eltelt hat hónapban, amióta elmentél, fogalmat alkothattunk magunknak arról, milyen mélyre lehet süllyedni. De a zuhanás folytatódik.

Olga azokban a napokban sorra látogatja barátait. Benéz a Központi Könyvtárba is. A szegénység áporodottsága lépten-nyomon. Szülei mármár nyomorognak, és Olga gyakran vált német márkát hazai pénzre a Vasiljević fiú biztrójában.

Életem végéig meg leszek elégedve, ha legalább kenyérré meg tejjé futja, mondja az édesanyja. – Ezt az eredményt mutathatja fel ez az uralom, amelynek tele van a szája a szerbséggel.

Mért nem engedik meg nekik, hogy még gyermekkorukban kitombolják magukat? – morfondírozik fennhangon az édesanya, miközben a tévé képernyőjén a vezér fényképét nézi, aki sötétben mered a semmibe, miközben a bemondó a szöveget olvassa. Ez a puffedt arc, ez a szúrós

tekintet, melyet semmiféle smink nem tud elkendőzni, egy pillanatra megbénított Olgában minden gondolatot.

S most ők hárman, ki-ki a maga tudatkamrájában, elgondolkodik a Történelem folyásán.

A kisdud titkaik poggyászával járják a világot forradalmárok, akiknek pincéiben viszonzatlan szerelmek parázslanak, szobafestők, akik híres festőművészeknek álmodják magukat, fehér öltönyben feszítő, girardi kalapos lakatosok, füstös kávéházakban vastag kártyacsomagból kihúzott nagy eszmék apostolai.

A Belgrádban eltöltött tíz nap alatt Olga többször kint vacsorázott barátaival, sétálgatott a városban, amely most egy másik előadásnak adta kölcsön kulisszáit. Nem ismeri föl sem a kulisszatologatókat, sem a színészeket. Előérzete azt súgta, hogy egész eljövendő életét a Közép-Európa tájait uraló bandák fogják meghatározni. A Noé bárkájának szegélye néhány száz kilométerrel keletebbre került. Nemzete pedig, melyhez tartozott, elrugaskodott ettől a szegélytől, és menekült onnan.

Olga mindent elolvas az újságokban, még a gyászjelentéseket is. Fiatal emberek esnek el nem létező harctereken. A nekrofilia zuhatagai árasztanak el egy tudatot, amely mindig szabadságszeretőnek mondta magát. Ismét divatba jöttek a kitüntetésekkel agyondekorált, elaggott frontarcosok.

S Olga ekkor is Borisra gondol. A belgrádi aszfaltról tekintve Bécs ragyog, de ez nem az a ragyogás, amely melenget. Olyan ő, akár a légy két ablaküveg között, a dupla ablak légüres terében. Magasan hordott hasában pedig egy élet lüktet, akinek nincs beleszólása, hogy milyen új színházat akar.

Elutazása előtti estén, az egyik belgrádi étteremben, Olga felfigyel a kockafejekre az asztalok körül, a maffiózók aranyláncaira, a jónevű újságírók társaságában üldögélő gonosztevőkre. Minden összekeveredett. Ebben a blokádban, a világtól való elszigeteltségben az élet csak merő imitáció. Mégis, Olga szereti városának kulisszáit.

Belgrádot mindig mindenki szerette, mondta az édesapa. – De ebben a háborúban elveszítette ezt a rokonszenvet. Pár ezer tiszta lélek nem mentheti meg egy milliós város becsületét.

Mit gondolsz, van olyan város, ahol több van belőlük? – kérdezte Olga.

A papa hallgat.

A finom struktúrák hanyatlásnak indulnak. A rozoga autóbuszok, a retkes nyakak és a kockafejek pókhálóként hálózzák be Belgrád egét.

S miközben egy szürke, decemberi délben a vonat átdöcög a Száván, Olga belelappoz az egyik napilapba. Egy békaarcú nőszemély néz vissza rá a fekete-fehér fénykép szürkés raszteréből. Olga valamiféle Feljegyzéseket olvas. Csupa együgyűség és butaság.

A vonat befut Újvidékre. A peronon csempészek, katonák és gépisztolyos rendőrök. A blokád második esztendejében Szerbia hulladéktelepre emlékeztet.

A Belgrádban töltött tíz nap legnagyobb meglepetése Olga számára az a tapasztalat volt, hogy legjobb barátai is mennyire megváltoztak a kiközösítés miatt. Sötét pogánykodásba süllyedtek, a pravoszlávságról azon a tömjénfelhőn keresztül beszéltek, melyet mosatlan hajú, dühödt pópák füstölői pöfögtettek az orruk alá. A valamikori rockerek terepszínű egyenruhába bújtak. Olgát elfogta a szégyenérzet az efféle színváltások miatt, szégyenérzet, hogy az ikonok előtt kaméleonok hajbókolnak, szégyenérzet amiatt a magyar vámos miatt is, aki olyan tökélyig fejlesztette a zsarolás módszereit, szégyellte magát Kelet-Európa nyomorzuhatagai előtt, mely hajdani birodalom végre szembe-sült bukásával.

A papa a tiszta halmazállapotokhoz fűződő kétségekről beszélt. – Még a vegytiszta víz sem egészséges. Szerbiában még mindig megoszlás van. Mintha nem múlt volna el kétszáz év. Ez a nép imádja a kazánt, az egyenruhászagot, a lövészárkok sarát, a csajkát meg a vezért. Lévén, hogy mint a tyúknak, nincs emlékezete, a lapok meg a tévé minden reggel úgy sulykolja a fejébe, hogy mi történt előző nap. Márpedig mindig akad egy aforizmafარagó, aki minden létezőt relativizál, és még magasabbra duzzasztja a méltóságjeltség mesterséges tavát.

A puha és termékeny paraszti tudatra a bolsevik spachtlitól felrakott rétegek romboló hatása nagyobbban bizonyult Belgrádban, mint Prágában. Olga édesanyja a négy évtizeddel korábbi vibrációkat ismerte fel újból. Csakhogy az új „felszabadítók” nem voltak egy személyben győztesek is, és a partizánokkal ellentétben, bensőleg megrendült, kétségbeesett és beteg emberek voltak.

Van olyan bankett, ahol a szakadékokat kéznyújtással hidalják át. S az áldozatokról kiderül, hogy hiábavalók voltak. Mindazt, ami nem akaródzott, úgy könyvelik el, hogy nem lehetett. Aki lebecsüli ezt a

pillanatot, aki nem hódol be neki és elutasítja a segítő kezet, annak az örök vesztés sorsa jut osztályrészéül.

Olga tíz napon át babusgatja könyveit és talizmánjait. Kísértetekkel a háta mögött érkezik meg északra, a bécsi Déli pályaudvar landolási fényeinek kettős sorfala között.

30.

Az asztalon Boris levele várta. Mondatai nyomán a mollardgassei lakás benépesült a Capetown, Afrika sarkantyúja sziklaszirtjeinek körvonaláival, Boris ugyanis lefényképezte őket, és a fényképet elküldte a levélben. Egy építkezési vállalatban talált munkát. Szobafestőként dolgozik. Hát a festészet? Egyelőre vázlatokat készít, és issza a vékony afrikai borokat. Amikor behunyja a szemét, valamelyik bécsi „heurig”-ba képzeli magát.

A mollardgassei lakásba beköltözött Afrika. Olga haladéktalanul válaszolt, leírta váratlan látogatását Belgrádba. Levelében azt a várost építette, melyet Boris víz alattinak festett meg.

No, és Andrej? Ő mit épített?

Nehezen viselte el a tíz napot Olga nélkül. Irén Tirolban volt, s Andrej örült, hogy ezt éppen így rendezte a véletlen szeszélye. Az Olga méhében növekvő magzat erőt adott még egy újrakezdéshez.

A doktor úr hat után rendszerint a karlsplatzi görög étteremben vacsorázott. Bécsben mindenki Boszniáról beszélt. A történelem útjainak és útvesztőinek magyarázatában újfent elő lehetett venni a szarajevói merényletet, miközben az annexiókat gondosan kiradírozták, mintha nem is lettek volna sem 1908-ban, sem pedig harminc évvel később.

Andrej nem szerette a parádékat, a sörözőket és a stadionokat. Bécsben, gondolta, megszökhet azok elől, akik szerelmesek a lobogókba, alattuk sóhajtoznak és nőnek fel. Úgy gondolta, az olyan embereknek, akiket zászlók és himnuszok, nemkülönbén a vért csillogása és a trombiták harsogása hidegen hagynak, Bécs otthont nyújthat.

Andrej átvette az anatómiagyakorlatokat, hajszálerék, ínszalagok és izomkötegek tömkelegével találta magát szemben, és föltette magában a kérdést, hol van itt az a képlékeny tudat, ahol a gondolat születik?

Olgát az erőteljes testéért és a melankóliájáért szerette meg. Feleségének azt a benső szükségletét, hogy a tudományban mutasson fel teljesítményt, úgy élte meg, mint ami szüntelenül veszélyezteti kettejük nyugalma. S csak akkor könnyebbült meg, amikor Olga teherbe esett. Andrej sziklaszilárd kitartással tette le egymás után a vizsgák hosszú sorát, minden idegszálával arra a dédelgetett tervére összpontosítva, hogy egypár év múlva a saját magánrendelőjének nyugalmas öblébe hajózik. Készen állt rá, hogy útlevelet cserél, hogy osztrák polgár legyen, hogy egy pillanatra odaálljon egy másféle lobogó rongy alá, mert a zászló – akár a függöny a szállodai szobában, melyet kedve szerint változathat. Az ország is csak egy szálloda. Ha nem felel meg, bármikor másikat kereshet.

A hotelszobák szaga temetőszagra emlékeztet.

31.

Mint amikor egy váratlan délutáni szundítás után, amely néhány percre megzavarja időérzékünket, majd verejtékcساتok hajjal fölserkenve nem tudunk tájékozódni a térben sem, azaz a napnak abban a szűk kalitkájában, mely a tudatosan élt élet illúzióját kelti, azonképpen egy havas decemberi reggelen, a Burgszínház közelében, a Josefstädter utca sarkán levő Achilles Cafében, Rita fülét is megütötte egy mondat, mely átcikázott tudatán. Elmúlt az élet, így hangzott ez a mondat.

A cafében alig néhány vendég lézengett. Még csak tíz óra volt. A Burgba menet Rita gyakran betért az Achillesbe, hogy átlapozza az újságokat és megigyon egy kávé. Mi történt? Talán a közeledő karácsony, hogy még egy év elmúlt a fejünk fölött, az terelte gondolatait vakvágányra, oda, ahol a kitolatott vonatokat hagyják kihűlni az út végén? Mert bármennyire is kérlelhetetlen az idő múlása, vannak pillanatok, amikor elborzadva ébredünk ennek tudatára, amikor pánikba esve állapítjuk meg, hogy vonásaink megváltoztak, hogy a bőrünk furcsán viselkedik, hogy töredeznek a körmeink, a hajunk meg hullik.

Azon a reggelen Rita egyszerűen megállapítja, hogy élete hatodik évtizedének közepén csupa véletlenek irányította életet él. Mindig szófogadóan alávetette magát a különféle rituáléknak, a város pedig, ahol lakott, a rend és a biztonság erőteljes csipkészetével szolgált minden magányos léleknek. Munkájába feledkezett, s miközben jelmezekkel

meg színpadképekkel bíbelődött, tréfát űzött az idővel. Tibor a házasságban megkettőzte magát, Ritát viszont magára hagyta. Önzésük, kinek-kinek az önzése, finom formákat, pontosan megállapított viselkedési szabályokat öltött. Azt az űrt, melybe egy új lénynek kellett volna beköltöznie, hogy erejével összeboronálja őket, a teniszezés, szaunázás, a medencei úszás, hegymászás és vitorlázás órái töltötték ki.

Elmúlt az élet, hajtogatta magában Rita.

A cigaretta parazsa volt az egyetlen fényeskedő pont annak a reggelnek a komorságában. A felismerésben, hogy ő még csak a felénél tart annak az életútnak, melyet Márta megélt, nem talált semmi vigasztalót. Mert Mártának megvolt az a képessége, hogy – noha nyugtalan időkét élt – megőrizze az élettől való megittasultságát. Rita, ellenben, minden oldalról csak annak a göngyanyagnak az erőteljes szorítását érezte magán, amely rabul ejtette az életét. Előző nap Márta szobájából áthozta a kínai paravánt. Amikor belépett a házba, szülei nem vették észre, hogy megjött. Annyira belemélyedtek bábuikba. Rita egész gyermekkorát törpék, óriások, pojácak, boszorkányok, jóságos tündérek és királyfiak népesítették be. Ez a világ határozta meg életpályáját. Úgy érezte, nem is tudna mást csinálni. Szülei világeletükben színházi bábukat készítettek, s most, aggkorukra is mindennap ott látják kezük munkáját a nappali szoba vitrinjeiben.

Elközelgett az idő, amikor búcsút kellett mondania a kávéháznak, és elindulni munkahelyére, a Burgba. Hirtelen megkívánta a régi baráti társaságot, tüstént el is határozta hát, estére indítványozni fogja Tibornak, hogy az idén otthon szilveszterezzenek a barátaikkal. Éjjél után majd kivonulnak a Stefanplatzra, akárcsak a korábbi években.

32.

Szél. Gyakorta fújt Bécsben a tágas Gürtelen végigsöpörve. Olga erőteljes rohamokként észlelte az Europlatzon. A Bécsi-erdő felől fújt, amely félkörben övezte a várost.

Olga egy pillanatra megállt, és felhajtotta a köpenye gallérját. Ez a jeges szél elhessentette az ősznek még a gondolatát is. A télies korai alkonyatban Olga a palotasorok kivilágított ablakaira emelte tekintetét, és egy lámpa sárga fényköréről ábrándozott, mely annyira elérhetetlen számára, a fényköről, amely feszült lényének visszaadná a nyugalmat.

Mert – nem volt sehol, nem volt sem Belgrádban, sem Bécsben. A kivándorlás gondolatát elvetette, a szónak még az említésétől is undorodott, micsoda semmitmondó élettrajzi toldalék! Az ő szenzibilitása, polgári neveltetése vándorolt ki. Ezekben a napokban megszűnt vásárolni a belgrádi lapokat. A parlagiasság lávaként temette be városát, a víz pedig, amelyben úszott – a gyermek- és ifjúkora – halastó vala, a téresség délibábja, amely az első puska lövésekre és az ország széthullásával úgy elpárolgott, mint a vízcsepp. Ami csak lélegzett ebben a halastóban, világgá ment. Olga már csak szikkadt lepedéket és nyálkát talált.

Ó, igen, a tenger virágzott akkor, a hullámok zöld taraja, mely egy ősszel elborította a portorozi partot.

Olga meghasonlottan kóborolt a bécsi utcákon. Mért van az, hogy nemzete mindig előlről kezd, emésztődött. Mért, hogy mindig putzerok tukmálják rá magukat elitként? S apja hangját hallotta. Európaiság? Az egyén könnyűszerrel lép át akár századokon is, de egy nép? Nem, a nemzetek képtelenek korokat átugorni.

De én már nem hiszek abban, hogy a történelem folyamán annyira ártatlanok lettünk volna, hallotta újból az apját. Azt hiszem, népünkbe, mely háborúskodással közeledett Európához, rengeteg hazugság ivódott, márpedig éppen azok vezették félre, akik uralkodtak rajta. Ma is úgy van, hogy akiket dicsőítenek a szerbek, azok hazudnak legtöbbit. A mi tragédiánk, hogy sohasem törődtünk a csomagolással, a formával, pedig anélkül semmit sem lehet az utódokra átörökíteni, legfeljebb csak annyit, amennyi a betyáros gatyakorcba, a mély zsebekbe meg a fölkapott köténybe befér.

A Belgrádban töltött utolsó napja verőfényes volt, s Olga a Központi Könyvtár-beli barátnőjével sétát tett a Kalemegdánon. Visszafelé jövet, a Mihály fejedelem utcában, szembetalálkoztak a szakállat növesztett íróval, Olga irodalmi rendezvényeinek gyakori vendégével, aki alig ismerte meg őt. S akkor, amíg egy negyed órát cseverésztek az utcán, az író végigment mindazokon a regisztereken, amelyekeken egy piti lélek végigskálázhat, az arroganciától kezdve, merthogy, istenem, ő szereti a nemzetét (elkerülte, hogy azt mondja, a városát, mert csak egyetemi éveiben került Belgrádba), addig, hogy na, és te, mit csinálsz ott azoknál az osztrákoknál? Olga egy mosollyal hűtötte le az ipse sziporkázását. Ez a tehetséges író úgy maradt meg emlékezetében, mint aki ordítózá-

sával lyuggatja ki hallgatósága dobhártyáit, utána pedig apró mandula-szemeivel egy-két másodpercig körbefürkészve leste, hogy hangoskodása mekkora hatást keltett.

A beszélgetés első tíz perce után Olgának megvilágosodott, hogy ez a valamikor megvesztegethetetlen, rátarti író, most, azért a csöppnyi dicsőségért cserébe, mindenféle fajzatnak kezet nyújt a banketteken. Minden kiegyenlítődtött a posványban. S ez a szakállas író, aki elutasítja, hogy a világot lássa hazájának, mert az ő világa az államhatároknál végződik, ez az író nyugodt lélekkel bitorolja majd egy Crnjanskinak vagy egy Kišnek az életrajzát, éjszakánként pedig a bugyellárisában élére rakesgatja a bankókat, amelyeket ifjúkorában el sem akart fogadni.

A szakállas íróval való röpké beszélgetés során, miközben elhárította az invitálást, hogy üljenek le valahol, Olga ráébredt, hogy ahhoz a ritka emberfajtához tartozik, amely abban a tudatban nőtt fel, hogy hazájának tengere, Alpesi-hegyvidéke és Pannóniája van. Hazulról tiszta helyzetet vitt magával a poggyászában, és évszázadok választották el az óvatos szatócstól, aki csal a mérlegen, a szatócstól, aki ikonként lélegzik az olyan belgrádi családok körében, amelyek polgárinak nevezik magukat.

Olga tudatában, amely tanulással csiszolódott Bécs színpadán, egy-egy réteggént hagyott nyomot Bled is, Ohrid is, Dubrovnik is, és – természetesen – Belgrád. Megértette, hogy individualistának lenni a legnagyobb eretnekség. Ugyan mit tudnak az ő hazájáról ezek a felületes emberek, a parázsló tüzek élesztgetésének ezek a specialistái?

S ebben múlik el még egy tél.

Andrej mindig fáradtan jött haza, majd vacsora után még tanult. Olga éjszaka a mennyezetre bámult, a maga szárazföldjét építgette a tengernyi vízben. Tenyerével időnként végigsimított magasan polcosodó hasán.

A konyhaablakból lelátott a behavazott Matrozengasséire, a sínekre, melyek sötétlő kígyókként tekeregtek a hóban. Az utca végén pedig, a háztetők magasságában, a Pannonia Szálló bejárata fölött csúcsosodó üvegpiramisban karácsonyfa csillogott.

A várost járva Olga mind távolabbi negyedeket keresett fel. A bécsi villamosokban jó meleg van, és siklanak, mint a szánkó. Kellemesek a kávézók is, reggelente üresek és jótékonyan homályosak a télies opál-fényben.

Egy reggel, az épület előtt, Olga összefutott Natasával. Együtt léptek be a kapun, s amíg Olga kizárta a postaládát, a kislány kíváncsian megállt

mellette. Nem titkolta meglepetését, amikor Olga két borítékot emelt ki a rekeszből.

Nekünk senki sem ír, mondta Natasa. – Mi messze vagyunk.

Olga mosolyogva simogatta meg a kislány haját. A lépcsőn felfelé menet Natasát többször elfogta a köhögés. Kigyógyulsz a köhögésből, ne félj, mondta magában Olga megindultan, amíg utána nézett a lakásuk ajtaja mögött eltűnő Natasának. A köhögést is meg minden más nyavalyádat átvészeled, egyedül a megaláztatásokat nem. Viszont a megaláztatás a te legnagyobb erőforrásod, mondogatta magában Olga. Ha pedig felnősz, könyörtelen leszel, mert nem ismerted meg a gyermekkor gondtalanságát, amely bécsi pajtásaidnak olyan magától értetődően megadatik. Egy napon, talán, híres operaénekesnő leszel, de bárhová vet is a sors keze, miként a bűnös a büntett színhelyére, mindig visszajársz majd Bécsbe. Amidőn pedig szüleid egyszer jobblétre szenderülnek, és kiköltöznek valamelyik orosz temetőbe, emlékükre gyertyát gyújtasz majd a templomban, ahol énekkarok teremtik újjá az elveszett paradicsomot. Ó, szépségem, érett nőként látlak. A háborúk elvihartzottak, te pedig, a taskenti ösök szívósságával, megőrizted magad, és nyugodtan várod az öregséget egy párizsi, milánói vagy római lakásban. A postaládád mindig tömve van, s a postás gyakran hoz csomagot. Számodra kicsi lett a világ, és többé semmi sincs olyan messze, hogy oda nem juthatna el a levél.

Ha pedig megöregszel, mind közelebb kerülsz Taskenthez, ahonnan öt éves gyermekként elindultál. Mindebből csupán a kékes fényű villanyégőre emlékszel a vonatfülkében. Taskent kialudt csillagként világít öregségedben. A nevét suttogva ejted ki a szádon, mint valami varázsigét. Még majd talán kártyát is vetsz az asztalon, úgy, mint az apád. Taskent elérhetetlen: akárcsak azok a lampionok a fákön a Rathaus előtti parkban, egy bécsi télen, karácsony előtt, amikor tekintetteddel simogattad a mézeskalácsokat meg a téli fagyfalt sötét gömböcskéit, a vatacukrot meg a kandírozott gyümölcsöt, és elragadtatva hallgattad az utcai verklit meg szüleid fojtott hangját.

Öregkorodban, az utcán sétálgatva, gyermekkorodból ismert szavak ütik meg füledet a nagyvárosi nyüzsgésben, mert menekültek mindig lesznek. Vállat vonsz majd, gyertyát gyújtasz az orosz templomban, és egy fémpénzt vetsz a koldus kalapjába.

S akkor telefoncsengetés hasított a lakás csendjébe. Olga az előszobában levő asztalkához lépett, és felemelte a kagylót.

A drót másik végén Rita jelentkezett. Hallotta, hogy Olga megjött, és látni szeretné. És, természetesen, mindkettőjüket elvárja szilveszterre.

Megbeszélték, hogy másnap délben találkoznak az Achillesben.

33.

A szeptember végi napok esőt hoztak. Bóra süvített Trieszt fölött, a hullámok átsaptak a riván, és a Ponte Rosso kihalt. A kávéházakban meleg volt.

Amióta Nóra meg James mellé Stanislas is beköltözött, a lakás szűknek bizonyult. James nem a szűkösséget, nem is a gyereksírást nehezményezte, hanem azt, hogy meg kellett válnia Nóra testétől, mely ezentúl a farkasfiókat táplálta a bölcsőben, aki gögicsélésével pírba vonta a kismama arcát. A gyermek jövetelével meghasonlottság lépett fel. Nyomott lelkiállapotát azzal gyógyította, hogy kalapot és kesztyűt vásárolt Nóranak. Egy pár kesztyű volt egyáltalán az első ajándék, amit Nóra valaha is kapott tőle. De hát a kalaptűk meg a selyemsálak, és – természetesen – egy-egy palack jóféle bor, mindez egy szempillantás alatt elérhetetlenné vált, mihelyt ránézett adósságainak jegyzékére, amelyet gondosan nyilvántartott egy noteszben.

A szavakban talált menekvést, a szavakban, melyek zuhatagként áradtak, záporoztak. A piciny átjárós szobába szorult, az ágyon heverészve éjszaka itt írt, nappal pedig itt pihente ki fáradalmait, miközben csupa banalításokkal foglalkozott: árulistákat silabizált, azoknak az árucikkeknek a jegyzékét, amelyeket a Beppo boltjában vettek. (A Beppónál – Nóra is, jómaga is megindultan gondoltak erre a névre, mely egy pólai vendéglőhöz fűződött.) Sajttekercsek, üveg tejek, kiflik rajzoltak gondolataiban, aztán következett a kiló liszt, egy tégely marinírozott sardella, az olajbogyó, a mandolata névre hallgató kedvenc nyalánkság kemény, fehér tömege. Mindezek a banalítások ellenséges hadakként sorakoztak fel vele szemben a hajnali órán. Az átjárós szoba ajtajában megjelent Mario, a szabó, és valami cédulát lobogtatott, nyaka körül pedig ott volt a hosszú, zöld centi, úgy hordta a nyakában, mint az idomító a kígyót.

James egyetlen mozdulattal elhessegette a kísértő látomásokat. Behódolni abban a pillanatban, feladni a még befejezetlen várat, egyenlő lett volna a vereséggel. S ezért szívesebben húzta fel a banktisztviselő fekete könyökvédőjét, vagy ábrándozott mozivállalkozásról Dublinban, semhogy az irodalom világában vízholdó fiú legyen kóműveséknél, recenziókat és esszéket írjon.

Az utóbbi hetekben, amióta naptár szerint is belegázoltak az esős, trieszti őszbe, James gyakran találkozott Vilfan úrral, egy vállalkozó szellemű nyomdással, aki érdeklődött a könyvei iránt. Természetesen, főleg az érdekelte, hogy James mért hagyta el Írországot.

Ne várja, Vilfan úr, hogy erre most kerek mondatokban válaszoljak, felelte a fiatal dublini. – Szertelenségemet már nem lehet a fiatalság számlájára írni. Én már nem vagyok fiatal, vén vagyok, mint az óceán.

Vilfan úr hörpintett a gyomorkeserűből, és a nyelve hegyével körülnyalintotta a száját.

James már régen a megíratlan novellák sötét lomtárába helyezte Vilfan urat, a sörgyári lerakatba, ahol a „ginnis”-t raktározzák. S pontosan azért, mert tudta, hogy a jámbor Vilfan biankó bevesz mindent, James minduntalan más okot hozott fel a maga önkéntes száműzetésére. Ezekben a tengerparti osztrák városokban mindig megszimatozta a költő vagy művész köntösébe öltözött besúgót. Jót derült rajta, hogy talán Vilfan úr is egy ilyen szorgos spicli, aki a deksikkel folytatott bizalmas beszélgetésekben vezeti le hazafiúi hevületét.

Bizony, másképpen volna, Vilfan úr, ha a Beppó szatócsnál fölírt pazar kontómat a Black Rock-i részeges Cheney írná be magának, akinél az apám egy egész kis vagyonnal maradt adós. Más az, amikor dublini macska szalad át előttünk az úton. Itt ez nem a sors ujjá.

Vilfannak jólestek James szavai, közben gondolatai is olyan lomhán araszoltak előre, akár a teste, mely sohasem szenvedett éhséget, és a kereskedő ősök finom idegszövetének védelmében élte életét, akik karsztvidéki dajkáik tápláló tejének köszönhették első lépéseiket. Ezek a tenyeres-talpas vászoncelédek táplálták egy degenerált faj satnya utódait. A gyerekek erőre kaptak, s amikor felnőttek, nem felejtették el a karsztvidéki anyafarkasokat. Olykor-olykor segítő kezet nyújtottak szomjazó tejtestvérüknek. Vilfan úr is ilyenfajta készletéből engedte át magát a fiatal írnek, Trieszt leghíresebb magántanárának.

A saját városában, kedves Vilfan úr, nem nyomoroghat az ember olyan előkelően, mint ahogyan azt idegen partokon tesszük. Ilyen helyzetemben nem feleselgethetek az alkonyati madárral a Stephens Green-parkban, mert a részeges Cheney örökké a sarkamban van füzetével, amelybe a hitelből élőket, az adósait jegyzi. Ezt a madarat pedig a San Giusto aljában is hallom. A látóhatárt, itt, Triesztben, a Stephens Green lombjai szűkítik le előttem. Ért engem, Vilfan úr?

Vilfan bólintott, és az asztaluk mellett elhaladó pincértől még egy liter bort és egy pohárka gyomorkeserűt rendelt.

Tudom, az emberek mindenfélét kitalálnak majd, hogy mért vagyok száműzetésben. S minden ilyen ok csak részben lesz igaz, mert jómagam sem tudom pontosan felsorolni őket. De annyi bizonyos, hogy írói szituáció nélkül nem lehet alkotni. Én ezt itt, Triesztben találtam meg. Ahhoz, hogy hű maradjak az általam teremtett világhoz, nem fogadhatom el a siralom völgyének törvényeit. Kénytelen vagyok megszegni őket, s ezért nincs olyan lobogó, amely alatt vigyázzba vágom magam, nincs az a himnusz, amely megkönnyeztet.

Művészembernek jót tesz, ha külföldön él, folytatta James. – Mert csak akkor mentesülhet a Történelem szolgálatától, azoktól a megalázó tévhitektől, hogy az egyik fél öldököl, a másik meg harcol. Hogy ne járjon az esze katedrákon, papokon és besúgókon.

Vilfan úr szívesen ücsörögte át az éjszakát Jamesszel valamelyik kávéházban, ahol, miként Isten házában az ígét, úgy hallgatta, hogy egységedül egyetlen gyermekkor, egyetlen ifjúkor, egyetlen szenvedély létezik, s ők mindebben porszemek. Az egyik ilyen porszem maga Vilfan, az ő gyermekora, a karszt-hegyi házuk verandáján elszenvedett verések, a nagybátyjával tett gyalogutak, amidőn megmutatta neki, mely ösvényeken és csapásokon érkezett a gyonyuk.

Vilfan nem engedte meg, hogy felülkerekedjen benne a pénzéhség, úgy érezte, ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelynek a lazítást rendelte el a sors. A felhalmozott nagy vagyon a dekadencia gyönyöreire csábít. Ápolt ujjakkal átfonni a kristálypoharat, megírni egynéhány verset, és elandalodni a hegedű selymes futamain.

S nem neheztelt meg, amikor hazafelé tartva a fiatal dublini őt, a jóindulatú trieszti cívist is azok közé az elkényeztetett ficsúrok közé sorolta, akik csak az élvezeteket hajszojják, anélkül, hogy bárminek is ismernék az árát, egyetlenegy hangjegynek az árát, melyet a hektikás

zenész előcsal a szárazfából, egyetlen bokor árát a valamely palota előcsarnokában díszelgő festményen. James végigdülöngélte a trieszti utcákat, Vilfan ilyenkor hazakísérte, majd visszatért a város másik végébe, ahol lakott, csak nagyritkán bérelve konflist. Szívesebben gyalog ment haza a hajnali órán. Leült az üveges előtérben elhelyezett íróasztalához, s mikéntha kristálygömbben lakoznék, átengedte magát az írás gyönyörének. Kalligrafikus betűkkel bejelentéseket írt a trieszti prefektúrának. Egyikével azon három kiírt kézírásának, amelyeket különböző helyzetekben használt. A kerek gyöngybetűkkel kizárólag verseket írt. E kora reggelen azonban ferdén rótt, szálkás betűkre állította be kezét, hogy az az éber szem a prefektúrán éles elméjű, lucidus forrásra következtessen a kézírásból.

James azon nyomban kijózanodott, amikor előkerült az adósságnotesz, meg attól, hogy mi mindent kell még vennie. Mert küszöbön a tél. Minden szombaton elsőnek áll sorba fizetésosztáskor. Pietro Lanzi, a titkár, átnyújtja a pénzt. James pedig, Mária Terézia képmásába merülve, elkapja őfelsége szeme villanását.

No, és mi van akkor, ha felhúszom a bankhivatalnokok fekete könykvédőjét? – suttogta James. Mindent megteszek, csak hogy távol maradjak Írországtól, messze legyenek a madártól, mely a Stephens Green lombjai között rikácsol a kora esti szürkületben. Mert a szót, melyet kimondok, s amelyből akár a kaucsukfa nedve, úgy csorran az örökkévalóság hordaléka, azt a szót egyedül a San Giusto lábánál találok, amíg a dublini alkonyatra várok.

Zsongás, puha trieszti zsongás, mely prelodiumként búcsúztatja a napot. Leszáll az est a város dübörgésére, annak minden utcájára, amelyeket gyors léptekkel ró, miközben órára siet tehetős tanítványaihoz. James úgy látja, a járókelők vonásain szelíd lágság ömlik el, csupa rózsás arc, mint ahogyan a dublini Fűvészkert fái rózsállottak azon a hajdani csütörtöki napon, amikor Nórával a külváros felé villamosozott.

Tanítványokból pedig mind több akad. Anna Schleimer, Amalia Popper . . . Nórának is jobb szabója van már.

S ilyenkor józanodott ki, ilyenkor, amikor mindenki azt gondolta, hogy teljesen elázott, és amikor minden irigye azzal vigasztalta magát, hogy ennek a nyeszlett írnek a pejslije nem bírja már tovább, hogy ennek a költőnek, aki fittyet hány nekik, békés cíviseknek, végül meg kell bűnhődnie.

Ó, igen, rájuk ismert Triesztben is, ezekre a nőkre, akik öbelőle csak a verseit szeretnék, legszívesebben nem vennének tudomást a szegénység napjairól, a hosszú listákról a szatócsnál, ehelyett – miként a tengerparti hotelszobák függőnyei mögött – csak mondatainak ragyogását élveznék.

S ilyenkor a maga ura volt, ilyenkor tudta, hogy az ő szava lesz az utolsó. Hogy mindezek a kevélykedő emberek, akik az ő érzékenységében lelnek vigaszra, egy kornak a belsőségei lesznek, húgykristályokként csapódnak ki sötét alaplapon.

Mindenki alszik. James végighalad a konyhán, majd az álomba merült Stanislas mellett, benyit a hálószobába. George piheg a bölcsőben. Ujjacskái kikandikálnak a takaró alól, úgy rózsállanak a redők között, mint a borjúmáj a Piazza Vico-i hentes bádogtepsijén.

Vajon mindez elég erős-e, hogy elbírja a hajómat? – ötlük fel Jamesben a kérdés, miközben ágyba bújjuk, és a lábával megérinti Nórát. Lehet-e egy egész életen át párviadalt vívni? S vajon megbízhatóan lélegzik-e az az idill, melyet az imént látott? S az a partfürdői kabinsor, az a gyermek a strandon, a kackiás tisztibajuszok jelentenek valamit? Hát az árbocok, a dagadó vitorlák, melyek alatt kalózzok álmodoznak?

S még egy pihentető álommal ajándékozva meg tudatát máris tovahajózott az éjszakában.

A szavakat, melyeket nem értett, mindaddig ismételte magában, amíg betéve nem tudta őket: s akkor általuk öltött körvonalakat a körülöttük levő való világ. Úgy érezte, közeleg az óra, amikor majd ő is részt vesz ennek a világnak az életében, s tükön már készült a nagy szerepre, mely – sejtelve szerint – vár rá, de amelynek természetét illetően csak ködös elképzelései voltak.

Az estétet nem kellett megosztania senkivel; s ilyenkor a Gróf Monte Christo egyik elnyűtt fordításába merült. Ennek a sötét bosszúállónak az alakja fölébe magasodott a tudatában mindennek, amit a gyermekkorában valaha is hallott vagy sejtett arról, ami különös és hátborzongató. Estéknként aztán a szalonzstalon elbíbélődve megcsinálta egy festői szigeti barlang mását kartonból meg arany sztaniolpapírból, melybe előzőleg csokoládé volt csomagolva.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

OLVASÓNAPLÓ

BARÁCIUS Zoltán: MEGKÉSETT REKVIEM. – Alcíme és tárgya szerint a színműíró újabb könyve „a megszüntetett vajdasági magyar színházak története”, s mint ilyen afféle házagpótló munkának tekinthető, lévén, hogy a topolyai színház, illetve a becskerekai és a zombori magyar társulat működését művelődéstörténeti, pontosabban színházi életünk jelentős, eddig megíratlan, feldolgozatlan fejezeteiként tartottuk számon. Ilyen értelemben örülni kell(ene) Barácius könyvének, sajnos, nem tehetjük, mert sem színháztörténeti dolgozatként, sem dokumentumként nem tisztelhetjük azt a különben tisztas szándékot és igyekezetet, amely a kötetbe szerkesztett három írást s a hozzájuk csatolt repertóriumokat életre hívta. Igazán még emlékezésnek sem tekinthetjük Barácius szövegeit, jóllehet a becskerekai társulatnak ő is tagja volt, majd ennek megszüntetése után Topolyára szerződött, ahol a színház életének mintegy felét részvevőként ismerte. Könyve legjobb esetben színház(történet)i tárgyú publicisztika, ám ennek is silány. Mind az anyag kezelésének szempontjából, mind pedig feldolgozás tekintetében dilettáns munka. Számos hibája, mint amilyen a silány nyelvi megmunkálás, a szakmai felkészületlenség vagy a gondolati szegénység (ezekről később!) mellett alapvető fogyatékoságának talán az tekinthető, hogy nem belülről kívánja láttatni az ötvenes évek három vajdasági magyar társulatát, nem munkájuk, működésük sajátosságait igyekszik feltárni, hanem túlnyomórészt politizál, mégpedig posztkonceptióból kiindulva. Ahelyett hogy a három társulat szakszerű színházi bemutatására vállalkozna, mindenáron megszüntetésük körülményeit szeretné feltárni. Kétségtelen, hogy ilyen irányú oknyomozásnak is helye van mindhárom dolgozatban, de mégsem olyan mértékben, ahogy Barácius él vele, főleg a becskerekai és a zombori társulatról készült írásában.

Szerinte az 1953. szeptember 1-jétől számítva két éven át működő becskerekai magyar társulat végzete az volt, hogy élén a Juhász család állt. Juhász Ferenc, a rendező és lánya, D. Juhász Zsuzsa, a színművész-rendező, akik bár vállalták az együttes vezetését, szellemi irányítását, valójában azon fáradoztak, vélték Barácius szerint az illetékesek, hogy „megfulladjon a vörös rendszer”. Hogy tőlük megszabaduljanak, minősítették vissza két év után a magyar együttest hivatásosból amatőr státusba. Juhászék bűnéhez hasonlítható a zomboriaké, akik ugyancsak nem akarták szolgálni a rezsimet, amely megtorolta ezt

az engedetlenséget. Manapság, amikor sikk lett a 45 és 89 közötti évek, évtizedek bírálata, ez hihetetlenül jól hangzik, igaznak tűnik, holott csak részben igaz. Kivált nem úgy, hogy a megszüntetést a rendszert kiszolgáló sajtó, ahogy napjaink politikai zsargonjában mondják, a magyar janicsárok szorgalmazták. Semmiképpen sem kívánom menteni, sem a sajtót, sem az újságírókat, de nem tudom elhinni, hogy azért, mert az ír-újságírók, elsősorban Gál László és Sulhóf József, nem lettek háziszervezők Zomborban, a társulat szálla volt a szemükben és megszüntetésére törekedtek. Ha így is történt volna, ezt bizonyítani nem lehet, az ellenben látható, írások tanúsítják, hogy igenis, Barácius állításával ellentétben, a sajtó foglalkozott együtteseinkkel. Más kérdés, hogy ezt mennyire szakszerűen tette. Azt hiszem, zömmel valóban szakszerűtlen írások jelentek meg. A színháztörténésznek erre kellett volna rámutatnia, a „kritikusok” ideológiai szűklátókörűségére éppen úgy, mint színház- és műfajelméleti felkészületlenségére. Csakhogy erre szakmailag maga Barácius is képtelen. Ezért választja a tetszetősnek vélt politizálást, miközben olyan alapvető tényről feledkezik meg, hogy az ötvenes évek színházakat megszüntető hulláma nemcsak a kisebbségi társulatokat sújtotta, hanem Vajdaságban a mitrovicai és a pancsovai szerb együttest is ekkor számolták fel. Ugyancsak nem ártott volna elgondolkodni azon sem, hogy mind a zombori, mind a becsekereki, de még a nagyra értékelt topolyai társulat is inkább műkedvelő, mint profi szintű előadásokat produkált. Természetesen emiatt nem kellett volna őket felszámolni, de múltunk teljes, pontos ismerete megkívánja a tárgyilagosságot. Hogy a topolyai színház túlélte a becsekereki és a zombori társulatot, abban közrejátszhatott a vezetés, nevezetesen Dimitrijevic Mara ügyessége, rátermettsége mellett az a tény is, hogy önállóak voltak s nem egy másik színház keretében működtek, amelyet a városnak kellett eltartania, mégpedig egyre nehezebb anyagi körülmények között, akkor, amikor az addig bőséges állami támogatás jelentősen csökkent. (Ennek következménye a műsor szórakoztató jellegűvé válása, így diktálta a nagyobb mértékű önfenntartás kényszerét!) Azt is mondhatnánk, hogy mind a becsekereki, mind a zombori magyar együttes rossz pillanatban kapott hivatásos státust. Mindkettő életre hívásában felismerhető a politikai gesztus, megszüntetésében viszont a politikai gesztust kiváltó körülmények módosulása és az általános gazdasági helyzet romlása játszott elsődleges szerepet. Emellett nem kell kizárni a politikusok buzgóságát, sőt a janicsár szolgálalkúséget sem, de nem lehet mindent ezzel magyarázni.

Ahogy kifogásolható Barácius dolgozatainak kiindulópontja, ugyanúgy, vagy még jobban vitathatóak munkáinak részvonaltozásai.

Megengedhetetlen, hogy lényegében (színház)történeti jellegű írásban olyan gyakran találkozzunk források megjelölése nélküli idézetekkel, mint ebben a könyvben. Kivált, mert a szerző sűrűn idéz társulati üléseken, kulisszák mögött, baráti társaságban elhangzott véleményeket, melyek hitelessége ellenőrizhetetlen, s talán keves is. Nem tudni, pedig jó lenne, miféle „külső nyomásra” iktatták műsorba Becsekereken Drago Gervais *Hat végzés keres egy szobát* című vígjátékát (16. old.). Az sem derül ki, hol jelentette ki D. Juhász Zsuzsa a profivá váláskor, hogy „Ezentúl minden másképpen lesz. Mi vagyunk Bánát fellegvára, nem akármí ez, emberek! Erre érdemes nagymisét celebrálni. Védtelenül állunk az időben, de mi majd megmutatjuk, mire vagyunk képesek” (19. old.). Ellenőrizhetetlen, amit a szerző Juhász Ferenc szájába ad, aki miután a függöny előtt elmondta színházavatató ünnepi beszédét, melyet a szocialista rendszer iránti hála szavaival fejezett be, a „színpalak mögött” a színészek tudtára adta, hogy ezt a „mondatot legszí-

vesebben lenyelt e volna”, de kénytelen volt megjuhászodni ahhoz, hogy a színház létezessen (24. old.). Honnan tudja Barácius, hogy Zomborban az első bemutató után „senki sem mondta hangosan: végre van magyar színházunk” (88. old.), ha saját jelenlétéről nem tesz említést. Szinte már komikus, ahogy Barácius a topoljai Tilger Mihály jellemzése során őt magát idézi, ilyképpen: „Én tudom, hogy mi kell a magyar embernek!” (135. old.)

Mi más ez, mint rossz értelemben alkalmazott publicisztika?

A felületes, meggondolatlan fogalmazás, a publicisztikai nagyotmondás nemcsak az „idézetekben”, hanem sokkal gyakrabban a szerző szövegében is felismerhető. Akkor is, fejtegeti könyve legelején (7–8. old.) a szerző, jelentős hatású a műkedvelés, „ha magában a művészi gyakorlatban egy-egy előadás, előadott mű esztétikailag nem volt, nem lehetett mindig magasrendű, ha a rendező/színész nem akarta vagy nem tudta újraértelmezni a színházkultúrát (!) s nem tagadta meg a hagyományos történelmi struktúrát(!)”. Nem lenne sok egy amatőr előadástól a színházkultúra újraértelmezése? Jó lenne tudni, mi az a bizonyos „történelmi struktúra”? Az alábbi bekezdés, akár találós kérdésnek is feladható: „Sokan megérték – ha szabad így fogalmazni – »színházi legendájukat«, sokan eltűntek a háborúban, a holocaustai áldozatai lettek. Nincs olyan előadás persze, amelyet azok is emlegettek/emlegetnek, akik nem is látták. Az előadásokat a rendezők a kor képére formálták, nem is voltak nagyobb elvárások. De ha átböngésszük a műsort, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a becskerekai magyarság módszeres megsemmisítésének a színház (is) gátat emelit” (12. old.). Először: jó lenne tudni, mi külön-külön egy-egy mondat értelme? Másodsor: milyen összefüggés van az egymást követő mondatok között? Semmilyen. Harmadsor: miért lenne olyan előadás, amit azok is emlegetnének, akik nem látták? Negyedsor: nem éppen elég nagy és fontos elvárás, hogy a rendezők az előadásokat a kor képére formálják? Idézzük tanúként a *Hamletet* író Shakespeare-t? Ötödsor: hogy derül(het) ki a műsorból, hogy a magyarság „módszeres” megsemmisítésének vetett gátat a színház? Amikor Barácius arra kíván utalni, hogy Becskereken nem jó szemmel nézték a magyar darabok sorozatos műsorra tűzését, akkor megjegyzi: „Zilahy Lajos után Molnár Ferenc: újabb kacsintás a Tiszán túra, Magyarország felé” (42. old.). Nincs itt némi baj a szerző földrajzi ismereteivel? Becskerekről szemlélve a Tiszán túl, Bácska van, nemde? D. Juhász Zsuzsa életének alakulása kapcsán jegyzi meg, hogy miután odahagyta a színházat és Zágrábba költözött, „huzamosabb időn át írt magvas jegyzeteket a Magyar Szó *Jó reggelt!* című rovatába” (45. old.). Ez a rovat, írjon bele bárki is, sohasem volt „magvas” gondolatok helye, nem szólva, hogy a jegyzetek általában és különben sem magvasak. Miféle összefüggés lehet az alábbi összetett mondat két tagmondata között: „A színházaknak olajozottan működő propagandagépezete volt, ennek ellenére a színészek, rendezők nem vonultak elefántcsonttoronyba” (127. old.)?

Hogy Barácius vagy nem tudja megfogalmazni, amit gondol, vagy nincsenek épkezláb gondolatai, magyarárn: nincs érdemleges mondanivalója, az legszenbetűnőbben az előadásokra és a színészekre vonatkozó „megállapításából” látszik. A világháború utáni színjátszás kapcsán jegyzi meg: „A rendezők figyelme akkor – országszerte, nemcsak Zomborban – csupán a mű történelmének közölhető leegyszerűsítésére, a nagyobb szerepeket tolmácsoló színészek általános jellemzésére terjedt ki” (78. old.). A mondat első része egyszerűen nem igaz, s nemcsak azért, mert a mű története és a műbeli történet nem ugyanaz, hanem mert a sztanyiszlavszkiji iskola szellemében működő rendezők tehetségesebbek és igényesebbek voltak annál, hogy megelégedtek volna a mű cselek-

ményének tolmácsolásával. A mondat második része viszont azért baromság, mert az előadásban nem a színészek jellemzésére kerül sor, a történet ugyanis nem róluk, hanem azokról a szereplőkről szól, akiket ők alakítanak, megformálnak.

Ha már a színészekkel kapcsolatos baránci „magvasságra” mutató példát idéztem, folytassuk a sort!

Rajongott direktor-színésznökjét, a topolyai Dimitrijevic Marát, Ibsen *Kísértetek*jében ekképpen dicséri: „már démoni és megközelíthetetlen” (146. old.). Sterija vígjátékának, a *Felfuvalkodott tőkfej* főszerepében „minden lében kanál majszterné”-nak látja (uo.), holott nem egy fontoskodó asszonyságról van szó, amire a kölcsönvett szólás utal, hanem egy végtelenül primitív nőről, falusi bunkóról, afféle pannon Dandin Györgyről, a tömény butaság megtestesítőjéről. Ugyancsak rajongott rendezőjéről, Lányi Istvánról pedig így ír: „... elveti az avult formákat, nem akar beletörődni semmibe: mást csinál. (. . .) Vele újra fölcspathat az alkotói láz. Vele nem lehet gépiesen végezni a munkát. Ne intsünk búcsút az illúzióknak. A topolyai színház megreformálható, ha ez nem is tetszik mindenkinek” (179. old.). Közhelyek halmaza, akárcsak az alábbi „magvas” jellemzés: „... benne a mesterember mindig kész birokra kelni a művésszel. Mindegy, hogy melyik marad felül, a lényeg: a néző ne unatkozzon...” (177. old.) Ez valóban fontos, azért talán az sem lényegtelen, hogy a rendező csupán mesteremberként vagy művészként végzi a munkáját, mivelhogy a kettő között minőségi különbség van. Vagy az ilyesmi mellékes?

Ha saját szakmájáról, a színészetről és a rendezésről nem tud érdemlegesen szólni Barácius, akkor hogyan várhatnánk el, hogy az irodalom területén biztosabban mozogjon. Tudálékos megjegyzéseinek, bombasztikus minősítéseinek se szeri, se száma. Goldoni *Fogadósnőjét* a „gyengécske színpadi dolgozatok” (173. old.) közé sorolja. *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című Mikszáth-művet „romantikus”-nak (?) nevezi (132. old.). Scribe klasszikus értékű színművéről, az *Egy pohár vízről* kegyesen megállapítja, „már voltak bizonyos érényei” (172. old.). Egy felsorolásban úgy említi Goldoni *Kávéházát*, mint az első „klasszikus” művet (154. old.), amely Topolyai műsorba került, holott a repertóriumból látszik, hogy ugyanott már előadták Molière-től a *Fősvényt* és a *Scapin furfangjait*, Gogoltól a *Házasságot*, Ibsentől pedig a *Kísérteteket*. Irigylésre méltó az a felelőtlen magabiztoság, ahogy Barácius Sartre drámaírói munkásságáról megállapítja, hogy „nem túlságosan sikeres” (177. old.). Nem jár jobban Molnár Ferenc sem. Róla megjegyzi, műveinek műsorra tűzése akkor is indokolt, ha közönségünk vagy pesti előadásban vagy „valamelyik vajdasági amatőr társulat előadásában” (109. old.) már láthatta őket. Molnár Ferenc és az amatőrök!?! Összeillőbb párosítás el sem képzelhető!

Valóban nehéz megállapítani, Baráciusnak nincs tudása vagy csak nem tud gondolkodni, ír anélkül, hogy odafigyelne, mit. Így történhet meg, hogy számos ellentmondás fedezhető fel dolgozataiban. A 13. oldalon megemlíti, hogy a háború után „műkedvelő egyesületnek se híre, se hamva”, majd néhány sorral később arról olvashatunk, hogy „Még dörögtek az ágyúk a szerémségi fronton, amikor hozzáláttak az amatőr együttesek toborzásához”, amit még alátámaszt azzal az adattal, hogy Becskerekén „1945. január 8-án be is mutatták az első magyar nyelvű műsort”. A 46. oldalon megvádolja az újdíkieket, mert „nem rokonszenveznek a Bega-parti város színházával”, a következő oldalon pedig a *Magyar Szó* valóban rokonszenvező kritikájából idéz – hosszan. A zombori magyar társulat alakulása körül „elmélkedve” tesz említést a szabadkai színház mono-pohelyzetéről (71. old.), s közben megfélekedzik arról, hogy nemcsak Szabadkán, hanem

Topolyán is van ekkor magyar színház. A 104. oldalon joggal felháborodik azon, hogy egy politikai referátum szerint a jó műkedvelőkből rossz professzionális színészek lettek, s azonnal ellenpéldákat sorakoztat fel, de Ferenczi Ibi, Pataki László, Szilágyi László, Heck Paula, Fejes György s mások mellett Romhányi Ibit is említi, holott Romhányi ekkor még néhány évnnyire volt a profi státustól.

Barácius felületességét tetézi azzal is, hogy az idézett kritikák szignóit nem oldja fel, pedig még irodalomtörténeti adalékkal is szolgálhatna azzal, hogy a kritikák írói között Majtényi Mihályra, Lévey Endrére, Gál Lászlóra, Laták Istvánra, Saffer Pálra, Herceg Jánosra ismerhetünk. Ugyanakkor nem ártott volna talán a *Hidat* is kézbe venni, ahol számos, részletes bírálata található, éppen íróink tollából. Természetesen Vukovics Géza, aki évtizedeken át valóban legértőbb kritikusa volt színházi életünknek, ahogy például a *Hamletről* írt s itt szerencsére közölt bírálata is mutatja, ne csak akkor szerepeljen teljes névvel, amikor az idézett alatt is így szerepel a neve. Teljesen elfogadhatatlan az a megoldás, amit Barácius Saffer valóban ominózus zombori pamflettjével tesz. Teljes egészében közli, ami helyénvaló, hiszen fontos, leleplező dokumentum, csak elfelejti megemlíteni, ki a szerző, ezt majd néhány oldallal később teszi meg, amikor visszautal a cikke. Hasonlóképpen bántó, hogy több darabcímet pontatlanul ír a szerző.

Nemcsak hogy nem alapos, hanem egyenesen megengedhetetlenül hevenyészett Barácius Zoltán könyve, fényévnnyire van a tudományosság alapvető igényétől, sőt nélkülözi a dokumentumok szűkséges hitelességét is. Emellett felháborítóan szubjektív, mi több személyeskedő. Akiket ő nem szeret, azok, mint Pataki László a zombori epizódban, igencsak rosszul járnak. De még ennél is bosszantóbb, hogy a könyvből hiányoznak a színésztárstól joggal elvárható portrék, melyre D. Juhász Zsuzsa, Heck Paula, Sinkó István, Karna Margit, Nagygellért János, Süveges Eta, Lőrincz Lajos s talán mások is rászolgáltak volna. Vagy tapasztalva a szerző felületességét, jobb, hogy ezek megírására ő mégsem vállalkozott. Mert a szakmai ostobaságokat esetleg tetéznék a bosszantó nyelvi és stílári hibák, melyekből a könyvben úgyszintén sok van. Mutatványként íme néhány: Barácius „Verébbe lő ágyúra” (21. és 23. old.). Szerinte azzal, hogy Becskereken színre került a János vitéz, „Már ásták a színház deszkakoporsóját” (32. old.). Nem a sírt ásták, vagy csinálták, ácsolták, készítették a koporsót? De az sem semmi, ami a 79. oldalon olvasható „... amíg az amatőrök munkásságát értékeltük, Zomborban, 1953-ban megalakult a hivatásos magyar színház”. Lám-lám, sohasem lehet elég óvatos az ember! Mert mi történik, miközben ők a nyolcvanas évek amatőrizmusa értékelték, az ötvenes évek derekán megalakul a hivatásos színház. Ennél talán még nagyobb stílbravúr, ami a topolyai Tilger Mihállyal kapcsolatban olvasható: „Mindenuitt szívesen látták. Még a rendőrségre is gyakran cebibálták . . .” (135. old.) El tudom képzelni a szíves rendőrségi fogadtatást!

Ennyi hiba, baromság mellett, bár nem mindet idéztem, noha nem lenne érdektelen, hiszen szerkesztett és értékei folytán kuratóriumi támogatásban részesült kiadványról van szó, joggal merülhet fel a kérdés, van némi érték ebben a „hézagpótló” könyvben? Van. Maga a tény, hogy valaki foglalkozott az ötvenes évek három magyar társulatával, hogy léteznek a működésüket dokumentáló repertóriumok (kár, hogy a topolyaiból hiányzik a szereposztás), s mindenekelőtt, hogy számos kép látható, melyekről több megtudható a becskereki és a zombori magyar társulatok, valamint a topolyai színház múltjáról, mint a színész-író Barácius Zoltántól. (*Élejtél*)

PATAKI László: *ELMÚLT BIZONY A RÉGI SZÉP IDŐ* . . . – „Szeretnék mindent megírni! Megírni őszintén, szegyenérzet nélkül, hamis örömk, önámítás és nagyképű hazugságok nélkül, megírni, hogyan történt minden, ami velem történt, születésemtől kezdve a nai napig” – áll Pataki László könyve előszavában, melyet mintegy hetven oldalon, a szándéknak megfelelően, a színész, rendező, színészpédagógus önéletrajzának epizódjai követnek. Afféle „csip-csup esetek”, az „emlékek diribdarabkái”, ahogy írja, melyek között családtörténet s a szerző élettörténetének nem is olyan apró, ellenkezőleg sorsdöntő eseményei villannak elénk, zömmel élvezetes, frappáns megfogalmazásban, sok-sok humorral, s a humor mélyén a visszatekintő idős ember élettapasztalatával, bölcs, nemegyszer önironikus nyugalomával.

Zavarhat esetleg, mint engem is zavart, miközben a könyv tartalommutatóját olvastam, hogy kevesebb epizód szól Patakiról, a színészről, mint Patakiról, az emberről. Holott számunkra, akik évtizedeken át követték pályáját, s akik számára Pataki László színjátszásunk egyik legjelentősebb egyénisége, ritka színházi embereink közül talán épp a legmarkánsabb, elsősorban a színész az érdekes, róla szeretnénk megtudni minél többet, kivált, mert a legilletékesebb vallomását van alkalmunk olvasni – Pataki Lászlóét. Maga a könyv azonban többszörösen is rációfól tamaskodásunkra. Nemcsak azzal, mint említettem, hogy magával ragadó olvasmány, az írói szándéknak megfelelően őszintének tűnő vallomás, melyben Pataki emberi arcóle rajzolódik elénk, hanem mert a szerző, ahol csak teheti a színház vonzaskörében mozog. Kétségtelen, hogy szívesen olvasnánk Patakinak, a színésznek vagy Patakinak, a rendezőnek elemző vallomását egy-egy szerepről, majd 120 kisebb, de főleg nagyobb szerepet játszott (Leilo *A hazugban*, a *Volpone* címszerepe, Sterija *Kir Janjája*, Leone Glembay, vitéz Urban Oliver Krlježa két drámájában, a *Pygmalion* Higginse, a *Koldusopera* Bicska Maxija, ifj. James Tyrone a *Boldogtalan holdban*, Lucifer a *Tragédiában*, Zsigmond az *Isten, császár, parasztban*, a *Bánk bán* s *A nagy Romulus* címszerepe, Jób, a *Sirály* Trigorinja, Tartuffe, Szerberjakov a *Ványa bácsiban*, Agrippa a *Caligula helytartójában* stb.), illetve jelentősebb rendezéseinek, mint amilyenek a Molnár-művek, *A tanítónő* (Bródy), a *Tisztességtudó utcalány* (Sartre), a *Lukács evangéliuma* (Kvazimodó Braun) vagy a sok „könnyű darab”, melyek színreállításában igencsak jeleskedett, alakulásáról és végső formájáról. Ugyanakkor elképzelhető, hogy Pataki sem tartozik azon színészek közé, akik efféle önvizsgálatra szívesen vállalkoznak vagy alkalmasnak érzik rá magukat.

Ennek ellenére Pataki László önéletrajzi vázlata nem szakad el, nem szakadhat el a színházról. A kimondottan életrajzi mozzanatokot, mint amilyen gyermekkorának színházi „kísérletei”, melyeket színészpédagógiai munkája során idézett fel, a zsidó iskolában elsajátított „miatyánk” kamatoztatása a *Madách-kommentárok* rabbi szerepében, előszeretettel köti színészi pályájához. (Ez utóbbi azonban nem egyetlen szerepe. Patakinak a ristici színházban, ahogy a könyvben olvasható, lévén hogy volt egy epizódnyi alakítása Howard Barker *Kastély* című drámájának előadásában, melyet – noha nem a szabadkai színházmágus rendezett, hanem az angol vendég David Gothard – ugyancsak a „dicső” korszak előadásai között tartunk számon. Patakinak ez az alakítása a könyvben közölt szereplistáról is hiányzik.) A könyv utolsó negyede viszont már kizárólag a színház vonzásában fogalmazódik meg, sajnos – néhány epizódot leszámítva – inkább címszavakban, mint színház történeti részletességgel. Mintha a vallomás utolsó 15 oldala már inkább a kötet második felét kitevő dokumentumokhoz tartozna, a szereplistát (Szabadka,

Zombor, Újvidék, Pest, Gyula plusz filmszerepek), rendezéseinek jegyzékét, a díjak és kitüntetések felsorolását, valamint a kritikák szelektív jegyzékét és a külföldi kritikák idézettömbjét vezetné be. Mindezek a kötet valóban gondosan válogatott, módszeresen csoportosított, zömmel színházi fotókat, köztük tizenhat, szinte színeszi arcképtanulmány írására csábító portrét tartalmazó fénykép-blokkjával együtt a régóta esedékes Pataki László-monográfia megírásához szolgáltatnak kiindulópontot, sőt talán alapot is.

Pataki László vallomása, mely a magyarral párhuzamosan – *Moj život i pozorište* címmel – szerb nyelven is megjelent, annak ellenére, hogy elsősorban nem színház történeti jellegű szándékkal készült, olvasmányos is, s ugyanakkor több csak egy életrajznál. (*Életjel*)

Zoran T. JOVANOVIĆ: NARODNO POZORIŠTE DUNAVSKE BANOVINE (1936–1941) – Nem egész hat színházi évadról mintegy hatszáz oldalnyi szöveg, dokumentum (idézet levelekből, cikkekből, kritikákból, képek), repertórium (124 plakátmásolat, mindegyik alatt az előadások helye, dátuma s néhány kritika adatai), táblázatok, bibliográfia, név- és műjegyzék. Kétségtelenül alapos, körültekintő munka, melynek első, bevezető része a szükséges közigazgatási és színházszervezési ismerveket közli (Vajdaság a Szerb–Horvát–Szlovén, illetve a Jugoszláv Királyság közigazgatási rendszerében), vázolja a szerb színházi életet Vajdaságban a két világháború között, szakaszokra bontva, ezen belül tájékoztat az újvidéki Szerb Nemzeti Színház státusáról s végül a Dunai Bánsági Népszínház megalakulásának jelentőségéről ír. A könyv törzssanyaga a második és a harmadik fejezet, itt megismerjük a színház profilját (két tagozatos, az egyik tagozat a Dunai bánság nagyobb városáiban, fontosabb színházi központjaiban, Újvidéken, Szabadkán, Zomborban, Becksereken és Kragujevacon játszik, a másik a kisebb városokban, köztük Zentán, Becsén, Kikindán, Versecen, Palánkán lépett közönség elé), majd a szezonok részletes leírása következik elsősorban kritikák és cikkek alapján. A következő, sorrendben negyedik rész az igazgatóságot mutatja be (Marko Maletin igazgatót, Žarko Vasiljević dramaturgot és fordítót, Milenko Šerban műszaki vezetőt, s a két rendezőt, Tomislav Tanhofert és Aleksandar Vereščagint), a színház művészi arcképét rajzolja meg, miközben a műsört hazai és külföldi szerzők, illetve zenés művek szerint tekinti át, áttekinti a rendezők és a színészek munkáját, foglalkozik az előadások vizuális-műszaki képével, hogy végül a profi igényű, de utazó jellegű színház művelődéstörténeti jelentőségét említve zárja az áttekintést, s ennek ismeretében térjen át a repertoár adataira, valamint a kíséző apparátusra.

Bevezetőjében a szerző monografikus szándékot említi. Munkája valóban egyfajta monográfia, amely azonban alaposága ellenére is felvet néhány szakmai, elméleti kérdést.

Mindenekelőtt afőlött kellene elgondolkodni, hogy a színház működésének időrendben lörtendő bemutatása, annak ellenére, hogy a teljesség szándékával történik, valóban a legszerencsésebb, a színháztudomány mai, legújabb követelményeinek megfelelő forma-e? A tudományos igényű színház történet színjátéktípusokban és műsorrétegekben „gondolkodik”. (Ismereteim szerint a szerb nyelvű szakirodalom nem él ezekkel a fogalmakkal.) Így, a társadalmi, színházi és művészi (színjátszói és irodalmi) körülmények figyelembevételével csoportosít, jellemez, teremti összefüggéseket, ismer(het) fel tendenciákat, elvszerűséget vagy elvnlékiüliséget. Minderre az időrendet követő áttekintés kevésbé alkalmas. Nem szólva arról, hogy bár a kritikák és cikkek idézése szelektív módon történik, s ebből következően tartalmazza a szerző véleményét is, de az időrendi áttekintés eleve

kisebbségi lehetőséget nyújt a személyes, önálló véleményformálásra, mint az a módszer, amely nem az események, az előadások és évadok kronológiáját igyekszik betartani, hanem a mélyebb gondolati, művészi összefüggések megmutatására törekszik. Tény, hogy a könyv szerzője, a rendszeresség érdekében, a műveket csoportokba sorolja, de kiindulópontja, hogy a színpadra kerülő darabok hazaiak vagy külföldiek, már csak azért sem szerencsés, mert bár így kiderül például, hogy a műsor kétharmada fordítás, ám ha a szerző a rendszerezést a két kategórián belül (hazai, külföldi) a művek keletkezésének időrendje szerint folytatja, s nem az előadások bölcséleti, emberi, felfogásbeli tartalmi sajátosságaira kíván rámutatni, úgy, hogy ilyen értelemben keres összefüggéseket a műsorban, akkor nem rajzolódik eléénk az adott színházra érvényes, jellemző „gondolkodás”, a színház világszínképe s vele összefüggésben művészi profilja. Erre, a szerző legnagyobb igyekezte ellenére, a választott módszer következtében, nem kerül maradéktalanul sor.

Következésképpen a munka közelebb áll a krónikához, mint a tudományos jellegű monográfiához.

Természetesen így is lehet kiváló, az is, számos értékes és érdekes mozzanatra hívhatja fel figyelmünket, fel is hívja, ugyanakkor azonban némi hiányérzetünk lehet, van is, mert ismereteink inkább formálisak, mint lényegiek, pontosabban óhatatlanul felszínesek s talán nem kellően mélyek.

Ugyanakkor, ha már a szerző a színház kritikusaik nyomán idézi fel a majd hat évadnyi, kétszázötvenöt évvel ezelő történelmi jelentőségű működést, sajnálhatjuk, hogy nem veszi figyelembe az újdívidéki, szabadkai, zombori és becskeréki magyar (csupán néhányszor bibliográfiai adatként tünteti fel a Bánátban megjelenő *Híradót*, illetve szerb forrásokra hivatkozva utal a szabadkai *Naplóra*), valamint a becskeréki német sajtóban található bírálatokat. Néhány kritika ismeretében is állítható, hogy ezek megismerése fölöttébb hasznos lett volna, ahogy a miénktől eltérő szempontok mindig termékenyítőek lehetnek.

S ha már bizonyos magyar vonatkozásokat említettem, hadj szövegeket továbbra is róluk.

Először a magyar drámairodalomból Molnár, Zilahy és Bús-Fekete neve tűnik fel a könyvben. Abban az összefüggésben, melyben a monográfia tárgyául szereplő színház megalakításának szükségességéről esik szó. S a három magyar író, néhány szerb társukkal együtt, a nemkívánatos szerzők között említik. Azután mit kell tapasztalni, Molnár is, Bús-Fekete is helyet kap a színház műsorában a *Delülával* és a *Játék a kastélybannal*, illetve a *Méltóságos asszonytrafikjával* és a *Szerelemből elégtelennel*. Általában a harmincas évek második felének darabírói jutnak szóhoz a színház műsorában, abból a többször hangoztatott megfontolásból, hogy a részben magyarok által lakott városok közönségét becsalagassák a színházba, ahol a nézők ugyanazokkal a szerzőkkel találkozhattak, mint a pestiek vagy a magyar vidéki városok közönsége. Ilyen tekintetben, hála elsősorban Žarko Vasiljevićnek, aki éberem követte a magyar színházi eseményeket, a színház valóban szinkronban volt a magyar repertoárral. Molnár és Bús-Fekete mellett elsősorban Fodor László volt népszerű, a két szekcióban négy darabja futott (*Csók a tükör előtt*, *Művészpár*, *Érettségi*, *Egy asszony hazudik*), de játszották Boross Elemértől a *Vakablakot*, Bókay Jánostól a *Feleséget* és a *Rossz asszonyt* (?), Herczeg Ferencről *Az utolsó táncot*, a Békeffy-Stella szerzőpártól a *Méltóságos asszonyt* (?), Indig Ottótól pedig az *Ember a híd alatt* című művet. Összesen tizenhárom magyar mű szerepelt a központi társulat játékközpontjában, eggyel kevesebb, mint a német, s eggyel több, mint a francia és az orosz drámairodalomból. A legnépszerűbb, közvetlenül a legnagyobb sorozatot megért Nušić-

mű (Dr.) után 29 színrevitelletl Tóth Ede régóta híres népszínműve, *A falu rossza* volt, melyet a fordító, Stevan Deskašev „Felső-Borsod vidéké”-ről a Bácskába telepített, a szereplők neveit szerbre módosította, s amely annyira kedvelté vált a szerb színpadokon, hogy egyszer még a monográfia szerzője is a „hazai” művek közé sorolja. Számunkra viszont talán az a magyar vonatkozású adat a legérdekesebb, hogy az utazó szerb színház bemutatta Kosztolányi *Édes Annáját* *Služavka Ana* címmel. A színlapról nem tudható meg, miféle változatról van szó, feltehetőleg – amint a szereplista és a tíz kép jelzi – Lakatos László színpadi átdolgozásáról, amelyet 1937-ben a Belvárosi Színházban is játszottak, s abban az évben közölt a Színházi Élet. A Vasiljević fordította művet 1940. május 28-án mutatták be Szabadkán, ahol, akárcsak Becskereken kétszer láthatta a közönség Radmila Petrovićtal a címszerepben s Rahela Ferarival Vizyné szerepében. Játszott még a később is működő színészek közül Nikola Mitić és Milan Ajvaz.

Külön említendő, hogy a rendező Sebestyén Pál volt (Pavle Šebešćen), akit elsősorban a magyar művek színpadra állítása céljából alkalmaztak. Az *Édes Anna* mellett az ő irányításával készült a *Méltóságos asszony* és a *Feleség* előadása. De három saját darabját is rendezte a zombori származású szerző, akinek létezéséről ily módon szerzünk tudomást. Holott Sebestyén, ahogy a monográfia szerzője a *Reggeli Újság* kritikájával (1939. I. 12.) összhangban említi *Évike a városban* (Evica u gradu) című műve kapcsán, magyarul írt. Nevével először az *Édes Anna* rendezőjeként a Rahela Ferariról készült színészalumban találkoztam. Azóta is nyomozok utána, sajnos eredmény nélkül. Most, hogy kiderült, darabjai is vannak, melyeket – mint említettem, magyarul írt – s melyek közül az *Örök ifjúságot* (*Večna mladost*) 48 este játszották Párizsban, majd rövid néhány hét leforgása alatt színre került Nišben, Belgrádban s Újvidéken is, ahol a színház utolsó idényében a *Számizótuek* (*Prognani*) című kétfelvonásos drámája is közönség elé került. A Zomborban 1909-ben született Sebestyén Pálról annyit tud a monográfia szerzője, hogy jogot végzett, Zágrábban doktorált, hosszabb ideig élt Bécsben és Párizsban, majd két évig bíró Szerbiában, Ražanjban, első drámáját a pacifista célzatú *Hős és az árnyak* címmel 1937-ben írta, párizsi keltezésű befejezetlen műve, a *Sarki fény* című szimbolista dráma. Sebestyénnek a 2. világháború folyamán nyoma veszett. Jó lenne, illene többet tudni róla, megismerni műveit!

A számos magyar vonatkozású részlet mellett, melyek közül külön kellene foglalkozni darabjaink szerb fogadtatásával, megkülönböztetett figyelmet érdemel Madách Imre nevének említése. Egyszer Vladislav Jankulov püspök *Tragédia*-fordításának ingyenes átengedése kapcsán, máskor pedig a színház vezetőségének szegedi látogatásával kapcsolatban, amikor a *Tragédia* szabadtéri előadása láttán felmerült a mű szerb nyelvű bemutatásának lehetősége, amire azonban, írja a szerző, vagy a költséges kivitelezés miatt, vagy pedig a megfelelő szereposztás híján nem került sor, bár „komoly szándék mutatkozott, hogy ez az európai rangú klasszikus magyar dráma helyet kapjon a színház műsorában”.

Oldalakon keresztül lehetne bolyongani Zoran T. Jovanović könyvének adatai, nemcsak magyar, hanem általános színházi és irodalom vonatkozásai között. Jó olvasmány s ugyanakkor a szakmát igen közelről érintő, érdeklődés joggal igényt tartó munka. (*Muzej pozorišne umetnosti Srbije; Matica srpska*)

MILETA LESKOVAC SCENOGRAF. – Emlékeket ébresztő szép könyv a díszlettervező Mileta Leskovacról készült pályakép Dragoslav Vasiljevićnek, az újvidéki szerb színház műszaki vezetőjének, évtizedeken át Leskovac munkatársának tollából. Ilyetén egyfelől szakszerű, másfelől pedig a szemtanú-munkatárs hitelességével készült munka, sok-sok képpel, köztük számos színes felvétellel és még több érzékletes leírással.

A díszlettervező, amint az ízléses könyv mottójaként kiemelt Theo Otto-idézet a lehető legtöményebben fogalmazza meg, nem csillag, de nem is rendelések felvevője, hanem munkatárs, pontosabban alkotó partner, akinek, bár kötik a körülmények, a hely méretei, a műszaki lehetőségek s természetesen a pénz, amiből sohasem volt s nincs elég, ha valóban alkotó, találnia kell módot s magában erőt arra, hogy egy kollektív alkotói munkában, mint amilyen a színházi előadás létrehozása, egyszerre szolgálja a közös elképzelést, ahogy mondani szoktuk, a koncepciót, s ugyanakkor érvényesítse saját önálló művészi, esztétikai elképzeléseit, elveit. Nem „lóghat ki” az előadásból, de nem is maradhat észrevétlen.

Mileta Leskovac, aki 1953-ban színházi festőként kezdte későbbi magasba ívelő, valóban egyéni jegyeket mutató és mégis mindig az adott előadást szolgáló-segítő pályáját, több mint 230 díszlet, színpadkép tervezésével dicsekedhet. A számos opera- és balett-előadáshoz (Szkopje, Szarajevó, Eszék, Split, Dallas, New York színházaiban) tervezett játéktér helyett, melyek közül többnek fotója és leírása található a könyvben, kritikusként természetesen elsősorban a Szerb Nemzeti Színházban látott drámaelőadások díszleteire emlékszem, de csak most, a színpadképek fényképei láttán tűnik fel, mennyire kedveli Mileta Leskovac az előadás világát, szereplőit, hangulatát keretbe foglaló megoldásokat és a tükröket, melyek nemegyszer görbetükröök, s melyek igen alkalmasak arra, hogy a tárgyi világ csupán egy-egy kiemelt, s ezáltal hangsúlyossá tett részletét mutassák meg. Talán a tükrökben látható valóságtöredékekkel hozható összefüggésbe az a leskovaci gyakorlat, hogy szinte sohasem teljes, zárt színpadképeket tervez, de a töredékekből mégis egészként áll előttünk a díszlet. (Ebben rokona a mi megboldogult Petrik Pálunk!)

A kötet nagy erénye Dragoslav Vasiljević emlékező-ábrázoló leírásai. Kritikusként tudom, mennyire mostohán bánunk a díszlettel, létezését természetesnek vesszük, alig néhány szóval tértünk ki rá, leggyakrabban akkor foglalkozunk vele, ha funkciótlan, különben azt jegyezzük meg, hogy funkcionális, ami valóban egyik, talán legfontosabb követelmény a díszlettel szemben, akkor írunk róla, ha bírálni kell, ha elfuserált. Vasiljević példát mutat rá, hogyan lehet a díszletről írni, bármelyik kritikus tanulhat leírásából, melyek nemcsak megjelentik Leskovac díszleteit, a kötetben közölt fotók a bizonyíték rá, mennyire pontosan, hitelesen s ugyanakkor nyelvileg, stílus szempontjából már-már irigylésre méltóan igényesen.

Ha már a magyar olvasók számára készül ez az ismertető, nem hagyható említetlenül, hogy Mileta Leskovac tervezte az Újvidéki Színház két sikeres előadásának (Mrozek: *Emigránsok*, Krleža: *Agónia*) a díszletét, hogy munkatársa volt rendezőink közül Varga Istvánnak (Katajev: *A kör négyzögesítése*) és Virág Mihálynak (Tabi László: *Most majd elvállik*) szerb színházi vendégrendezése során, hogy ő tervezte a *Bánk bán* operaváltozatának és Hartig Tibor balettjének (*Piroska*) színpadképét. (*Srpsko narodno pozorište; Sterijino pozorje*)

GEROLD László

S Z Í N H Á Z

BERTOLT BRECHT: KOLDUSOPERA

Újvidéki Színház

Ez a *Koldusopera* nem az, amit Patakiék játszottak, hallottam az évad utolsó újvidéki bemutatója után többektől, akik érezhetően és érthetően nem csekély nosztalgiával említették a Virág Mihály rendezte szabadkai produkciót. S teljes mértékben igazat kell adni mindazoknak, akik a szabadkai színház aranycsapatának előadását idézve némi csalódással gondoltak a Pataki László, Fejes György, Juhász Anna (Karna Margit), Heck Paula, Tóth Éva, Versegi József, Majoros Kati, Godányi Zoltán, Szilágyi László, Czehe Gusztáv, Szabó István által számukra emlékezetes előadásra.

Ez a mostani *Koldusopera* valóban más.

Szerencsére és természetesen. Ugyanis ma itt Brecht-műve nem egy előadás a színházi műsorban, hanem politikai értékű gesztus, amit a pillanat vált ki a színházból és igazol.

Művészi tett, de több is ennél.

Politikai véleménynyilvánítás.

Jóllehet, a rendező – Robert Kolar – lényegében nem tesz egyebet, mint hagyja, működjön a szöveg, s formálódjék az előadás. Csak kissé siet, elhagy néhány dalt, rövidít, mintha minél előbb szeretne eljutni a fináléhoz, mintha fölöttébb kíváncsi lenne az utójáték fogadtatására. Tévedés lenne azonban arra gondolni, hogy ha az utójáték ennyire fontos, akkor előtte a telefonkönyvtől a Hamletig bármi eljátszható, lévén hogy az előadás célja, kiderüljön, a színészek, akik éppen Bertolt Brecht egyik legismertebb művét mutatják be, és velük együtt mi is, az előadás nézői, akiket az előcsarnokból, miután meghallgattuk Banka Lívia előadásában Kocsma Jenny egyik híres-ismert dalát, rendőri kényszer parancsol a nézőtérre, mindannyian egy zárt világban élő rabok is és bolondok is vagyunk, amint ezt az utójátékban magukra csíkos rabruhának és bő bolondingnek beillő öltözéket öltő színészek látványa sugallja.

A világ bolondokháza is, börtön is, „mondja” a színház, amelynek deszkái MOST ITT valóban – az itteni korrupció, hazug, mocskos – világot jelentik, s hogy a rendező nem tud választani a diliház és a fogda között, mindkét metaforát találónak érzi, az nem az ő ingadozásával magyarázható, hanem tulajdon valóságunkkal.

Erre vonatkozik Kolar előadásának megannyi részlete kezdve a játékeretet körülöfögő börtöncelláktól, ezekben kap helyet többek között a „zenekar”, a szedett-vedett ruhákon át a teljes, minden vonatkozásban hangsúlyozott lepusztultságig. Ebben a siralmas térben és ezekkel a száználmas külsejű szereplőkkel, akikben Bertolt Brecht *Koldusopera* címen ismert zenés „játékának” alakjaira, a kolduskirályra, részeges feleségére, ribanc lányukra, koldusokra, kurvákra, rendőrökre ismerni, történik Újvidéken az előadás, melynek fel-
említeni nemegyh hibáját könnyen lehet, kezdve bizonyos szereposztási furcsaságoktól az Újvidéken képzett színészek hagyományosan gyenge énektudásáig (tisztelőt a kevés kivételnek), de kit érdekel, mindez előadás közben eszébe sem jut az embernek, ha azt

látja, hogy lényegében az erkölcsi romlásról érdes hangon megszólaló színpadi mű ezúttal a mi valóságunk nagyon is jól ismert jegyeit tartalmazza. Ha érezzük, mi is a színpadra szerkesztett zárt börtönvilághoz hasonlóban élünk, ugyanúgy dühöng a korrupció, burjánzik a család, röpököd a pénz, mint a pelyva, a rendőrfőnök és a főgengszter(ek) hasonlóképpen puszipajtások, akkor is, ha egymást olykor becsapják, hát istenem, ilyen az élet, meg olyan is, hogy ismét kibékülnek, ha érdekeik így kívánják, ha azt látjuk, hogy a kisstílusú gengszterek úgy viselkednek, mintha ők lennének a „janik”, mert fegyverük van, mert gátlástalanul rabolhatnak, gyilkolhatnak, kedvükre lehetnek közönségesek, s ezt még élvezik is, holott éppen úgy kiszolgáltatottak, mint mindenki más.

És ehhez a naprakész valóságképhez szerkeszt a rendező egy ugyancsak hiteles utójátékot a nagy vezérről, az előadásban a diliház-börtön igazgatója, aki jóságos mosollyal nyugtázza, hogy játszanak a bentlakók, akik viszont tudomásul veszik, s velük együtt, mi is, hogy a főnök engedélyezi a játékot (marad a gyerek, ha játszik), valóban megértő és elnököző velük/velünk szemben.

Ez az előadás erről szól, anélkül, hogy a direkt aktualizálás ingoványos talajára tévedne. Itt nem történik egyéb, mint Brecht művének színrevitele, s mégis másról és sokkal többről van szó.

Az adott valóságról.

Hogy a *Koldusopera* minden felhangja ellenére színházi előadás, s elsősorban az, arról néhány színész játéka győz(het) meg bennünket. Számomra az előadás meglepetése Bosznai Tímea f. h. Peacocknéja. A szerep korban semmiképpen sem illik a fiatal színésznőhöz, de látván artisztikus ügyességű „belépőjét” ahogy megbicsakló papucsban lépked, vagy inkább botladozik egyensúlyozva a lépcsőkön lefelé (primadonna-belépő karikatúrája!), ki gondol afféle semmiségre, hogy a kolduskirály felesége nem látszik idősebbnek saját lányánál, csak azt érezni, ez a nő szeszrel van átitatva, alkoholban van pácolva. Kár, hogy a jelenet végén hirtelen, indokolatlanul, ami színészi tapasztalatlansággal magyarázható, átvált józanba. Szerencsére később visszatalál kezdeti önmagához és a Mezei Zoltán tolmácsolta rendőrrel az előadás legfigyelemreméltóbb teljesítményét nyújtja. Smith rendőr kis szerep, de ebben az előadásban fontossá válik. Ő zavarja be a nézőket az előcsarnokból, ahol Kocsma Jenny (a kiváló Banka Lívia) Songját hallgatják, ő lesz a közvetítő a főgengszter, Bicska Maxi (Magyar Attila a szükségesnél kevésbé formátumos megjelenítésében), a rendőrfőnök, Tigris Brawn (László Sándor főlényt és zavartságot váltó elképzelésében), és a főmaffiózó, Peacock, a kolduskirály (Albert János meggyőző dörzsöltséget mutató ábrázolása) között. Smith mindenütt jelen van, mindenütt intézkedik, s mindent pénzzel vagy pénzért intéz el. Ehhez a szerepképhez talált ki Mezei Zoltán egy látszólag naiv, lényegében azonban végtelenül romlott, számító, erkölcsstelen embert ábrázoló gesztusegyüttest. Körnöci Petronella a naivságot és a női erélyességet meg ravaszsgát ötvözte Pollyban. Ábrahám Irén pedig a már mindent kitapasztalt nőt mutatta meg Lucyban, az elhagyott gengszterfeleségben. A gengszterteam – Vukoszávlev Iván, Szilágyi Nándor, Csernik Árpád f. h. – tagjai jó csapatteljesítményük mellett jeleztek, a kis gazemberben is megbűvő-ágaskodó önállósulási vágyat.

Még egyszer: közel sem hibátlan, de szándéka szerint fontos előadás a *Koldusopera* Újvidéken Robert Kolar rendezésében.

GEROLD László

- Pintér Lajos* (Kecskemét) versei 558
Szathmári István: Idill a kedvessel (*novella*) 563
Válogatás a modern jugoszláviai cigány költészetből 567
Brasnyó István: Ezerszáz (*regény, IX. rész*) 573
Gobby Fehér Gyula: A sötét árnyéka (*novella*) 580
Dragan Velikić: Az északi fal (*regény, X. rész*) 598

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Gerold László: Olvasónapló (Barácius Zoltán: *Megkésett rekviem. Pataki László: Elmúlt bizony a régi szép idő . . .*, Zoran T. Jovanović: *Narodno pozorište dunavske banovine [1936–1941]* és *Mileta Leskovac scenograf*) 614

S z í n h á z

Gerold László: Bertolt Brecht: *Koldusopera* 623

E számunk megjelenését a Nyílt Társadalomért Alap – Jugoszlávia,
a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma,
a Vajdasági Művelődési, Oktatási és Tudományügyi Titkárság,
a Delta Bank, valamint a budapesti Illyés Alapítvány támogatta

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Böndör Pál: *Eleai tanítvány* (versek)
Stevan Raičković: *Tisa/Tisza* (versek)
Torok Csaba: *Pontos idő* (versek)
Harkai Vass Éva: *Így éltünk* (próza)
Bordás Győző: *Üvegház* (esszék)
Bori Imre: *Írók, események, jelenségek* (tanulmányok)
Csányi Erzsébet: *A regény öntudata* (tanulmányok)
Gerold László: *Legendák és konfliktusok* (tanulmányok)
Juhász Erzsébet: *Tükörképek labirintusa* (tanulmányok)
Toldi Éva: „*Összetartozó neszek*” (tanulmányok)
Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok* (tanulmány)
Németh Ferenc: *A Fülep család Becskerekén* (monográfia)
A megtartó égyház (monográfia)
Molnár Rózsa Mária: *A baniana árnyékában* (indiai útinapló)
Csapó Julianna: *A jugoszláviai magyar irodalom 1993. évi bibliográfiája*
Dobos János: *Zenta pecsétje és címere* (monográfia)

Előkészületben:

- Bori Imre: *Szociográfiák nyomában* (tanulmány)
Jung Károly: *Összefüggések és kapcsolatok* (tanulmányok)
Szelei István: *Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk* (tanulmányok)

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1997. július–augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsírfóizámlára; előfizetáskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 50 dinár, fél évre 25 dinár. Egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár, külföldre egy évre 100 dinár, fél évre 50 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079